

84(СҚаз)Б

0-54

Сабырбек ОЛЖАБАЕВ

Ақылгек

✓
84(5425)
0-54
Сабырбек ОЛЖАБАЙ

Ақілзек

291685

САБЫРБЕК
ОЛЖАБАЙ
АТЫНДАҒЫ ЖУРНАЛ
ҒЫЛЫМИ-ӘМБЕБАН
КІТАПХАНАСЫ

Повесттер мен
әңгімелер

КІТАП САҚТАУ
БӨЛІМІ

ӘОЖ 821.512.122
КБЖ 84 Қаз-44
О-34

О-34

Сабырбек ОЛЖАБАЙ.

АҚІЛГЕК. Повестьтер мен әңгімелер. С.Олжабай.
/Алматы: «Жамбыл» баспасы. 2021.

ISBN 978-601-80719-6-6

Танымал жазушы, Қазақстан Жазушылар одағының мүшесі Сабырбек ОЛЖАБАЙ - сатира, драматургия, проза жанрларында өнімді еңбек етіп келе жатқан қаламгер. Шығармалары әуезді тіл, сырлы сюжет, иірімді мазмұнға бай. Ол оқиғаны ойдан құрап, алыстан іздемейді, күнделікті түрлі ситуациялардан ой өрбітіп, айналасындағы адамдар тағдырларынан нанымды образ сомдайды.

Бұған дейін «Жылыбұлақ», «Ақсақ Темірдің алмас қылышы» атты прозалық кітаптарымен танылған жазушының бұл жолғы жинағына үш повесть, бірнеше әңгімелері еніп отыр. Бұлардың қай-қайсысы да уақыт тынысын, замана шындығын ашуға құрылған. Жазушының жыл сайын жаңа тынысы ашылып, өсу жолы мен шеберлік жағынан шыңдала түскені байқалады.

Кітаптың тілі көркем, жеңіл оқылады.

ӘОЖ 821.512.122
КБЖ 84 Қаз-44

ISBN 978-601-80719-6-6

© С. Олжабай, 2021
© «Жамбыл», 2021

*Шын жазушының көзі
көкірегінде болады.*

Шерхан Мұртаза

АҚІЛГЕК

(Повесть)

Еңселі үш қабатты үйге кіріп келген Болатбек аңырады да қалды. Жо-жоқ, оны таң-тамаша қалдырған зәулім сарайдың алтынмен аптап, күміспен қаптап қойған көз суарарлық сұлу да сымбатты көрінісі мен қымбат жиһаздары емес еді. Қарсы алдында үріп ауызға салғандай келісті келіншек тұрды. Япырай, мынадай да сұлулық болады екен ғой, гүлді халатының алдыңғы өңірі сәл ғана ашық қалыпты да, қос алмасы серіппедей сыртқа теуіп тұрған келіншектің мойылдай қарашығына тұсалды да қалды. Тұла бойында бір мін болсашы. Аққудың көгілдіріндей келіншек бейтаныс жігіттің ұрлана да сұқтана қарағанына қымсынған да жоқ. Қайта «қарай түс, тіміскелене түс» дегендей әнтек жымиып, тостағандай көздерін төңкеріп, сүйкімін арттыра түсті. Ол «не үшін келдіңіз?» деп сұрамады да, тап қазір өзінің осы бір ерке болмысты тұрысының үстіне бөтен еркек кіріп келетінін күткендей екі көзі боталап, Болатбекке қиыла қарады.

Болатбек не үшін келгенін айта алмай тұтықты да қалды.

- Сізге мынаны бәсекең беріп жіберді, - деді әлден соң есін зорға жинаған Болатбек не үшін келгені есіне түсіп.

Келіншек сыңғырлап кеп күлді. Күлкісі күміс қоңыраудың сыңғырындай жүрек қытықтайды екен.

- Сіз Талқанбайдың жаңа шопырысыз ғой, - деді райы да шырайы да келіскен келіншек оның тұла бойын тінтіп қарап шығып, - иә, жаңа ғана қоңырау соқты. Қолыңыздағыны мына жерге қоя салыңыз.

- Иә, Тауаға жіберді, - деді Болатбек сөзін қайта пысықтап.

Ол келіншектің күйеуін неге Талқанбай деп тұқыртып атап тұрғанын түсінген жоқ. Жұмыста ғой, бастықты барлығы да «Тауаға!» деп атап, алдында құрақ ұшады. Сонда келіншегі оны неге Талқанбай деп тұр?

- Менің есімім - Ақілгек. Әжем қойған, - деп әдемі келіншек қолын ұсынды.

Ып-ыстық та ұлпадай жұмсақ сүйріктей саусақтар жүргізуші жігітті майдай ерітті. Болатбек қолын тартып ала алмай, ұзағырақ бөгелді. Ақілгек ақ маржандай тістері жарқырап, ақтарыла күлді.

Олар осылай танысқан еді.

Содан бері Болатбек бастығының да, Ақілгектің де айтқанын екі етпейді. Көбіне іс-сапарда, тығыз-таяу жұмыстарымен қауырт жүретін бастығының қызын балалар бақшасына апарып келу мойнында. Аракідік Ақілгек қаладағы супермаркеттерді аралайды, сән ательесінде ұзақ бөгеледі.

Жүргізушіге керек басты қасиет - төзімділік пен шыдамдылық. Сосын қанша ұрсып жатса да мылқау адамдай тіл қатпау. Үшіншісі, бастығың туралы басыңа мылтық тіресе де, тіпті өліп бара жатсаң да сыр шашпау. Міне, осыларға шыдасаң, бастығыңның да, оның отбасы мүшелерінің де бабын тауып, сенімінен шықтым дей бер.

Болатбек мұның алдында да бір мықтының көлік жүргізушісі болған. Тәжірибесі толық тісқаққан жігіт. Бастыққа ұнаудың, сеніміне кірудің жөн - жосығын біркісідей біледі.

Болатбектің бұрынғы бастығымен танысуы да, қоштасуы да қызық. Онда Болатбек қоғамдық көлік жүргізетін. Таңертең ерте тұрып, кеш жатады. Белгілі бағыттағы автобуспен қаланы таңғы сағат алтыдан түнгі онға дейін айналады да жүреді. Жұмысы ауыр болғанымен, табысы тәуір. Оған тәжірибелі жүргізуші ретінде басшылары үнемі жаңа

автобус береді. Құрмет-сыйы, қомақтылау қаржысы бар жұмыстан кім қашады? Оның құтты орнынан қозғалғысы да жоқ еді.

Бір күні ойламаған жерден алдынан «Джип» автокөлігі шыға келді. Болатбек тежегішті басып үлгермеді, екі көлік соғысып, дүние төңкеріліп жүре берді. Салон толы жолаушылар ұлардай шулап қоя берген. Бір есін жиғанда ол дәрігердің алдында отыр екен.

Кінәлі «Джип» жүргізушісі еді. Рульде арыстай болып Ақылбектің өзі отырыпты. Сол күні ол жолдас - жораларымен мейрамханалардың бірінде бөгеліп қалады да жүргізушісін үйіне қайтарып жібереді. Мейрамханада қанша уақыт отырды, қаншама ішімдік ішті, бұл арасы бұлыңғыр, әйтеуір, Болатбек оның теңселіп тұрып тепсініп жер - жебіріне жеткенін еміс - еміс біледі.

Қалай дегенде де «Аққа Құдай жақ». Жол - көлік апатының қалай болғанын көргендер бар, жолаушылар бар, Ақылбектің рульге ие бола алмай, көлігімен автобусқа өзі келіп соқтығысқанын бұлтартпас дәлелдермен мойнына қойып берді. Бірақ, Ақылбек алдырмайтын да, шалдырмайтын да жуан ортаның жолбарысы болып шықты. Не керек, ол өзін де, Болатбекті де тығырықтан алып шықты. Оған себеп Болатбектің бір сөзділігі. Ол ішкі істер басқармасының тергеушілері, анықтаушылары алдында да, сот отырысында да «кінәлі менмін» деп тұрып алды.

Жоғарыдағылар үшін бір кісінің апат салдарынан о дүниеге аттанып, бір келіншектің түсік тастап, екі - үш адамның қол - аяғы сынғаны бұйым болыпты ма, Ақылбек судан таза, сүттен ақ болып шыға келді. Дегенмен өзі мәрт жігіт екен. Сөзінде тұрды. Болатбекті темір торда көп телміртпей, суырып алды.

Автобусынан айырылған, жұмысынан қуылған Болатбекті сындарлы сәтте сыр бермегені үшін ұнатып - ақ қалыпты. Көп кешікпей өзіне жүргізуші етіп жұмысқа қабылдады.

Ақылбек ойға да шапқылады, қырға да шапқылады. Неше түрлі қылмыс та жасады. Саудасы да жүрді. Саунасы

да қызды. Болатбек сол бұралаң-бұлттарысты, бұқпантайлы тайғанақ жолдардың бірінің де жымың білдірмей, жібін ілдірмей өткелдерден таза да аман өткізіп отырды.

Бірде Ақылбек тау баурайындағы саяжайында биліктегі дүмді орындарда отырған дос-жарандарымен үлкен мереке ұйымдастырды. Кілең ығай мен сығай мынадай оңашалықты аңсап қалған ба көз байланғанша ішіп - жеді, қалағандарынша көсіліп бақты, ойнақ та салды. Олардың әр қайсысының жанында бір-бір сылқым сұлу бар еді. Не ойлағанын өзі біледі, бастығы екі күлімкөзді бірге ала келіпті. Саяжайда қонып қалатын болған соң, екі сылқымның бірін кері қайтаруға шешім қабылдапты.

- Болатбек! - деді бастығы оны қасына шақырып алып, - мына қарындасты үйіне жеткізіп сал. Байқа! Бір тал шашы түсетін болса, менен жақсылық күтпе.

- О, не дегеніңіз, басеке!

Былай шыға Гүлбанудың ызадан әлде қызғаныштан тызақтап келе жатқанын аңғарды. Өйткені, басекең мұны емес, оны таңдады ғой. Ішіне от түскен Гүлбану ұятты жиып қойып, мұның мойнына асыла кеткен. Ішіп алғанымен бұл бойжеткен аса ажарлы еді. Ажарлы адамның да аузынан албаты сөз шығады екен-ау. Жол-жөнекей оның айтпағаны жоқ. Әсіресе, Ақылбектің жанында қалып кеткен құрбысы жөнінде ауызына келгенін ақтарды. «Салдақы», «кәззап», «албасты» деген теңеулер Болатбектің сөз қорынан баяғыда өшіп қалған екен. Тұла бойы тітіркенді.

Бір рет кездейсоқ көлік апатын жасап, жүрегі шайлығып қалған Болатбек иығына асылып, рульге жармасқан Гүлбанудан әбден ығыр болды. Бәлдене қарап, бұл дана сөйлеп келген Гүлбанудың үйінің тұсына жеткенде және бір қылық көрсетті.

- Міне, қарындас, үйіңізге де жеттіңіз, - деген Болатбек ойында ештеңе жоқ.

Гүлбану көліктен түсе қоймады. Тіпті, түсу ойына да келмейтіндей. Кенет ол жүргізушінің мойнына асыла кетті. Болатбектің мойыны жыбырлағандай болды. Сөйтсе, Гүл-

бану оны мойнынан сүйіп жатыр екен. Жігіт қыздың құшағынан зорға босады.

- Пәтеріме дейін шығарып салмайсың ба? - дейді үздігіп.

- Әне, тиіп тұр ғой. Сіз ішке кіріп кеткенше кетпеймін. Сыртыңыздан бақылып тұрамын, - деді Болатбек азар да безер болып.

- Жігіт емес екенсің. Шығарып салуды да білмейсің.

Гүлбану темекі тұтатты.

- Қорықпаңыз, жеп қоймаймын. Үйге түсіңіз. Олар саяжайда сайран салып жатқанда біз немене сыбағадан құр алақан қаламыз ба? Болсаңшы енді. Өкінбейсің! - деді Гүлбану мұның қолынан тартып.

Шошақай қыздың шолжаң қылығынан мезі болып келген шопыр мына арсыздықты естіп, бойын тартып алды.

- Жо - жоқ, - деп тартынды ішкі бұрауы мықты бастықтың көлік жүргізушісі, - кешіріңіз, мен асығыс едім. Уақыт та бірталай болып қалды. Үйде отбасым күтіп отыр.

- Ә - ә, сенің отбасың бар екен ғой. Қалай есіме түспеген - деп, күлді Гүлбану.

Болатбек тосылып қалды. «Мына бойжеткен не деп тұр? Есіне түскені несі? Мен оған қашан отбасылымын деп едім?» деп ойлады.

- Сен саяжайда сайран салып жүргенде келіншегің етегіне намаз оқып отырмаған шығар, - деп сықылықтап күлді Гүлбану.

Болатбек тіксініп қалды.

- Сен оған тіл тигізуші болма. Ол сен сияқтылардан емес, - деп тарс кетті Болатбек.

- Сонда кім сияқтылардан? Білеміз ғой, әйел атаулыны. Әсіресе сен сияқты күні-түні бастығының қасынан жетім қозы сияқты жалбақтап қалмайтын жүргізуші сымақтардың келіншектері екі көзі төрт болып босқа жата қоймас. Сондықтан бүгін оны ұмыта тұр. Мен саған әдемі түн сыйлаймын, - деді аяrlанып.

Болатбектің қаны басына шапты. Мұндай қорланбас. Ол енді Гүлбанумен кермалдасып тұруды артық көрді. «Мына

азғыннан іргемді аулақ салайын» деп ойлады да Гүлбануды көліктен сүйреп шығарып, есікті тарс жапты.

- Өзің бір есің жоқ, дәндүріс, көк ми екенсің. Жындыбас. Бар, кет. Мәз боламын дейсің бе? Келіншегіңнің өзгемен тояттап жатқаны үстінен түсерсің. Осы ма еді күткенің, - деп Гүлбану түнгі аспанды жаңғыртып долы ашумен айқайға басты.

«Бәледен машайық қашыпты» деген бар. Болатбек мына дүлейден құтылғанша асықты. Ажарлы деген бойжеткен мұнша азулы, азғын ойлы болар ма? Болатбектің үйге жеткенше қаны тасып, миы солқылдап келді.

Ол көлігін қаңтарып, үйіне кіргенде бөлмесінде алаңсыз ұйықтап жатқан жарын көрді. Балаларының бетінен сүйіп, сүйіктісінің жанына келіп жантайды.

- Келдің бе? - деп Зағипа бері бұрылып жатты.

Болатбек көпке дейін дөңбекшіп, ұйықтай алмады.

Арада екі-үш күн өткенде сыртта жігіттермен темекі шегіп тұрған Болатбекті бастығы шұғыл шақыртты. «Тағы бір жерге жұмсайтын болды ғой» деп темекі тұқылын күлқоқыс салатын жәшікке тастай салып, алып - ұшып жеткен мұны Ақылбек ақиланып, елірме, ожар мінезбен қарсы алды. Болатбек оның тап осылай жарылғалы тұрған сыздауықтай сызданып тұрғанын алғаш көруі. Көздері шапыраштанып, сөздері қотыраштанып тұр. Қолдары безгек тиген адамдікіндей дір-дір етеді. Болатбек дүлей дауылдың қай тұстан соққанын долбарлай алмады. «Не жазып қойдым?» дегендей Ақылбекке аңтарыла қарады.

- Әй, сасық теке! Гүлбануда не әкеңнің құны бар, ә? Қатынқұмар болсаң, саған басқа әйел құрып қалды ма? Неге тиісесің оған? - деп ұрып жіберердей тап - тап берген бастығына не деп жауап берерін білмей тосылды.

- Не істеп қойыппын оған? - деп Болатбек ашына сұрақ қойды әлден соң.

- «Қонақүйге түсейік. Менімен бол» депсің ғой.

Болатбек аяр адамның өз есесіне келгенде аянбайтынын білуші еді. Бірақ, Гүлбанудан тап осындай аярлық күптеген. Япырай, ындынның ырқы, қызғаныштың құрты осыншама

шақар болар ма? Саяжайда қалған сылқымның тоят түні үшін Гүлбану мұны жазалағаны несі? Түкке түсінсе, бұйыр-масын. Болатбектің беті өрттей алаулап, нені бүлдіріп қойғанын білмей дал болды.

- Былай. «Тышқан ініне кіре алмай жүріп, құйрығына қандауыр байлапты» дегенді білуші ме едің? Өзің мұнда сиыса алмай жүріп, қатынға қырындаған неңді алған? Оның үстіне Гүлбануды мен ертіп барғанымды көріп - біліп отырсың. Сонда не, сен маған қыр көрсетпекпісің? Бастығыңның көңілдесіне сөз айтуға қалай ғана дәтің барды? «Сенген қойым сен болсаң» дейтін бе еді? Ертең бәлкім, кеше ғана саяжайда бірге қонып, қойынымды қыздырған Хадишаға да қырындарсың. Сенен қорқайын дедім. Боқшанды жина да, қараңды батыр! - деді Ақылбек ашудан қалш - қалш етіп.

Онымен ерегісіп марқадам таппайтынын білетін Болатбек ләм-мим деместен бастығының бөлмесін босатты.

Сөйтіп ойда-жоқта Болатбек тағы да жұмыссыз қалды. Енді не істеу керек? Баяғы өзі еңбек еткен автобаза болса да, болмаса да маңайына жолатпайды. Қайда барады? Үйіндегі ұлардай шулап отырған бала - шағасын қалай асырайды?

Осылай дел-сал болып жүрген күндерінің бірінде күтпеген жерден ескі көзтаныс Жұман жолығып қалды. Ол бір таксопаркте жұмыс істейді екен.

- Болатбек, біздің таксопаркке келсеңші. Бастығымыз жақсы адам. Екі-үш таксистің орыны бос. Тәжірибелі жүргізушілер керек. Бастықпен өзім сөйлесемін, - деді ол.

Сәтін салғанда таксопарктің бастығы ашық - жарқын, қақ - соқпен жұмысы жоқ жайдарлы жан екен. Еңбек кітапшасымен танысқан соң сөзге келмей Болатбекті жұмысқа қабылдады. Үйде отырып, отбасының ұсақ - түйек күйбеңінен мезі болушы еді, жүдә жақсы болды. Бәрінен бұрын Зағипаның зілсіз айқайынан құтылды.

- Әкесі, ет таусылды.

- Әкесі, үйде ұн бітіп қалыпты.

- Әкесі, бұл үйде май да қалмапты, - де - е - еп мидың құртын жеуші еді.

Автобус жүргізушісі болып жұмыс істеп жүргенде де, Ақылбектің «оққағары» ретінде алшаң басып, арындап тұрғанында да мынадай тапшылықты көрген жоқ-ты. Әлдебір контейнермен қазы-қарта дейсіз бе, жал-жая дейсіз бе, қойдың еті дейсіз бе, тайдың еті дейсіз бе, ағылып келіп жатушы еді. Шопырлықтан шеттетілген соң бұл бастаудың көзі бітеліп, Зағипасына кіріптар болып қалған. Осы кіріптарлықтан құтқарған Жұманға дән риза. Күректел таппаса да әйтеуір алақанына бірдеңе түседі. Бұрынғыдай артылғанын әке - шешесіне, бауырларына дорбалап та, арбалап та жіберіп тұратын тоқ та бақуат күндер келмеске кеткенімен, жұрт қатарлы күнелтіп жүргеніне шүкіршілік етеді.

Такси жүргізушісі деген бір рахат жұмыс екен: басында әңгіртаяқ ойнатып, бақырып бастығы тұрмайды, автобус айдап жүрген күндеріндей күн сайын таңмен таласа жылы төсегінен атып тұрмайды, әрі-беріден соң ешкімге есеп те беріп жарытпайды. Қайда барады, үйіне қашан қайтады, бұл да өз шаруасы.

Бір күні ойламаған жерде оның таксиін Жомарт тоқтаты. Кезінде Ақылбектің компаниясында бірге жұмыс істеген жігітті көріп, Болатбек те қуанып қалды. Болса - болмаса да бір - бірінен хал - ахуал сұрасып, қауқылдасып отырып, біраз жерге ұзап та кетіпті.

- Ал, компанияда не жаңалық бар? - деп сұрады Болатбек бір кездері өзі жұмыс істеген ұжымның жағдайын білгісі келіп.

- Бәрі де бәз - баяғынша. Өзгерген ештеңе де жоқ. Айтпақшы, бәсекең сені сұраған. «Көрсендер, маған алып келіңдерші» деп еді. Жақсы кездестің ғой, - деп Жомарт ұмыт қалдырған затын тауып алғандай қуанып қалды.

- Е, оның менде не шаруасы бар? - деп Болатбек иығын қиқаң еткізді.

- Итім біліп пе? Бірақ, қайта - қайта сұрағанына қарағанда бір зәрулік бар сыңайлы, - деді Жомарт та «мен қайдан білейін?» дегендей иығын қушитып.

- Тағы да сол Гүлбану болмасын! - деп қалды Болатбек.

- Гүлбануың кім?

- Білмейтін бе едің, бастықтың көңілдесі.

- Естісем, құлағым керең болсын.

Задында, бастықтың шопыры - құлпы берік сандық болуы тиіс. Сыр шаштым дегенше сирағымнан айырылдым дей бер. Сондықтан шопыр атаулы ауызын суға толтырып алған адамдай бұртиып жүреді. Жақ ашпайды. Ашты екен, жағынан да, бағынан да айырылады. Бұл Болатбектің көкірегінде көмулі жатқан құпия сыр болатын. Ақылбектен кеткеннен соң ба әлде ескі жараның беті қайта ашылған соң ба Болатбек абайсызда жасырын сырды ақтарып алды. Бірақ, Болатбек бұрынғы бастығынан есе қайтарғысы жоқ еді. «Қыртты езген жеңеді, Езгенді Құдайдан безген жеңеді» деседі ғой, Ақылбек сияқтыларды сүріндіремін деген ой оның басына үш ұйықтаса да келмеген.

Бірде Болатбек жолаушылар тасып жүріп, бұрынғы жұмыс орнының жанынан өтіп бара жатты. «Мені неге іздеді екен?» деген бір әуесқой сауал көкейіне келіп қалды. «Гүлбанудың әр кешіккенін менен көріп жүрген шығар» деп бір қойды. «Көйлегімді шешіп алып қалмас, не де болса бара көрермін» деген бір ой оны ширықтырды. «Себепсізден себепсіз қорқақ не ұры атанбайын. Төбемнен тастап жіберер тасы болса, оны да көріп алам» деп батылданды. Өйткені, ол өзінің адалдығына сенді.

Ақылбек оны арада ештеңе болмағандай сыпайы - сыр-баз қабылдады. Хатшысына қоңырау соғып, екі шыны кофе алдырды. Бұрынғы шопырының хал - жағдайын, денсаулығын, көңіл - хошын, отбасының амандығын түгін қалдырмай сұрап шықты.

- Шүкір, бәрі де жақсы, - деп қысқа қайырды Болатбек.

- Менің не үшін шақырғанымды білесің бе? - деп Ақылбек төбеден түскендей күтпеген жерден сұрақ қойды.

- Қайдан білейін? - деп Болатбек екі алақанын жайды.

Бірақ іші қылп ете қалған еді.

- Сенен кешірім сұрағалы шақырдым, - дегенде Болатбектің аң-таң қалғаны соншалық, ауызы ашылып қалды.

- Рас айтамын. Менен бір ағаттық өтті. Кешір мені.

Ақылбек кінәлі адамдай-ақ алдында шынында да тұн-жырап отыр.

Болатбек не айтарын білмей, қипақтады. Анау-мынау емес, білдей бір компанияның пілдей бастығы кешірім сұрап отыр ғой. Иә, кезінде ойнақы күлімкөздің жаласына бола мұны жұмысынан қуып еді. Мас болып көлік жүргізіп, мұның автобусын соғып, сотталып кете жаздаған кезінде Болатбектің бар кінәні өз мойнына алып, құтқарып қалғанын да ескермеді. «Жақсылыққа жақсылық әр адамның ісі, жамандыққа жақсылық ер адамның ісі» деген де бар-ау. Жарайды. Өткен іс өтті. Не айтар екен? Бұл кешірім қай кешірім?

- Не үшін кешірім сұрайсыз? - деп Болатбек дегбірсізде-не түсті.

Ақылбек көп бөгелген жоқ, орнына жайғасып отырып, асықпай әңгімесін бастады.

- Сені бекер кінәлаппын. Саяжайға барып, сайран салғанымыз есінде ғой. Сонда мен Хадишаны алып қалып, Гүлбануды қайтарып жіберген едім. Гүлбану Хадишаны менен қызғанып, сенімен көңіл қоспақ болыпты. Сен, әрине, оның ырқына көне қоймадың. «Бәлкім осылай десем, мені қызғанып, бауырына тартар» деп ойлады ма әлде басқа да есебі болды ма, білмеймін, сені «қонақүйге шақырып, бірге болайық деп мазалады» деп айтып келді емес пе? Артынша бұл сырын бір құрбысына айтады. Ол Хадишаға жеткізеді. Сонымен, сені сүріндірмек болған сылқымның сыры ашылып қалды. Кейін өзі де мойындады. Сен кінәлі емессің, - деді Ақылбек.

- Қалай сонда? - деп Болатбек аң-таң болды.

- Еш қалайы жоқ. Солай! Кейін ол басқа бір жігіттің басын айналдырыпты. Қызығы сол, қылмыстарының үстінен түстім. Ол осының барлығын қызғаныштан істеп жүргенін айтып, ақталды.

- Қызғанғаны несі? Қылмысы несі? - деп Болатбек тағы да таңырқады.

- Иә, олар саунада мауығып жатыр екен. Қас қылғанда тап сол саунаның екінші бөлігінде біз демалып отырмай-

мыз ба? Қыздар шақырғанбыз. Кешіккен соң әкімдіктегі кезекшіден сұрайын деп дәлізге шықсам, қарсы алдымнан ойқастап шыға келгені.

- Гүлбану ма?

- Енді кім деп едің?

- Расында, қызық болған екен, - дей салды Болатбек ауызына басқа сөз түспей.

- Несі қызық? Өз обалы өзіне. Жұмысқа аламын ба деп те ойлап жүр едім. Жұмысын тауыпты. Енді сол жұмысымен болсын, - деді Ақылбек күйініп.

Ол тағы да кофе алдырды. Болатбекке мына кермек дәм ұнамады. Ауызы ащып бара жатқандай сезінді.

- Қаласаң, компанияға қайта орал. Саған қашан да есігім ашық. Бірақ, мені кінәламай, бәрін ұмытып кел, - деп Ақылбек бұған барлай қарады.

- Бір рет сынған көзе қайта қалпына келмейді, бәсеке! Қалған көңіл - шыққан жан. Ниетіңізге рахмет! - деді Болатбек орнынан тұрып жатып.

- Маған қатты ренжулі екенсің ғой...

- Болар іс болды. Өтті, кетті. Жұмысыңызға сәттілік тілеймін! - деп Болатбек бұрынғы бастығымен қоштасып, есікке беттеді.

- Қалаған уақытыңда келіп тұр. Саған есігім қашан да ашық, - деп Ақылбек соңынан дауыстап қалды.

Адамды толық білмей тұрып, сырттай баға беру - ұшқары ойдың белгісі. Болатбек өзі ер жігіт деп бағалап жүрген Ақылбектің қайдағы бір жеңілтек қыздың жаласына сеніп, шүйліккені қалай есінен шығар? Қанша жерден ұмыттым дегенмен, алдынан қайта айналып кездесе кеткенде кеуде тұсы шым ете түскені қалай?

Талқанбайдың тіршілігі таусылмайды. Үйге керекті азық - түлікті, керек - жарақты Болатбек тасиды. Осы екі ортада Ақілгек оны балалар бақшасына жұмсайды. Үйге үш жасар Ақбілекті алып келгенде келіншектің қуанғанын көрсеңіз ғой. Ақбілек те анасына қарай құлдырандап жүгіреді. Олардың шұрқырасып табысқандарына сырттай сүйсініп қарап тұрып-тұрып үйіне қайтады.

Ақылбектен жертезек болып жасып, «бұдан былай бастық атаулыны желкемнің шұңқыры көрсін» деп есеп айырылысқан Болатбек ойда-жоқта Талқанбайға тап болды. Таксопарк басшысы басқа мекемеге жоғарылап кетті де орнына келгені такси жүргізушілердің күндік өткізетін теңгесін еселеп арттырды. Тапсырыс пен талап үдесінен шыға алмағандар амалсыздан жылы орындарын тастап, басқа жерлерден жұмыс іздеп, сарсылды. Міне, осы тұста Ақылбек бұрынғы шопырын өзінің досы Тауағамен таныстырған. «Өте сенімді жігіт» деп мақтауын асырған болар, мұны бірден өзіне көлік жүргізушісі етіп жұмысқа қабылдады. Өмір дегеніміз осылайша бірде сыртын, бірде ішін беріп, өз арнасымен ағып жатты. Дегенмен, Болатбекті өзі де күтпеген өзгешелеу сұрлеу - соқпағы күтіп тұр еді.

Сырт көзге сыр бермегенімен, Ақілгектің көзіне тұнып қалған бір мұң бар. Сымбатты да ерке болмысты келіншек әлдебіреуді сарыға күткендей слегзиді. Оның алаңжарлы көңілінде не бар екенін Болатбек түсінбей-ақ қойды. Кейде жадырап-жайнап отырып-ақ тұңғиық бір терең ойға шым-шым батып, торығып қалады. Мынадай дәулет, Талқанбайдай табысты күйеуі, Ақбілектей тәп-тәтті қызы барда басқа бақыт іздеп не керек? Оның көңіл толқынында қандай қайық шарқ ұрып тербетіліп жүр? Әдетте қағанағы қарқ, сағанағы сарқ адамдарда есірік сияқты бір дерт болады. Бәлкім, оны дерт деп сипаттауға келмейтін де шығар. Әйтсе де желкөкірек сияқты әлдене оларды байыз тапқызбайды. Адамға шыр біткенде пенде шіркін осылай өзгеріп кете ме екен? Ақілгек-

тің бойындағы өзгешелеу өзгерісті көрген сайын жүргізуші жігіт құпияны таба алмай басы қататын. Былай шыға «басқаның қайғы-мұңында менің не шаруам бар осы?» деп жаңа ғана өзін байыз таптырмаған жұмбақ жанарды ұмытқысы келгенімен, гүлді аймаққа қайта айналып келе беретін арадай шешімін таба алмай - ақ қойған сауалына тағы да оралады.

Ой, несін айтасыз, Ақілгек те оңай ілдірер көгершін деймісіз, құлыптаулы сандықтың кілтін берік ұстайды, сыр шашпайды. Ол «әмиянның түбі мен жүрек түкпірін кісіге көрсетпес болар» деген тұжырымға қазық байлаған тастүйін жан. Болатбек Самархандағы мешіт мұнарасының алыстан арбап, мың құбылмалы түске еніп, ғашығына қол бұлғап, сағынышпен сарғайып тұрған арудай көрінгенімен, жақындай түссең түксиіп, тәкаппарлана қалатын тылсым бір сыры бары жайлы бір кітаптан оқығаны бар. Ол Ақілгекті көрген сайын осы жәйтті есіне алады. Күліп отырып мұңая қалатын, мұңайып отырып күле салатын бір еркетотайлар болады ғой. Ақілгекті ондайлардың қатарына жатқыза алмайсыз. Сонда бұл қандай жұмбақ? Болатбек келіншектің кілтипан құбылысының кілтін таба алмады.

Талқанбай аса маңызды шаруасымен әлдеқайда шұғыл аттанатын болды да, Болатбек оны дйттеген жеріне шығарып салып кері қайтты. Бастығының бұйрығы бойынша біраз затты жолай үйіне тастап кетпек. Күн кешкіріп қалған кез еді. Үйге жетемін дегенше қас қарайды. Аспанда үкінің көзіндей жарқырап ай шыға келді. Есік ашылғанда ай жарығымен Ақілгектің ақ торғын көйлегімен көзкөрім жерде күлімсіреп тұрғанын көрді. Ақ көйлегі аппақ денесімен дене болып, құлын мүшесі айқындалып тұр екен. Жібектей толқынды қара шашын бос жібере салыпты. Соңғы кезде көңіл күзі ортайып, жүдеп жүрген Болатбек кенеттен «япырай, іздегенім осы емес пе еді?» деп қалды. Ақілгек те сусанған сезімінің ырқына бой алдырып тұр-ау, шамасы, жігіттің кәпелімдегі көңіл толқынын тап басып түсінген тәрізді. Болатбек асқақ арманының қалықтап зау-заңғар биікке көте-

ріліп кеткенін аңғаратын халде емес еді. Оған мына аппақ та ажарлы келіншек ақ торғын көйлекпен алдынан арнайы дайындықпен шыққандай көрінді.

Ең ғажабы, сұлулық дегеніңіз - сиқырлы бір әлем ғой. Оның алдында тұсалмайтын, есін жоғалтпайтын пенде болмайды. Мейлі табиғаттың тұмса сұлулығы болсын, мейлі әйелдің ажарлысы болсын, олармен ұшырасқан жан қорқау озбырлықтың құрбанына айналады. Сұлулық атаулыны тек өзі ғана меншіктеп алғысы келеді. Осындай бір лап етпе сезім Болатбектің де бойында бұлқынып жатты. Тіпті, есі шығып кеткені соншама, ол адамгершілік, имандылық, сабырлылық деген ізгі қасиеттердің барын ұмытты. Осылай көңіл күншуағына шомылып, өзімен - өзі болып тұрғанда Ақілгек «Сәлеметсіз бе? Осылай тұра бересіз бе?» деп сыңғыр етіп күлген. Ол ұйқысынан шошып оянғандай селк етті.

Болатбек Зағирамен сүйіп қосылды. Бүгінде сол махаббаттарының жемісіндей екі - үш қарадомалағы құлдыраңдап шауып жүр. «Қандай әзәзіл еліктірсе де аяғымды қия баспаймын» деп сүп - сүйкімді келіншегіне де, өзіне де уәде бергені бар. Сонда бұл қайдан бас көтерген желкемді желік? Зағирасы бар да, ақ махаббаты бар да Болатбек Дон - Жуан сияқты жігітшілік жасаймын деп әсте ойламайтын. Оның үстіне Тауағадай бастығының келіншегіне көз сұғын қадау қандай айуандық десеңші! Болатбек жепкетерлер жұрағатынан емес. Сондықтан лап ете қалған жалынды өшіріп, қияс ойдан бойын аулақ салғысы келді.

Ол бастығы беріп жіберген артық заттарын Ақілгек көрсеткен бөлмеге тасып бітті де, тезірек шығып кетуге тырысты.

- Бір шыны шай ішіп кетпейсіз бе? - деді келіншекке кенет тіл бітіп, есікке қарай беттеген Болатбекке.

- Жо-жоқ, рахмет! Үйде қожайын бар кезде жайғасып отырып, бәлкім он кесе шай ішермін.

«Бәлесін-ай, өзінің?». Ақілгек оны қоштағандай күлімсіреп, басын шұлғып қойды.

Талқанбайдың түгесіліп бітпейтін шаруасы көбейді де, көпке дейін кідірістей берді. Ақбілекті бақшасына жеткізіп салу, алып қайту, анасын айтқан жерлеріне апару, компанияның басқа да тіршілігі бар, уақыт өз ағымымен сырғып өтіп жатты. Ол күн сайын қожайынның үйіне кемінде екі - үш рет келіп, кетеді. Неге екені белгісіз, алдынан кермаралдай керіліп Ақілгек шыға келгенде тұла бойы бір ысып, бір суып, жүрегі атқақтап соғады.

«Құрысын! Сұлулық деген де сиқырлы қақпан ғой. Қандауырға ілігіп қалып жүрмейін» деп ішінен сақтық ойлай бастады. Осыдан соң көрікті келіншекке көз салмауға бекінді. Бірақ ол қанша қашқақтағанымен, жігіттің ішкі сырын бәлекей келіншек сезіп - біліп тұрған сияқтанады.

Болатбек аға! Сауалыма жауап берсеңізші! Немене саңғырау болып қалғанбысыз? - дейді зілсіз күліп.

Жүргізушінің меңіреу болғысы келіп, өзін зорға тежеп жүргенін жайнаңкөз келіншек біледі. Әй, білмеуі мүмкін емес. Біледі. Көңіл - шиша, көз - таразы емес пе? Сол шишадан іште бұғып жатқан адамдық та, надандық та көрінбейді деймісіз?

Асау аттай ала қашқан алапат сезім - серпілісіне құрық салғысы келіп өзімен - өзі арпалысқанымен, іштегі бір дүлей күш ырыққа бағынбайды. Кейде адамның желкөрік көкірегі бой бермей аласұратыны бар ғой. Болатбек кірнесіз көңілін сарқып, бұлдыр байлам жетегіне еріксіз ілеседі. Сезім мастығы - соқыр әрі саңылау. Оның құрығына бір іліксең, құрдымға кетуін ғажап емес.

Қалай дегенде де Ақілгек мұның келетін кезін күтіп отыратын сияқтанады. Сараң сөйлесіп, сырт айналып, қашқақтап тұрғанымен Болатбекті көргенде ақ жүзіне алау жүгіріп, еріксіз жымың ете қалады. Осылай ол қанша бүркемелегісі келгенімен, қуанғанын сездіріп алады. Ал, Болатбек кетерде сыртынан жәудірей қарап, көзімен ұзатып салады.

Өзі де бір еліктей ойнап тұрады, еркелігі де басым. Хас шебердің қолынан шыққандай құлын мүсінін айтсаңшы. Оған қандай киім болса да қона кетеді. Кейде спорт киімі-

мен жүретіні бар. «Шіркін - ай, суретші болсам, оның осы бір мінсіз мүсінін салар едім-ау» деп кез - келген адам қиялдайтынына бәс тіге алады. Ақілгек қашан да асып - саспайды. Қақпа ашылған соң бір шетке ығысып, кіріп келе жатқан көлікке қарап тұрады. Оның осы тұрысына қараудың өзі бір ғанибет. Түп - түзу де жұп - жұмыр аяқ, тоқ балтыр арасынан саңылау таппайсыз. Көріктей көтеріліп, басылып тұратын қос алмасына қарауға көз ұялады. Кейде халатын асығыстау киіп, алдынан жүгіріп шығатыны бар. Мұндайда тоқ балтыры ақ сазандай жарқ ете қалғанда көз қарықтырады.

Болатбектің сұлу суретке сұқтанып ұзақ қарағысы - ақ келеді. Бірақ, әдеп деген тосқауыл оны үнемі тұсаулап тастайды. Керім келіншекке бір рет қарағанының өзі жетіп жатыр: бойы балбырап, жан дүниесі жадырап, көңіл кептері қалықтап шыға келеді. Осы бір санаулы секундтардың өзі санаулы өміріне сәуле шашады. Ол жүрегін әлдилеген сезімнің ырғағында жүріп өзіне тапсырылған тірлікті үнсіз атқарады. Ақілгек әлденені сұрамаса, өздігінен ләм - мим деп лепес шығармайды. Бір ауыз сөз! Осы бір ауыз сөзден - ақ ол от тұтанып кететінін біледі.

Қаншама келіп-кетіп жүріп өздігінен бір ауыз сөз айтпаған Болатбек көңіл күмбезіне қоңырау ілген келіншектен көп нәрсе сұрағысы келгенімен, батылы бармады. Әсіресе, керім келіншектің көзіндегі мұң оның жан дүниесін астаң-кестең еткенімен, мұның мәнісін сұраудың қисынын таппай-ақ қойды. Не деп сұрайды? Біреудің тағдырында қандай шаруасы бар? «Менің мұңым сіздің арқаңызға аяздай батып жүр ме? Одан да келіншегіңіздің көңілін табыңыз» деп тастаса ше? Бірақ, Ақілгек ондай бейауыз бетпақтардың қатарынан емес. Сонда да жүрегі дауаламай-ақ қойғаны.

Қалай дегенде де заттың сынығын жамау оңай болғанымен, көңілдің сынығын жамай алмайсыз. Сондықтан Болатбек өзгенің көңіл ауанына жығылғысы келмеді. Иә, әркімнің басына пешенесінің шақтап жазған тағдыры бар. Оның

бәріне араласып, қисығын түзеймін, құлағанын тұрғызамын, жылағанын жұбатамын, сүрінгенін сүйеймін дегенмен ғұмыр шіркін жетер ме? Әрі ойлап, бері ойлап Болатбек бұдан былай бастығының үйіне көп жоламауды жөн көрді. Иә, тәтті сезімге пәк көңілдің жауабы болмаған соң, босқа әуреленіп не керек?

Соңғы кезде жүргізушінің қашқақтай бергенін Ақілгек те аңғарғандай ма, қалай өзі? Оның санасында «осы бір жүргізуші жігіттің шылауында кетіп жүрермін» деген қарауыл үнемі қырағы күзетте тұратын. Қанша дегенмен бай - бағланның жары емес пе, күйеуі құлша жұмсап отырған әлдебіреуге сыр алдыра қояр ма?!

Әйтсе де осы бір қой аузынан шөп алмастай момын да бұйығы жігітке бүйрегінің бұрып тұратыны несі? Қанша жерден сыр алдырғысы келмегенімен, шоқ шашқан жанарын қайда жасырады? Ол кіріп келгенде атқақтай жөнелетін жүрегінің дүрсілін қалай басады?

Әдеттегідей Ақбілекті бақшасынан әкеліп, көліктен түсіргені сол еді, қуыршақтай қыз анасына қарай құлдыраңдап жүгіре жөнелді. Ақілгек кіп - кішкентай қызын жерден көтеріп алып, кеудесіне басты. Қызының екі бетінен алма - кезек шөпідете сүйді. Осы бір елжіремелі сәтке сүйсінген Болатбек:

- Бақыттысың-ау, Ақілгек! - деп қалды.

- Сіз де айтасыз-ау! Қайдағы бақыт? «Бағы жоқ басқа жаудыраған көз бітеді, дауысы жоқ адамға саудыраған сөз бітеді» дегенді естімеп пе едіңіз? Бұл жаудыраған көз маған бақыт болып жарытып па? Үлде мен бұлдеге оранып отырғанымды көріп, мені бір бақытты жан санайсыз-ау...

Бұлақтың тұма бастауынан мөп - мөлдір су әкеле жатқан келіншек ойда - жоқта сүрініп кетіп шелегін ақтарып алатыны бар ғой. Мұндайда ол әлдебір қымбатынан айырылып қалғандай аһ ұрады. Ақілгек те осындай халде тұр еді. Ол өзінен басқа жан білмесе екен деген сырын қалай шашып алғанын білмей, тілін тістеледі.

- Иә, бақытты санаймын.

- Қателесесіз! - деді Ақілгек тұнжырап.

- Иә, қателескен болайын. Шын мәнінде бақыттысың ғой.

- Сізге, сырт көзге, айналамыздағыларға солай көрінетін шығар. Бірақ, Абай атамыз айтқандай, жүрегім қырық жамау. Оның бәлкім емі де табылмас, - деп күрсінді Ақілгек.

- Япырай! Қандай да бір аурудың емі табылмаушы ма еді?

- Таба қалсаңыз, маған әкеліп берерсіз.

Бұл жолы да Ақілгектің дауысы қатқыл шықты.

Құбырдағы суға қолыңызды жуып тұрғанда кенет суық су келіп қалса, шошынып, алақаныңызды тартып ала қоясыз ғой. Үнемі сыпайылық шеңберінен шықпайтын үлпершектей келіншектің болмашы ғана қатқыл сөзіне Болатбектің іші қылып ете қалды. Демек, Ақілгектің де ішкі әлемінде бұлдыр бықсық бұғып жатыр ғой. Сонда оның жүрегін жаралаған нендей жағдай? Болатбек жанары жасаурап қалған келіншекті қазбалап, сұрақтың астына алғысы жоқ - ты. Сондықтан сөзді созбалақтамай тезірек шығып кеткісі келді. Өйткені ол «қашқан қоян жатқан қоянды ала кетеді» дегенді жақсы біледі. Келіншектің ішінде шемен болып қатқан бір қоясын ақтарса, екіншісі қылтиып бас көтермесіне кім кепіл?

Болатбек өзінің аппақ әлемін былғап алудан қорықты. Таза заттың таза күйінде қалғаны жақсы ғой. Шыныдай мөлдір затты сындырып алса, қиюына келтіре алар ма? Осыны ойлап Болатбек келіншекті одан әрі сөйлеткісі келмеді.

Содан бері екеуі мысық пен тышқан ойнағандай, бірін - бірі көрсе қашқақтап жүреді. Әсіресе, Ақілгек жүргізушінің келіп-кеткенін елемеген болады.

Әйтсе де қапқа мөлшерінен тыс көп салса, жем ернеуінен асып-төгілмей ме? Ақілгектің де ішіне жинаған сыры, бәлкім мұңы бір күні кемерінен асып-төгілді. Онда да ойда - жоқта Болатбекпен оңашада аз-кем әңгімелесіп қалған.

- Ағай! - деді Ақілгек бірде көлігіне қарай кетіп бара жатқан мұны кідіртті.

Болатбек «не айтпақ екен?» деп оған жалт қараған.

Ақілгектің түрі боп - боз еді. «Ауырып қалмаса игі еді».

- Иә!

- Ағай! - деді Ақілгек тағы да бөгеліп.

Аздан соң бойын жинап алды да:

- Сізден бірнәрсе сұрайын деп едім, - деді күмілжіп.

Оның ыңғайсызданып тұрғаны айтпаса да белгілі еді.

- Сұраңыз.

- Ағай! Сіздің сыр шашпайтыныңызды білемін. Мұны екеуіміз ғана білуіміз керек.

Болатбектің іші бүріп өткендей болды.

Ақілгек «айтсам ба, айтпасам ба?» дегендей ойланып тұрып қалды да ішіндегі әлдебір күш сыртқа лықсытып шығарғандай батылданып:

- Мен Талқанбай туралы сұрайын деп едім. Ол жайлы жөні түзу сөз естімегенім қашан. Құрбыларымнан есітіп жатамын, соңғы күндері сұйық жүрістері тым көбейіп кеткен көрінеді. Компаниядағы бетінің қызылы бар қыздарды құр жібермейді екен ғой, - деді қызарақтап.

- Қой, шырағым! - деді Болатбек жұлып алғандай.

Ол енді ересек адамдардай салмақты сөйлеуге тырысты.

- Тауаға үлкен қызметтегі адам. Ондай адамдарға көре алмайтындар күйе жаққыш келеді. Қайдағы біреулердің қаңғырған сөздеріне құлақ түріп қайтесің?

- «Жел тұрмаса шөптің басы қимылдамайды» ғой.

- Желсөз! Тауағаның теріс қылығың көрсем, көзім шықсын! Көре алмайтындар, іші тарлар, қызғаншақтар не демейді? Олардың сандырақ сөздеріне құлақ сала берсең, бір күні сені де жолдан тайдырады. Есіңді жи, қарағым! Тауағаны ұжым түгел құрмет тұтады, бастарына көтереді. Қызметіне түзу келіп, түзу кетеді. Әй, біз тегі, біреуді сыртынан қаралап жүрмесек, бойымызға ас батпайды. Қашан адам боламыз? Қызғаныштың қызыл итін босатып, айтақтап отырғаннан не ұтамыз? Ақілгек, ақылың бар адамсың, мұндай қаңқу сөзге сенбе!

- Иә, ағай! Сенгім келмейді - ақ. Бірақ соңғы кездері осы сөз қамысқа тиген өрттей қаулап барады. Осы өрттің жалыны шарпымаса болғаны, - деді Ақілгек жүзін ала қашып.

- Шарпымайды, қалқам, шарпымайды. Оған толық сенемін, - деді Болатбек күптеген жерден айтылған күдік - күмәнді тұншықтырғысы келіп.

Бірақ, ол өртті де, күдік-күмәнді де тұншықтыра алмаған екен.

Бықсып жатқан қоламта үрлей берсең шоққа айналады. Шоқ өрши келе жалыны бет қаратпайтын отқа айналады. Қанша жерден жасырып жабулағанмен Талқанбайдың Дон - Жуандық жігітшілігі жария бола бастаған еді. Оқ жарасы жазылады екен. Тіл жарасы жазылмайтын көрінеді. «Көп жортқан жылан аяғын көрсетіп алады» деседі ғой, саяжайдан саяжай, саунадан сауна қалдырмаған Талқанбайдың терісқақпай теріс жолы әшкереленіп те қалған еді. Қолы қалт етсе-ақ билік басындағы дос-жарандарымен, одан қалды сұлу келіншектермен әмпей-жәмпей болып жүрген ол талайды көрген зымияндығына бағып, абыройсыздығын қанша жерден жасырып-жабуласа да елдің ауызына қақпақ бола алмады.

«Ауруды қанша жасырғаныңмен, өлім әшкерелейді». Талқанбай қаншама рет тырысып, аяғының тысырын сездірмеймін деп тыраштанып баққанымен, студент қызды жүкті етіп қойғаны, оны жеке пәтерде ұстап отырғаны туралы сыбыр күздің ызғарлы желіндей сумаңдап, әр бөлмені аралап өтті.

Күнді қолмен көлегейлеп тұра алмайсың. Қанша жерден қымтамақ болғаныңмен, оның сәулесі жалпақ әлемге нұр шашып, таңның атқанын сүйіншілеп жеткізіп тұрады. Шындық та солай. Шындық қашан да шыны сияқты өткір. Ол шипа болып та дариды, дерт болып та жабысады. Болатбектің пайымдауынша, шындық Ақілгекке дерт болып жабысқан тәрізді.

Жадыраңқы жаз күні болса да Ақілгектің көңілі күз кезіндегідей ыбылықы-сыбылықы, бірде нәсер болып тө-

пелесе, бірде ызғырықты жел болып соғады. Жүрегі қатты жүдеп, көкірегін әлдебір ыза қысқандай. Осындайда ол екі көзін шарт жұмып, тынысы тарылғандай үнсіз тұрып қалады. Әдемі ажары бірте-бірте солғын тартып, беті домбыққан. Күлімдеп тұратын жанары жасаурап, адамға жасқаншақтай қарайды. Ол көзін жұмғанда қараңғылықтан дөңгеленіп жүрген көптеген суреттер көреді. Сақина сияқты дөңгелектер шыр айналып, мың құбылып, біресе алыстап, біресе жақындай түскенде шошынып, көзін бақырайтып ашып ала қояды. Осы кезде ол жүрегінің жарылып кетердей дүрсілдеп тұрғанын сезеді. «Япырай, қан тамырларым бырт-бырт үзіліп кетер ме екен?» деп шошынады. «Біраз ұйықтап, тынығып алсам мына пәлекеттерден құтылармын» деп төсегіне қисайғанымен, кірпігі айқаспайды.

Ақілгек күйеуінің шектен тыс дүниеқоңыздығына дал. Дүниеқоңыздың іші қашан таза болып еді? Мың - сан шайтан ішінде ойнақ салып, есірте түседі. Ішке кіріп алып, адамды ығына біржолата бағындырған шайтанды бұғалықтау мүмкін емес. Кейде адамның ішіне кіріп кеткен шайтанды ғұлама молдалар дұғамен қуып шығып жатады ғой. Ал, дүниеқоңыздық дертіне шалдыққан жанның ішіндегі шайтанға ешбір амал жүрмейді. Әйтпесе, Ақілгек сол шайтанды қуып шығуға әрекет жасамады ғой деймісіз.

Шіркін-ай, Ақілгек кімнің арманы болмады. Бірінші курстың студентіне сұқтанбаған жан қалмаған. Тәңірім адамды мұнша сұлу етіп жарата салады екен-ау. Аршын төс, нәркес көз, қиғаш қас, тоқ балтыр, құлын мүсінді қызды одан сайын ажарландыра түсетін.

Ол Талқанбайдың қармағына ілінемін деп әсте ойлаған жоқ. Бәленің бәрі курстасы Жұпардан басталды емес пе? Бір күні ол:

- Менің бір ағам бар. Үйіне қонаққа шақырып жатыр. Жалғыз баруға ыңғайсызданып тұрмын. Оның үстіне ағатайым «курстастарыңды да ерте кел» деген. Талқанбай көкем өте бай тұрады. Ет жеп, сорпа ішіп, бір жырғап қалайық, - деп қолқалап қоймады.

Ақілгектің әуелгіде барғысы келмеп еді, басқа құрбылары да үгіттеп, «барайық, барайық» деп тұрып алды. Бөлмеде бір өзі қалатындықтан, Ақілгек амалсыз ілескен.

Ол Айсұлуды сонда алғаш көрді. Бет біткеннің сұлуы екен. Майысып жүріп қызмет етті. «Мынадай дәулетті, бай - бақуат адамның келіншегі осындай болуы керек қой» деп ой қорытты Ақілгек. Расында, Жұпардың ағасы мен жеңешесі егіз қозыдай жарасып, бір - біріне әзіл тастап қойып, қонақтарды жақсылап күтіп, риза етіп шығарып салды.

Бұл кезде Ақілгек Айсұлудың орнын басамын деп ойлапты ма?

Күзгі сынақта Ақілгек бір сынақтан сүрінді де Жұпар оны қояр да қоймай ағасының үйіне ертіп барды.

- Ағатайымды білесің ғой. Бүгінде оны осы қалада танымайтын, сыйламайтын жан жоқ, - деді Жұпар жол - жөнекей мақтанып.

Расында, Талқанбайдың тасы өрге домалап тұр екен. Оның профессорға бір рет қоңырау шалғанының өзі жеткілікті болды. Ақілгек «үштікке» риза болып жүргенде қаталдау көрінетін ағайы ортаңқолдай «төрттік» қойып берді.

Бір байқағаны бұл кезде Айсұлу бір баласын жетектеп төркініне кетіп қалған екен. Неге кетті? Араларынан қандай шайтан жүгіріп өтті? Бәлкім төркіндеп қайтатын шығар? Ақілгек бұл жағын қазбалап сұрамады. Қызға тән ибалықпен сыпайылық сақтады. Бірақ Жұпармен Талқанбайдың үйіне екі - үш рет барғанда ұялы көздері мен жылы сөздерімен баурап алған Айсұлуды көре алмады.

- Ерке қатын не істемейді? - деп түсіндірді мұның мәнісін Жұпар құрбысы.

Содан бастап Талқанбай Жұпарды үйіне шақыруды ұдетті. Әр шақырғанында «Ақілгекті ала келсейші» деп өтінетін. Екеуінің де сабағына да, тамағына да көмектесіп жүрген соң одан пәлендей жамандық күтпеген болатын. Сөйтсе, бір бармағы бұғулі екен ғой.

Екінші курсқа өткенде де Жұпар құрбысының қасынан бір елі ажыраған жоқ. Күн сайын бай - бағлан ағасын мақ-

тап, оның сыйға беріп жібергендерін көрсетіп, шаттанумен болды. «Тау мен тасты жел бұзады, адамзатты сөз бұзады» дегенді ол кезде Ақілгек қаперіне де алмаған. Қамқор ағатайының құрығына қалай түсіп қалғанын өзі де түсінбейді.

Сол күнді қарғыс атсын! Бұл Ақілгектің соңғы кезде ауызынан бір түспейтін қаралы сөзі. Бәрі де Жұпардың туған күнін ағасының зәулім сарайында атап өтуінен басталды емес пе? Жұпар бүкіл курстастарын ағасының үйіне шақырды. Мынадай алтынмен аптап, күміспен күптеп қойған келісті үйді бұрын кім көрген? Курстастар, құрбы - құрдастар кең де келісті бөлмеде тартынбай ішіп - жеді. Дастарханда құстың сүтінен басқасының барлығы бар еді. Мұндай бай дастарханды сирек көретін студенттер тартынуды ұмытты.

Ақілгек өмірінде татып көрмеген шарапты алғаш рет сол түні ішті. Онда да құрбыларының «Жұпарды сыйламайсың ба?» деп зорлағандай болуынан соң. Алғашқында басы сәл айналғандай еді, бірте - бірте жадырап, жүрегі сөйлеп тұрғандай күй кешті. Жұпар да жабысып, өлердегі сөзін айтып, жанынан шықпай қойды.

- Менің қуанышыма ішпегенде, қайда ішесің? - деп үстін - үстін бастырмалатты.

Тағдырдың ызалы мазағындай, Ақілгек ертесіне Талқанбайдың төсегінде оянды.

Міне, содан бері осы үйдің отымен кіріп, күлімен шығып келеді.

Болатбек, кейде ақ борықтай келіншекпен оңаша қалғанда Таланбай туралы сұрағысы келгенімен, оның ретін таба алмай жүрді. Талқанбайдың талтаңбай жүрісі жнілеш, ояр мінез көрсете бастаған бір күні Ақілгек жүргізуші жігітке өзі ақтарылып еді.

«Е, мұндайлардың қармағы қапқыш келеді. Бірақ, жай қалып тұрған гүлді мал ғана таптап өтпей ме?» деп ойлады Болатбек.

- Енді не істемек ойың бар? - деп сұрады Болатбек оның не дйттегені бар екенін білгісі келіп.

- Білмеймін, аға! Екі оттың ортасында қалғандаймын. Кетіп - ақ қалайын десем төркінімнен қаймығамын. Олардың ықыласынсыз күйеуге тиіп кеттім ғой...

Болатбек келіншекті тығырықтан алып шығудың жолын таба алмай дал болды. Талқанбайдай құзырлы капиталистің отбасы тағдырына араласып, опа таппасың жақсы біледі. Ақілгекке ақыл айта алмай күмілжіген жері осы.

Әйтсе де ол Ақілгектің бір байламға келе алмай жүргенін аңғарды. Ол қандай байлам? Өзегін өкініш өртеген Ақілгек күйініш уытында жүріп әлденеге ұрынып қалса ше? Осыны ойлағанда жүргізуші жігіттің жүрегі жұлқынды. «Іш қазандай қайнайды, күресуге дәрмен жоқтың» күйін кешті.

Ымырт үйіріліп, көз байлана бастады. Кенет бір бүйірден алақұйын бұрқасын көтерілді де артынша суырсын жүріп өтті. Мұның соңы алай - дүлей боранға айналды. Жан - жақтан ұшып түсіп жатқан қар көліктің терезе көзін бітеп тастады. Тоңази бастаған жүргізуші моторды оталдырып, жылындың қамын жасады. Бұл уақытта қызметкерлер де, жұмысшылар да үйлерінде ыстық шайларын ішіп жайланып жатыр еді. Жұмыста әкесінің құны қалғандай Талқанбай ғана тапжылмай отырып алды. Жүргізуші оны күте-күте жалықты. Тіпті, алаңдай да бастады. Дүние астаң-кестең болып жатқан мынадай мезетте жылы үйіне ертерек жетіп алғаны жақсы ғой. Бастықтың не ойлайтынын өзі біледі.

Уф! Жалықтырып, зарықтырып барып кеңсесінен шықты-ау әйтеуір.

- Күтіп қалдың ба? Ештеңе етпес. Мен бір жігіттерге қонаққа баратын болдым. Сен үйіңе қайта бер. Айтпақшы, мынаны жолай біздікіне тастай кетерсің, - деп Талқанбай оның қолына мұқият оралып, сырты скотчпен қапталған бір затты ұстатты.

- Сіз ше? Баратын жеріңізге жеткізіп тастайын да.

- Жоқ, әуре болма. Қазір кезекші көлік апарып тастайды. Ал, не тұрыс? Жөнел! - деп Талқанбай кері шегіне берді.

Болатбек бастығының құпия сапарының талайын көрген. Сондықтан таңданған жоқ.

Бұрқасын басылар емес. Желтоқсанның жентек қары үст-үстіне төпелейді. Сырттағы бұрқасыннан жүргізушінің ішіндегі құйын қатты ұйытқып, өршелене түскен. Ол бұл бұлқыныс-бұрқасынның қайдан бас көтергенін ойлап та жатпады. Әйтеуір, іші ызалы кекке толып қалғандай. Келесі бір көшенің қиылысынан өте бергенде көлігі шайқатылып, теңселіп кеткендей болды. Тәжірибелі жүргізуші емес пе, көлікті лезде - ақ жуасытып, қалыңты жүрісіне салды. Көлік тайғанақтамай, шайқатылмай жүрісін түзегені сол, оның ойына не үшін ашуға булығып келе жатқаны сап етіп түсе кеткені. «Иттің ғана баласы, әлгі студент қызына кетті ғой» деп ойлап қойды. Ақілгектей ажарлы жары бар адам да аяғын қия басады екен-ау! Оның зығырданы қайнады. Ызаға булығып отырып зәулім үйдің қақпасы алдына көлігінің тұмсығын қалай тірегенін өзі де сезбей қалды.

Есікті әдеттегідей Ақілгектің өзі ашты.

- Тым кеш қайттыңыз ғой. Қарныңыз да ашқан шығар, - деді мұны көрген бетте.

- Ештеңе етпейді. Мынаны бәсекең беріп жіберді. Үйге алып кете алмадым. Ертең-ақ әкеліп тастауға болар еді. Кім біліпті...

- Үйге кірсеңізші. Мен шай қойып жіберейін.

Құдауанда, әншейінде кетуге асығып тұратын Болатбек тырп ете алмай қалды. Бұл жолы Ақілгек жігіттің бөгелгеніне қуанып та құп алып та тұр еді.

- Мына жерге аяқ киіміңізді шешіңіз, - деп Ақілгек ішкі бөлмеге кіріп кетті.

Әлде соң буы бұрқыраған шай да келіп қалды. О, несін айтасыз, бақуатты адамның дастарханы емес пе, үстел үсті көздің жауын алатын дәмге толды.

Бұл олардың алғашқы бетпе - бет отырулары еді.

- Бәсекеңді таныс - тамырлары тамаққа шақырып, сонда кетті, - деді Болатбек үнсіз отырғаннан бірдеңе деп отыру керек қой деп ойлап.

- Е, әлгі сайқалына кеткен ғой, - деп ауызынан жалын ата күрсінді Ақілгек.

- Білмеймін, аға! Екі оттың ортасында қалғандаймын. Кетіп - ақ қалайын десем төркінімнен қаймығамын. Олардың ықыласынсыз күйеуге тиіп кеттім ғой...

Болатбек келіншекті тығырықтан алып шығудың жолын таба алмай дал болды. Талқанбайдай құзырлы капиталистің отбасы тағдырына араласып, опа таппасың жақсы біледі. Ақілгекке ақыл айта алмай күмілжіген жері осы.

Әйтсе де ол Ақілгектің бір байламға келе алмай жүргенін аңғарды. Ол қандай байлам? Өзегін өкініш өртеген Ақілгек күйініш уытында жүріп әлденеге ұрынып қалса ше? Осыны ойлағанда жүргізуші жігіттің жүрегі жұлқынды. «Іш қазандай қайнайды, күресуге дәрмен жоқтың» күйін кешті.

Ымырт үйіріліп, көз байлана бастады. Кенет бір бүйірден алақұйын бұрқасын көтерілді де артынша суырсын жүріп өтті. Мұның соңы алай - дүлей боранға айналды. Жан - жақтан ұшып түсіп жатқан қар көліктің терезе көзін бітеп тастады. Тоңази бастаған жүргізуші моторды оталдырып, жылырудың қамын жасады. Бұл уақытта қызметкерлер де, жұмысшылар да үйлерінде ыстық шайларын ішіп жайланып жатыр еді. Жұмыста әкесінің құны қалғандай Талқанбай ғана тапжылмай отырып алды. Жүргізуші оны күте-күте жалықты. Тіпті, алаңдай да бастады. Дүние астаң-кестең болып жатқан мынадай мезетте жылы үйіне ертерек жетіп алғаны жақсы ғой. Бастықтың не ойлайтынын өзі біледі.

Уф! Жалықтырып, зарықтырып барып кеңсесінен шықты-ау әйтеуір.

- Күтіп қалдың ба? Ештеңе етпес. Мен бір жігіттерге қонаққа баратын болдым. Сен үйіңе қайта бер. Айтпақшы, мынаны жолай біздікіне тастай кетерсің, - деп Талқанбай оның қолына мұқият оралып, сырты скотчпен қапталған бір затты ұстатты.

- Сіз ше? Баратын жеріңізге жеткізіп тастайын да.

- Жоқ, әуре болма. Қазір кезекші көлік апарып тастайды. Ал, не тұрыс? Жөнел! - деп Талқанбай кері шегіне берді.

Болатбек бастығының құпия сапарының талайын көрген. Сондықтан танданған жоқ.

Бұрқасын басылар емес. Желтоқсанның жентек қары үст-үстіне төпелейді. Сырттағы бұрқасыннан жүргізушінің ішіндегі құйын қатты ұйытқып, өршелене түскен. Ол бұл бұлқыныс-бұрқасынның қайдан бас көтергенін ойлап та жатпады. Әйтеуір, іші ызалы кекке толып қалғандай. Келесі бір көшенің қиылысынан өте бергенде көлігі шайқатылып, теңселіп кеткендей болды. Тәжірибелі жүргізуші емес пе, көлікті лезде - ақ жуасытып, қалыпты жүрісіне салды. Көлік тайғанақтамай, шайқатылмай жүрісін түзегені сол, оның ойына не үшін ашуға булығып келе жатқаны сап етіп түсе кеткені. «Иттің ғана баласы, әлгі студент қызына кетті ғой» деп ойлап қойды. Ақілгектей ажарлы жары бар адам да аяғын қия басады екен-ау! Оның зығырданы қайнады. Ызаға булығып отырып зәулім үйдің қақпасы алдына көлігінің тұмсығын қалай тірегенін өзі де сезбей қалды.

Есікті әдеттегідей Ақілгектің өзі ашты.

- Тым кеш қайттыңыз ғой. Қарныңыз да ашқан шығар, - деді мұны көрген бетте.

- Ештеңе етпейді. Мынаны бәсекең беріп жіберді. Үйге алып кете алмадым. Ертең-ақ әкеліп тастауға болар еді. Кім біліпті...

- Үйге кірсеңізші. Мен шай қойып жіберейін.

Құдауанда, әншейінде кетуге асығып тұратын Болатбек тырп ете алмай қалды. Бұл жолы Ақілгек жігіттің бөгелгеніне қуанып та құп алып та тұр еді.

- Мына жерге аяқ киіміңізді шешіңіз, - деп Ақілгек ішкі бөлмеге кіріп кетті.

Әлде соң буы бұрқыраған шай да келіп қалды. О, несін айтасыз, бақуатты адамның дастарханы емес пе, үстел үсті көздің жауын алатын дәмге толды.

Бұл олардың алғашқы бетпе - бет отырулары еді.

- Бәсекеңді таныс - тамырлары тамаққа шақырып, сонда кетті, - деді Болатбек үнсіз отырғаннан бірдеңе деп отыру керек қой деп ойлап.

- Е, әлгі сайқалына кеткен ғой, - деп ауызынан жалын ата күрсінді Ақілгек.

Заты әйел емес пе, әлден соң көңіл әуеніне ырық берді. Бөтен еркекпен отырмын-ау деп ойламады-ау шамасы, көз жасы сорғалаған күйде ашына сөйледі. Әйелдің әлі көз жасына ғана келеді ғой. Тұңшыға жылап алмаса, шөмен шері тарқатылар ма?

Бәлкім, Болатбекке мұң шаққысы келген болар.

Болатбек оны қалай жұбатырын білмей абдырады. Осылай отырып, Ақілгек жігіттің иығына басын сүйеді. Болатбек мынадай жұмсақ та жұпар иісті шашты алғаш рет дәл иегінің астынан көріп отыр. Ол келіншектің шашынан иіскеді. Бұрын ол Ақілгектің қолын алуға да именетін еді. Бұл жолы қорыққан жоқ. Бойын бір батылдық биледі. Бұдан арғысы еміс-еміс есінде қалыпты. Ақілгектің шоқ шашқан шиі ерніне сүліктей жабысқаны жадында. Сосын... сосын... Соншалықты жалынмен жігітке бой ұрған келіншек бойындағы бар қызуын ірке алмаған.

Әйел табиғаты жұмбаққа толы. Тыйым салынған тамырдың дәмін татып, әбден құмарынан шыққанша тоятынан тартынбайды. Бұл жолда қанша қиналғанымен шыдап бағады.

Ақ ұлпадай аппақ төсек. Ақ сазандай толықсыған келіншек. Толқындай төгіліп жатқан жұпар шаш. Көріктей көтеріліп-басылып тұрған қос анар. Ақілгектің құшағы барып тұрған от екен. Болатбектің құр сұлдері ғана қалды. Әлден соң құмарлықтың әбден шегіне жетті-ау шамасы, келіншек бар дауысымен айқайлап жіберді.

Бой-бой болып терлеген Болатбек әлден соң келіншек үстінен сусып түсті.

Қыстың талмауыр түні қашан да ұзаққа созылады. Бірақ бұл түн олар үшін қас қағымдай ғана уақытта өте шыққандай.

Таң қараңғысында Болатбек ыстық құшақты қанша қимаса да, орнынан амалсыз тұрды. Ол келіншектің от бүркіген аузынан, шиідей ернінен ұзақ сүйді.

Ақілгек ағыл - тегіл жылап қалды...

Ертесіне Болатбек жұмысына әдеттегісінен кеш барды. Оған Талқанбайдың уыз қыздың құшағынан кеш босап қайтатыны себеп емес - ті. Ол бір байламға тоқтаған болатын. Көп ойланған ол жұмыстан босату жөнінде өтініш жазды. Оның жүрегін мазалаған «көзіңді ойып берсең де дос көңілін қалдырма» деген тәмсіл болатын. Қанша жерден жүрісі суық, ісі бұлыңғыр дегенмен, Талқанбай өзіне қандай қысастық жасап еді? Ай сайын көтеріңкі еңбекақы алады. Тоқсан сайын сыйлықтан да құралақан қалмайды. Сұранған жағына жібермей қалған кезі жоқ. Бұдан жайлы жұмысты қаланы мың айналсаң да табуың қиын. Сондықтан әріптестері «бекер кетіп бара жатырсың» деп өкініш білдірді.

Болатбек көлігін инженерге тапсырып, бухгалтериядан тиісті еңбекақысын алды да ғимараттан суыт шығып кетті. Талқанбай оның жұмыстан суыт шығып кетуінің себебін түні бойы сарсылтып күттіріп қоюымнан деп жорыды.

Былай шыға иығынан ауыр жүк түскендей жеңілдеп қалды.

Ол енді Ақілгектің есігін ешқашан бұрынғысынша еркін қаға алмайтынын ойлап қамықты. Іші удай ашыды. Әлден соң өзінің жылап келе жатқанын ауызына түскен кермек дәмнен білді. «Жігіт те жылай ма екен?». Әкесі көшеден жылап келгенде оған үнемі осылай деуші еді. Қалтасынан жалма - жан дәсорамалын алып көзін сүртті.

Уақыт шіркінге тоқтам бар ма, диірменнің тасындай зыр айналып, өте берген. Болатбек талай мекеменің есігін қаққанымен, ыңғайлы жұмыс таба алмады. Бүгінде бастық біткен бәлекет болып барады. Сырт адамды оңайлықпен қабылдай да бермейді. Қабылдаған күнде жылы қабақ танытпайды. Мызғымас жартастай сазарып отырып алған бастықтардың талайын көрді. Үндерінде сұмдық салқындық бар. Осындай киіз көкірек, тұман кеуде жандарды кезіктіргенде Талқанбайға жасаған сатқындығы есіне түсіп, қыбы қанатын бір әдет тапты. Томсырайып отырған адамға өтініш айтып, опа таппайды екенсің.

«Ат айналып қазығын табады». Өзіне қолайлы жұмыс табыла қоймаған соң Болатбек тағы да такси паркіне келген. Бір көнелеу көлік бұйырды. Жүруінен тұруы көп. Үнемі сужаңа көлік жүргізіп үйренген Болатбекке мұның өзі ауыр соқты. Басқа түссе адам не істемейді? Ескі көлікті жөндей - жөндей ол нағыз шебер болып шықты.

Қай адамда да кәсіби дағды деген болады, дәрігер адам көрсе науқас па екен деп ойлайды, полицей кездейсоқ кезіккенге күдікпен қарайды, оқытушы жастар көрсе лекциясы есіне түседі, ал таксист біткенге көшедегілердің барлығы да жолаушы сынды көрінеді. Болатбек те көше-көшемен жолаушы іздеп келе жатып, не такси шақырған қоңырауға құлақ түріп отырып: «Шіркін, алдымнан Ақілгек жарқ етіп шыға келсе ғой» деп армандайды. Қас қылғанда көрікті келіншек сағымға сіңіп кеткендей кездеспей-ақ қойғаны.

Пенде шіркінді талдырмай алға сүйрейтін бір күш болса, оның аты - үміт. Үміт үзілген күні адамның мұнар түні басталмақ. Болатбекті бір үміттің жетектеп келе жатқанына қаншама уақыт өтті. Бірақ ол белгісіздіктің белдеуіне сіңіп жоғалып кетпеуге бар күшін салып бақты. Қаншама діңкелесе де, деміксе де діттеген жеріне жетпей қоймайтын жаны сірі адамдар болады ғой. Ол қиналған сайын солар сынды ширеуіне түсті.

Қорқақты қуа берсең батырға айналады. Бір күні Болатбектің бойына батылдық бітті. «Азар болса ашуланып, ұрысар. Себепсіз кетіп, не үшін қайта келдің?» деп сұрар. «Табан жолыңнан жаңылып, менен кетіп тапқан барқадарың, тапқан ұшпағың қане?» дер. Бірақ Ақілгек екеуіміздің арамыздағы үздікпе құмарлықтың құлына айналған түнімізді қайдан біледі? Мұндай құпияны айта қоятын Ақілгек ашықауыздар қатарынан емес. Ендеше бастықтың маған ұрысатын реті де, жөні жоқ. Босқа үрейленбей, компанияға соға кетейін. Мүмкін Ақілгектің бір хабарын біліп қалармын» деген ой таксистті бұрынғы жұмыс орнына сүйреп келді. Ескікөз таныстар оны құшақ жая қарсы алды. «Қайдан жүрсің?», «Қандай жел айдап келді сені?», «Оралу ойың-

да бар ма?», «Жеке кәсібіңді аштың ба?» деген сауалдармен бастырмалатып жатыр.

Әлден соң сауал-жауап та, сағыныш та сарқылғандай болды. Осы кезді пайдаланып Болатбек:

- Әңгімелерің бітсе, мен бәсекеңе сәлем беріп шығайын. Менің осында келгенімді естісе өкпелеп жүрер, - деді.

- Бөке, қай бастықты айтып тұрсыз? - деді байырғы көзтаныс Есенәлі көздері ұясынан шыға жаздап.

- Талқанбайды айтамын да.

- Естімеп пе едіңіз, Талқанбайдың талқаны шыққан. Істі болып сотталып кетті. Үш әйелі дүние-мүлікті бөлісе алмай қырқысып жатыр деп естігенбіз. Одан арғысын білмейміз, - деді Қайрат.

- Япырай, қиын болған екен-ау! - деп қалды Болатбек.

- Қиын ештеңесі де жоқ. Өзіне өзі істеді. Қарамағындағыларды қан қақсатып бітіп еді. Қайта сауап болды ма деп отырмыз, - деді Есенәлі.

- Сүрінгенге сүйсінбес болар. Кінәлі болса жазасын тартып жатыр екен ғой. Енді сабасына түсер, - деп Болатбек ысқырып тұрған зәрлі өшпенділікке басу айтпақ еді, жиналғандар өршеленіп кетті.

- Қаққанда қанымызды, соққанда сәлімізді сығып алушы еді. Сауап болды!

- Өзі де бір тойымсыз екен.

- Қызыл көрсе шүйлікпей қоймайтын бүркіт сияқты болып шықты ғой біздің бұл бастық.

- Шіріген байлығына қарамастан, сараңдығында есеп жоқ еді. Сол сараңдығының жазырын тартты ғой ақыры. Қасықтап жинаған мал-мүлкі ұстағанның қолында, тістегеннің аузында кетті, - деді Есенәлі шытынап.

- Ендеше, байлар да жұтайды екен ғой, - деп сөз қосты Болатбек.

- Жоқ, жұтамайды. Байлар да жылайды, - деп түзетті оны Қайрат.

Болатбек өзін осы уақытқа дейін қыл үстінде жүргендей сезінуші еді. «Енді қорқатындай ештеңе жоқ» деп ішіне әл-

денені түйіп қойды. Сөйтті де бұрынғы әріптестерімен асығыс қоштасып, ауладан шығып бара жатты.

«Шешінген судан тайынбайды» деп бір қойды ол. Сөйтті де жоспар, тәртіп дегендерді жиып тастап, бұрынғы бастығының үйіне қарай құстай ұшты. Өзіне таныс зәулім үй көрінгенде жүрегінен сәуірдің желіндей леп есіп тұрғанын аңғарды. «Алдымнан жарқ етіп Ақілгек шыға келсе ғой, шіркін» деп ойлаған ол үйреншікті қақпаның алдына келіп, тежегішті басты. Жүрегі атойлап кеудесінен шығып кете жаздап тұрса да өзін-өзі сабырға шақырған болып, қоңырауды басты. Іштен мошқал әйел шықты.

- Сізге кім керек?

- Осында Талқанбай деген кісі тұрып еді, - деді Болатбек асып-сасып.

- Иә, тұрса тұрған шығар. Бірақ бұл үй қазір Жандар Керімұлынікі.

Бұл сөзден Болатбектің аңғарғаны, Талқанбай үйін әлдсқашан сатып жіберген. Сонда Ақілгек қай жерге көшіп кетті екен? Бәлкім, Талқанбай оған басқа үй сатып әперген шығар? Мынадай зәулім үйден үш келіншегіне де көп - көрім үш үй алуға болады ғой. Не ғыпты сонша, келіншектерін далаға тастамаған болар.

- Осы үйде Ақілгек деген келіншегі тұрып еді, - деді енді Болатбек үйдің жаңа иесі бірдеңе айтып қалар деген үмітпен.

- Саған қандай жақындығы бар еді?

Болатбек жауап таппай мүдірді.

- Қарағым, мен бұл үйде бұрын кімнің тұрып, кімнің кеткенін қайдан білейін? Біз көшіп келгенде бұл үй қаңырап бос тұрды. Ешқандай да иесін көргенім жоқ, - деді әйел.

Болатбектің Ақілгектің бір хабарын біліп қалармын деген дәмесі адыра қалды.

Содан бері жүрегінің басына бір түйін пайда болды. Түйін берішке айналып кетсе, мұның соңы қарақұрым терең құз. Одан оңайлықпен шыға да алмайсың. Жүректің емі қайда? Бүгінде бағамдап отырса Болатбек сол

ем-дауаны іздеумен келеді екен. Абайсызда қымбат та қимас затын қанқасап қарақшыларға алдыртқан аңғал адамдай айналасына алақтап қарай беретін күйгелек бір әдет тауыпты. Сол сұғанақ ұрыны тапса жаны жай табар ма еді, қайтер еді?

Қоңыр күз саябақтардағы, көшелердегі, жол бойларындағы, аулалардағы тал-теректердің, жеміс ағаштардың, сан алуан гүлдердің жапырақтарын сарғайтып, төңіректі ерекше реңкке бөлеп тұр. Мұндайда көкіректегі тырнарлар тыраулап, кімді де мұңға орап қоятыны бар-ау. Болатбектің де көлдей көңілі көнетоз тартып, әлдебір мұнардың ішінен шыға алмай-ақ қойған. Өміріндегі бар қызығын күздің бодауына беріп, жан дүниесі босап қалған. Сынық көңілінде шарасыздық сызы бар.

Ол жол бойында қол көтеріп тұрған келіншекті бірден байқады. Сырғып келіп жанына тоқтаған таксидің артқы есігін ашқан жолаушы:

- Жаңақалаға дейін ала кетесіз бе? - деді сыпайы ғана.

- Отырыңыз.

Келіншек лып етіп артқы орындыққа жайғасты. Такси орнынан баяу қозғалып, бірте-бірте жылдамдығын үдетті.

Таксист біткенде көлігіне мінген қандай да жолаушыны бір шолып өтетін үйреншікті әдет бар. Негізінен бұл кәсіби дағды. Таксиге кімдер мінбейді? Араларында мүсәпірлері де, кісәпірлері де толып жатыр. Сондықтан жолаушыға бір сәт көз қиығын салып қою теріс болмайды. Осы қанға сіңген әдетпен алдыңғы айна арқылы жолаушыға қарап қойды. Келіншек тым сымбатты еді. Болатбек еркінен тыс жолаушыға екі-үш мәрте тесіле қарады. Жүрегі шым ете қалды. Қайдан көрді, япырау!

- Сіз, сіз...

Сасқалақтаған таксистің ауызына басқа сөз түспеді.

- Иә, аға! Бұл менмін. Ақілгекпін! Танымай қалдыңыз-ау, шамасы.

Ақілгек бұрығысынша «аға» деп отыр.

Ақ бұлттар арасына жасырып жүрген аппақ арманымен ойда - жоқта қауышамын деп ойлап па? Ол көлігінің артқы

орындығында отырған жолаушыға бұрылып қарай бергенде рульге ие бола алмай қалды.

- Алдыңызға қарасаңызшы, аға! Соқтығысасыз ғой!

- Япырай, Ақілгек! Өңім бе, түсім бе? Расымен, бұл сенбісің? - деді көлігін жолға салып алған Болатбек қайта тілге келіп.

- Өңіңіз, аға! Сенбей келесіз-ау.

- Мен сені көп іздедім ғой, Ақілгек!

- Міне, таптыңыз, - деді Ақілгек сыңғырлай күліп.

- Түк те өзгермегенсің. «Сырлы аяқтың сыры кетсе де сыны кетпейді» деуші ме еді? - деді Болатбек ендігі сөздің қисыны осы шығар деген оймен.

- Сіз де айтасыз-ау! Өзгермеген неміз қалды? Бұл баяғы Ақілгек емес, аға!

- «Отқа салып ерітсең де алтын сірә жез болмас, аяққа шұлғау қылсаң да асыл жібек бөз болмас» дегенді білуші едім. Асыл туған жансың ғой, қалқам! Қанша қиналсаң да, арада қанша жыл өтсе де алтын күйінде қаласың! Сенің бағаң қашан да жоғары ғой. Әлі сол сұлу да сымбатты қалпың!

- Ұялтпаңызшы, аға! Сіз ғана ғой солай ойлайтын. Ал, басқалар сіз сияқты ойламайды.

Болатбек көлігін жол жиегіне тоқтатты.

- Мен сені үйіңе іздеп бардым, - деді Болатбек.

- Босқа әуре болғансыз. Талқанбай ол үйді сотталарының алдында сатып жіберген.

- Саған үй әперген шығар?

- Қайдағы, аға! «Бүлінгеннен бүлдіргі алма» дейді ғой, бір сабақ жібін де алмадым.

- Содан?

- Содан өз күнімді өзім көрейін деп жұмыс іздедім.

- Тапқан шығарсың?

Болатбектің ішіне мұз түсіп кеткендей болды.

- Табуын таптым-ау, бірақ...

- Жұмысқа қабылдамады ма?

- Бұл ұзақ әңгіме.

- Мен сені жылдап тыңдауға дайынмын.

Ақілгек айтсам ба, айтпасам ба дегендей біраз үнсіз қалды.

- Иә, сонымен...

Болатбек дегбірсізденді.

- Сонымен, Талқанбайдан түпкілікті құтылған соң жұмыс іздеп әр мекемеге кірмеймін бе? Сенесіз бе, аға, ажар деген адамға бақ та, сор да болып бітеді екен ғой. Маған сор болып біткен екен. Мені көрген мекеме басшыларының есінен танып қалмағаны аз. Өн бойымды тінте қарап, ауызынан суы құрып отырғандары мезі етті. Олардың көздегені белгілі ғой.

- Иттер-ай десеңші!

Болатбек отқа түскен тұздай шыртылдады.

- Босқа күйіп-піспеңіз, аға! Мен олардың құрығына іліккенім жоқ. «Ағайын өкпеге қиғанмен, өлімге қимайды» дейді ғой. Құдайға шүкір, бауырларым бар. Олар мені күресінге тастамады. Кешірді. Барлық күнәмді. Қазір бір бауырымның фирмасында жұмыс істеп жүрмін.

- Уф! - деп терең күрсінді Болатбек, - жақсы болыпты. Телефонныңды берсеңші. Хабарласып тұрайық. Кездесейік.

Болатбектің есіне сол бір тоят түннің тәтті елесі түсті.

Ақілгек те осы сәт тұла бойын бір ысытып, бір суытқан сезімін іркіп қалды. Сол тәтті түннің өшпес белгісіндей болып, құрсағына шарана бітіп еді. Шекесі торсықтай ұлын ол Болатбектің құрметіне Бекболат деп атаған. Бұл сырды білсе, Болатбек соңынан қалар ма?!

- Жоқ, аға! Ырду-дырду қызық қуатын, жыртың - жыртыңы көп жастан әлдеқашан өттік. Қазір мен дін жолындағы адаммын. Бес уақтылы намазымды қаза қылмаймын. Әурелеп қайтесіз. Өткен іс өтті. Енді өткен күндерді кері қайтара алмаймыз, - деді Ақілгек сабырлы қалыпта.

«Ақілгек ары мен намысының, ұятының есігіне ешқашан ашылмайтын аппақ ілгек салып қойған екен-ау» деп ойлады Болатбек. Сонда да:

- Сені қайта кездестіре алмаймын ба, жаным-ау! - деді толқып.

- О, не дегеніңіз. Бір қалада тұрамыз. Бәлкім осылай оқта-текте кездесіп қалармыз. Осы жақсы емес пе?

- Несі жақсы?

- Сирек кездесеміз.

- Жоқ, сені күн сайын көрсем деймін.

- Ол болмайды, аға! Менен достықтан, сыйластықтан артық ықылас күтпеңіз.

- Сағынамын ғой...

- Бос сөз. Отбасыңыз, бала-шағаңыз бар.

- Оны бұрын да білгенсің.

- Иә, білгенмін. Бірақ, ол кездегі менің жағдайым мүлде басқаша еді. Бір жағынан жастықпен әрі ызалы кекпен ырқыңызға көніп қалған шығармын. Оны ұмытыңыз.

- Ұмыта алмаймын. Сені күн сайын көріп тұру үлкен қуаныш, бақыт болар еді.

- Бақыт құсы басыңызда, аға! Оны ұшырып алмаңыз.

Ақілгек сыңғырлай күлді. Оның күміс қоңыраудай сыңғыр күлкісі өн бойына шымырлап дарып, сіңіп жатты. Кенет Болатбектің басынан аяғына дейін ыстық бір ағын жүгіріп өтті. Ол оқыс жадырады. Бұл жолы жүрегі әдемі ырғақпен лүпілдей соқты.

Болатбек өзінің көп жыл сырттай болса да қызғыштай қорып келген аппақ айдынының тұнық та таза сақталғанына жүрегі жарыла қуанып келе жатыр еді...

1 мамыр 2021 жыл.

ОЛАР-АТАСЫНЫҢ БАЛАЛАРЫ

(Повесть)

Тау баурайындағы шағын ауыл екі кештің арасында дүрлікті де қалды. Кеше ғана қаладан ата-әжелеріне қыдырып келген Жолдас пен Мирас ойнап жүрген жерлерінен ұшты-күйлі жоғады. Қаладан келгелі бұзау арқандап, қозы-лақтарды қуалап, ара-арасында желідегі құлындардың қасынан шықпай жүретін олардың қайда кетіп қалулары мүмкін? Әлде тентектер қаладағы әкешешелерін сағынып, айтпастан қайтып кетті ме екен? Бірақ екеуінің мұндай әдеттері болмаушы еді. Оның үстіне тау түкпіріндегі шағын ауылдан қалаға қатынайтын көлік те жоқ. Сонда олар қайда кетуі мүмкін?

Жыл сайын жазғы каникулда екеуін әке-шешесі осында әкеліп тастайды.

- Атаңның қасында жүріп, көп нәрсені үйренесіңдер. Біздің әкей дала академигі ғой. Ал, әжелерін ірімшік, құрт жасаудың шебері. Апамның дайындаған қай дәмі де тіл үйіреді. Бал татыған қымызын айтсаңшы, қымызын!-дейді балаларын осында әр әкелген сайын Олжас.

Олжас -құлдыраңдап ойнап жүрген осы екеуінің әкесі.

- Әй, бұлай әкеңе жағымпазданбай-ақ қой. Онсыз да немерелерімізді сендерден кем көрмейміз. О, несі-ей, соншама! - деп Пернегүл әжесі жорта ашуланады.

- Біздің апа енді сөйтеді, - деп өтірік шарасыздық танытып, Олжас пен Перизат кері қайтуға жиналады.

Машиналарына отырып жатып та, жүргелі тұрғанда да екі ұлын қасына шақырып:

- Ата-әжелеріңнің тілін алып жүріңдер. Тентек болмаңдар. Ауылдан ұзамаңдар, адасып кетесіңдер. Сосын ата-әжең алаңдап қалады, - деп ақылдарын айтудан жалықпайды.

- «Ата-әжең алаңдап қалады» деп көлгірсімей-ақ қой. «Әр күнімізді санап біз алаңдап отырамыз» десеңші одан да. Қорықпа, біз де оларды сендерден артық көрмесек кем көрмейміз. Осыдан қара да тұр, ертең балаларыңды танымай қаласыңдар. Жұмыс істетіп шынықтырып, қымыз ішкізіп жардай етіп жібереміз. Бар, барыңдар алаңдамай, - деп Пернегүл оларды асықтыра түседі.

Жеңіл көлік ауылдың шаңын бұрқыратып әудем жер ұзағанша көзіне күн салып қарап тұрады.

- Әй, болды енді. Кешке дейін осылай тұрамысың? Әлі-ақ мына немелерді сағынып, ананы-мынаны сылтауратып жетіп келеді. Жүр үйге. Шайыңды қайта демде, - дейді Санжар қабағын түйген болып.

Міне, енді сол тентек болмауға уәде берген қос құлын табан астында жоғалып кетті.

- Қайда жүр екен? Жарығым-ай, әлденеге ұшырап қалмаса екен! - деп Пернегүл әже аһ ұра күрсінгенде үй сілкінгендей болды.

Оның бұлай ауыр күрсінетініндей де бар. Олжас пен Перизаттың қос перзентін қаладан ауылға ала қашуының өзіндік себебі де бар. Қазір тек қалада ғана емес, бүкіл әлемде коронавирус деген бір тосын тажал шықты емес пе? Аш айдаһардай айналасының бәрін түгел жайпап келеді. Өзі де бір тойымсыз неме екен, қаншама отбасыны қан қақсатса да «тойдым, болдым» дейтін түрі байқалмайды. Қайта жұрт күңіренген сайын құтырына түсетін сияқты. Дәрігерлер «бұл ауру балаларда жеңіл өтеді» дегенмен, сақтықта қорлық жоқ. Жылдағыдай тау баурайындағы ата-әжесіне барып, олардың көз қуаныштарына айналып жүреді әрі оларға көмектеседі, құшақтарын жылытады, сағыныштарын басады. Оның үстіне жылқының етін жеп, қымыз ішіп, ағзаларын тазартып, қай ауруға да қарсы тұратындай мықты болып оралады.

- Әке, қалада індет өршіп тұр. Талай жақсы адамдарымыздан айырылып қалдық, - деген Олжас бір сөзінде.

- Е, балам, оны біз де есітіп отырмыз. Бұл бір ел басына түскен зұлмат болды ғой. Өзің де сақтанып жүр. Қалада бір-

талай құда-құдағи, жекжаттар, көзтаныстар кетіп жатыр деп естиміз. Барып, Құран оқып қайтуымыз керек еді, - деп Санжар ұлына сұраулы кейіппен қараған.

- Ойбай, әке! Ажалыңыздан үш күн бұрын өлгелі жүрмісіз? Қазір өлік шыққан үйлерге дәрігерлер, полициялар жолатпайды да. Сырттай қарап қайтасыз. Неңіз бар, тыныш отырыңыз үйіңізде. Жақын жекжаттарға амалсыздан біз барып жатырмыз ғой. Сол да жетеді. Сіз апам екеуіңіз мыналарға қарап, тырп етпей үйде жүргендеріңіз дұрыс. Бұл ауыртпалық та кетер. Содан кейін екеуіңізге арнайы көлік жіберемін. Қайтыс болғандарға, келін түсіргендерге барып қайтасыздар. Әзірге ешқайда қозғалмаңыздар, - деп нығарлады Олжас.

Осыдан кейін қалаға түсіп қайту жоспары бұзылған. Малына, ауласындағы бау-бақшасына қарап, немерелеріне сүйініп, тәубемен күн өткеріп жатқан күндерінің бірінде құрдасы Атанбек сырқаттанып жатыр деген суыт хабар келді емес пе? Енді таяқ тастам жерде тұрып дос көңілін сұрап қайтпаса болмайды. Онда несіне құрдас? Несіне дос?

Санжар күрең айғырға ер салды. Кемпірінің «кейін барсаң болмай ма?» деген ескертуін құлағына да қыстырмады. Әлден соң тау етегіндегі бұралаң жолмен күрең айғырды жорғалатып кетіп бара жатты.

Пернегүлдің де енді алаңдайтыны бар. Жаздай ер салдырмай тың жүрген айғыр былай шыға өнер шығарып, осықырынса кәрі немені жығып кетуі бек мүмкін. Жол-жөнекей бос жүрген биелер кездеспейді деймісің? Оның үстіне шатқал үстімен өтеді. Ат сүрініп кетсе, Санжардың кәрі сүйегін құздан іздей бер.

Алайда, Пернегүл кемпірдің күдігі күтпеген тұстан келді. Атанбектің аузынан сүйген бе, насыбайынан атқан ба, қасында сарыжамбастанып жатқан ба, кім білсін-ай, Санжар сол келген бетте мұрттай ұшты. Өн бойы қалш-қалш етіп, барып-келіп жатыр. Пернегүл оның үстіне сары тонды қымтап жапты. Тыққыштап жүрген дәрілерінің бірер түйірін ішкізген. Санжардың шөптен қайнатып дәрі жасай беретін де өнері болушы еді.

- Әй, шал! Қайсы шөбіңді қайнатып берейін, - деп өлмелі шалына шұқшия қарады.

- Көкнәр ішсем, тәуірленіп кетер ме едім. Бірақ соны кім тауып бере қояды? Мына үкімет оны жинауға да, егуге де рұқсат бермейді. Олар өз адамдарына Құдайдың қу шөбің де қимайды. Оны ішкеннен адамдар нашақор болып кетпейді ғой. Біле білсең, көкнар мың да бір ауруға шипа, - деп Санжар шыдай алмай әрі-бері аунақшыды.

Сөйтіп жатып оның ойына ертедегі гректердің бір аңызы түсті. Кемеңгер ұйқы құдайы Морфей диқан құдайы Церерге миллионыншы баласын туған соң ұйықтап демалсын деген мақсатпен бір өсімдіктің тұнбасын ішкізеді. Бұл дәріні ішкен соң ол қатты ұйқыға кетеді. Церер оянған кезде далада масағы теңіздей толқып, жайқалып өсіп тұрған бидайды көріп, өз көзіне өзі сенбей, таң-тамаша болады. Бұл дәрі көкнәр тұнбасынан дайындалған еді. Осыдан да болар, ертедегі гректер көкнәрді диқаншылық символы ретінде құрметтейді екен. Дәрінің атын Морфей құдайдың құрметіне осылай атаған. Ежелгі гректердің Құдайдың суретін салғанда қолына көкнәр суретін ұстатып қоюы тегін болмаса керек. Санжардың шығыс көкнәрін алғаш рет өткен ғасырда француздың белгілі ботанигі Жозеф Турисфор Армениядағы Арарат тауынан тапты дегенді бір кітаптан оқығаны бар. Көкнәрді алыстан іздемей-ақ мына Шу бойынан қалағанынша жинауға болады. Оны қолдан да өсіреді. Ауланы сиякөк түске боялған гүлдер көмкеріп тұрады. Негізінен көкнәр өнімді көп береді, өнгіштік қабілеті өте жоғары.

- Ау, шал, сен әлі көкнәр туралы қиялыңнан шыға алмай жатырмысың? Ана екі немерені не істеймін? Әке-шешесін шақыртып, қаласына қайтарайын ба? Сенің мына тұмауыңның сұрқы жаман. Ауруыңды жұқтырып жүрерсің, - деді Пернегүл терлей алмай қиналып жатқан Санжардың қасына тақап.

- Мен де соны ойлап жатырмын. Тәуірленсем, қайта шақырып аламыз ғой. Өздері қайда жүр? - деп Санжар тонның арасынан басын қылтиытты.

- Тұрма. Тершіп келеді екенсің. Азырақ жата тұрсаң, терлейсің. Сосын сауығып кетесің. Ыстық шай берейін бе? - деп кемпірі жік-жаппар болды.

- Әй, керең болып қалғаннан саумысың? Екі бала қайда деп сұрап жатырмын ғой, - деп Санжар қалш-қалш етті.

- Жаңа ғана құлындармен ойнап жүрген. Қайда кете қояды дейсің.

- Байқа, құлындарға мінемін деп жығылып қалып жүрмесін. Әке-шешесі алдында есеп бересің.

- Немене менен есеп алатын олар кім еді сонша?

- Бар енді, бар сұңқылдай бермей. Ана екі тентекке баскөз бол. Әне-міне дегенше әке-шешесі де құйындатып келіп қалар, - деді Санжар ентігіп жатып.

Сыртқа шығып кеткен Пернегүл сүт пісірімдей уақыттан соң сүрініп-қабынып үйге кіріп келді. Түрі өрт сөндіргендей. Тілі күрмеліп қалған ба, ауа қарманып, сөйлей алсашы.

- Әй, жын иектеп кетті ме, түге! Не болды? - деп Санжар басын жастықтан жұлып алды.

- Отағасы, ана тентектерді жер-көктен іздеп таба алмадым. Көршілерден түгел сұрап келдім. Көрдім-білдім дейтін бірі табылсашы. Алтындарым қайда жүр екен? Мана оларды қалаға қайтарайық дегенді естіп қойып, өздері кетіп қалып жүрмесін? Алайда, олардың бұлай етуі мүмкін емес, - деп Пернегүл жер тоқтақтап отыра кетті.

- Байбайлама! Жамандық шақырма! Ой, нәлеті сол! Қай-қайдағыны бастап. Осы тұрған жерінде жерге қазық қылып қағып жіберейін бе? - деп Санжар тепсінді.

- Мен тағы да маңайды шолып келейін, - деп кемпірі далаға ытқып шықты.

Жолдас пен Мирас көршілес балалардың арасынан табылмады. Жолдас көршінің қызы Айарумен ойнағанды жақсы көруші еді. Айару оны бүгіндікке көрмепті. Үлкендер биік қыратқа шығып, қалаға қарай түсетін айнау жолға дүрбі салып көрді. Нысанаға ештеңе ілікпеді. Сосын ауылдың үш-төрт жігіті атқа қонып, төңіректі түгел шолып шығу үшін шұғыл аттанды.

Ал бұл кезде Жолдас пен Мирас Ақсу-Жабағылы мемлекеттік қорығының ішінде қия жартастардың арасында тауға тырмысып бара жатыр еді. Олар аталарының құрдасының көңілін сұрай барып, қатты ауырып келгенін естіген. Әжесінің:

- Бармай-ақ қой деп Құдайдың зарын қылдым. Тыңдадың ба? Ал не болды енді? Сен барғаннан Атанбек орнынан тұрып кетті ме? Ана екі немереңе жұқтырып алсаң қайтесің? - деп ұрысып тұрғанын да естіген.

Кеше ғой, ауыл балаларымен барлығы тығылмашақ ойнаған. Араларында Айару да бар еді. Екеуі Айарудың атасы жинаған маяның үстіне келіп тығылды.

- Сен білесің бе? Қазір коронавирус деген ауру шығыпты. Адамдар содан көп ауырып жатыр дейді ғой. «Қалада осы аурудан қайтыс болғандар көп. Құдай бетін әрмен қылсын» деп атам айтып отырады, - деп сыбырлады Айару.

- Білемін. Біздің бір көршіміз осы аурудан қайтыс болды. Папам сондықтан бізді осында әкеліп тастады, - деді Жолдас.

- Осы аурудың емі табылмай жатыр дейді ғой. Дәрігерлер барлық аурудың емін біледі дейтіндері қане? - деді Айару тағы сыбырлай сөйлеп.

- Жер шарының барлық аумағына таралған дейді менің папам. Сондықтан, аса сақ болу керек деген. Менің мамам да ауырды ғой. Ол терлететін дәрі ішіп, жазылып кетті. Коронавирустың емін табады біздің ғалымдар, - деп қойды Жолдас өзінше білгішсініп.

- Қайдам, - деді Айару мұңайып, - біздің әжемізді аман алып қала алмады ғой.

Жолдас енді байқады, Айарудың екі иығы солқылдап жылап жатыр екен. Жолдас оны не деп жұбатарын білмеді.

Оның Айарумен танысуының өзі қызық. Бұл осыдан бірер жыл бұрын еді. Қаладан ата-әжелеріне келген бұлар ауыл балаларымен қосылып, аяқдоп ойнап жүрген. Ойын қызығымен байқамапты, көйлегін шешіп тастамақ болып

алаңның шетіне келсе, бір қыз көзін сығырайтып бұған қарап тұр екен. Аппақ жүзінде қызғылтым нұр бар. Мойылдай көз қарашығы алыстан жылт-жылт етеді. Самалмен көйлегі желбіреп тұр. Көйлегімен бірге қара шаштары толқындана лықсиды. Ақша жүзі арайлана түсіп, бұған ұяла қарағыштайды. «Сынай қарайды ғой өзі. Бәлесін қарай гөр өзінің» деп ойлаған Жолдас көйлегін анадай жерге лақтырып жіберді де ойын қызығына қайтадан сүңгіп кетті.

Әрі де бері қара тер болып жүгірген Жолдас ойын біткен соң көйлегіне келгенде қол созым жерде өзіне күле қарап тұрған жаңағы қызды қайта көрді.

- Жақсы ойнайды екенсің, - деді қыз бұл мақтау күтіп тұрғандай-ақ.

Жолдас қысылыңқырап қалды.

- Қаладан келдің ғой, ә. Қаладағылар футболды жақсы ойнайды, - деп әлгі қыз өз тұжырымын айтты.

Содан кейін кешке балалар жиналып футбол ойнағанда алаң шетінде жанкүйер болып отыратын қызды ол күн сайын көріп жүрді. Бірде доп алаң шетіне шығып кеткенде сол таныс-бейтаныс қыздың допты алып бергені бар.

Жолдас жағының командасы бұл жолы да жеңіске жетті. Балалар бір-бірін құшақтап, мәре-сәре болысты. Бір кезде қараса қасына таныс қыз келіп тұр.

- Құттықтаймын! - деді әдеттегінше бір көзің сығырайта қарап.

Дегенмен оның осы бір көзін сығырайтып қарайтыны өзіне әдемі жарасады. Найзадай кірпіктерінің арасынан жүзімдей жарқ ете қалған тұңғиық көздері қандай! Жолдас неге екенін өзі де білмейді, тіктеп қарай алмады.

- Менің атым Айару! - деп қыз қолын ұсынды.

- Жолдас!

- Енді біз таныспыз, - деді қыз сабырлы күйде.

Осыдан соң екеуінің жұбы жазылмайтын болған. Кейде Айару да қозы жая шығады. Мұндайда екеуі қырат басындағы қойтасқа шығып алып, ұзақ сөйлеседі.

- Мына жартастағы суреттер кейде маған сөйлеп тұрған сияқтанады. Осындағы әр шөптің де өз құпиясы бар,-дейді Жолдас атасынан естігендерін айтып.

- Өзің бір қиялшыл бала екенсің. Бірақ қиял дегенің алға жетектейтін күш қой. Өскенде кім болғың келеді? - деп сұрады Айару.

Жолдас иығын қиқаң еткізді. Бұл «білмеймін» дегені.

- Сендей қиялшыл баланың мамандық таңдамауы мүмкін емес. Ал, менің дәрігер болғым келеді. Мамам: «Қызым, үлкейгенде дәрігер бол. Қазір мамандықтың сұлтаны дәрігерлік. Бізді емдейсің. Науқас адамдарға шипа дарытасың. Сені сыйлайтындар, құрметтейтіндер көп болады» дейді, - деді Айару алысқа көз жіберіп тұрды.

- Мен де дәрігер болатын шығармын. Атам қорықтағы дәрілік өсімдіктерді жақсы біледі. Маған да үйретіп жүр. «Үлкейгенде мен сияқты емші боласың» деп қояды,- деді Жолдас.

Бұған Айару қатты қуанды.

- Алақай! Екеуіміз бір университетте оқимыз.

- Құдай қаласа! - деп қойды Жолдас атасынан естігенін және қайталап.

Жолдас қайткенде де таудан емдік шөптер теріп әкеліп, атасына қайнатып беріп, емдеп жазғысы келді. Осы ойын інісі Мирасқа айтқанда оның көзі жайнап кетті.

- Ура! Мен де барамын!

- Жоқ. Сен үйде қал. Әлі кішкентайсың. Жол алыс әрі қиын. Шаршайсың. Шөлдейсің. Атам да, әжем де іздеп қалады. Сен «қазір келеді» деп алдаусырата тұрасың, - деді Жолдас.

Мирас көнгендей сыңай танытқан. Үйден ұзаған соң соңына қарап еді, ілби басып ілесіп келе жатқан інісін көрді. Өзі жасырынбақ ойнағандай ана тастың, мына тастың тасасына барып тығылып қалады.

- Көріп қойдым. Қайт, ауылға! - деді Жолдас.

- Қайтпаймын. Сенімен бірге барамын. Маған тауды көрсетемін дегенсің.

- Тауды онсыз да көріп жүрсің ғой.

- Менің тау ішін аралап көргім келеді. Сен сияқты мен де шөп теремін. Атама мен де ем жасаймын, - деп қояды Мирас.

-Қарай гөр өзің! Ал, қуып жет ендеше!

Інісінің ендігі жерде қалмайтынын әрі ауылдан тым жырақтап кеткенін ойлап, Жолдас бауырын қолынан ұстап тауға өрмелей жөнелді.

Біраз жер өрмелеген соң екеуі де шаршады. Бір тастың үстіне отырып демалды.

- Үйден мына қоржынды ала шыққанымның себебін білесің бе? - деп сұрады Жолдас інісінен.

- Неге?

- Ақымағым-ау, бұған жинаған шөбімізді саласыз.

«Иә, солай екен-ау» дегендей Мирас басын шұлғып қойды.

- Ақсу-Жабағылы қорығында жабайы өсімдіктердің сан түрі өседі, - деп қойды Жолдас өзін мұғалімдерше ұстап.

Сырт қарағанда ол шәкірттеріне сабақ түсіндіріп тұрған ұстазға ұқсайтын да еді.

- Осы ауданда бұрын Мичурин атындағы шаруашылық болыпты. Атам айтқан. Мичурин мықты биолог, агроном екен. Сол кісі қара жемісті шетенмен кәдімгі шетенді будандастырып, «ликерная» деген сорт шығарған. Ал, Владимир облысының Невежинск қаласындағы белгілі шарап саудагері Смирнов шетен жемісінен коньяк жасап шығарған, - деп бір қойды.

Мирас мұның бірін де ұққан жоқ. Жеті жасар баланың ұғымына бұл өте ауыр еді. Оған ағасымен бірге келе жатқаны ғана қызық. Оның үстіне, таудың құз-шатқалдары бұрын көрмеген бұған аса таңсық. Сонда да Жолдас атасынан естігендерін інісіне айтып бергелі отыр. Өйткені, ол інісінің бұл арман сапарына не үшін шыққандарын аз да болса түсінсе екен дейді. Сол мақсатпен:

- Мирас, тыңдап отырсың ба? Саған айтып тұрмын. Осы қорықта таңқурай деген жеміс бар. Оның жемісінен безгек, гүлінің спиртке салған тұнбасынан жылан мен шаян шақ-

қанда уды қайтаратын дәрі жасайды. Жапырағы мен сабағының қайнатпасынан жасалған тұнбамен тұмауды, бронхит, ларингит ауруларын емдеген. Оны қақырық түсіруге де пайдаланған. Ал, қарақатта аскорбин қышқылдары көп. Қарақат тұнбасы жұқпалы ауруларға ем. Атам халық медицинасында қарақат қайнатпасынан ревматизмді емдеуге болатынын айтқан. Жапырағы мен жидегі суық тигенде ем екен. Әрі ол денедегі ыстықты қайтарады. Таушымылдық тапсақ, жақсы болар еді, ол ұйқы қашқанда жақсы екен. Жанаргүл деген де өсімдік бар. Оны жүрек ауруына қарсы пайдаланады. Алтын тамыр мен тасжарғанды тапсақ, тіптен қатып кетер еді. Осының бәрі де атама ем болады ғой. Дермене мен адыраспанды Арыс, Бәйдібек аудандары аумағынан іздеу керек. Папа ата ауырғанда осы шөптерді айтқызбай-ақ әкелуші еді ғой. Адыраспанмен үйді ыстайды. Сонда вирустар қырылып қалады екен, - деп Жолдас ұзап барып тоқтады.

Атасы атына мінгестіріп алып, тауды аралатқанда талай өсімдіктің атын атаған еді, біразын ұмытып қалыпты. Есіне түскендерін інісіне айтып берді. Ал, Мирас болса, ештеңеге зауқы жоқ, балбырап болдырып отыр екен.

- Әлден шаршапсың. Баратын жеріміз әлі ұзақ. Енді сені тастап кетуге де болмайды. Кері қайтарсам, адасып қаласың. Ертіп жүрейін десем, түрің мынау. Не істесем екен сені? - деп Жолдас ойланып қалды.

Біраз қалғыған соң Мирас орнынан тұрды.

- Ілесе аласың ба?

- Ілесемін.

- Кеттік онда.

Олар шатқал бойлап ұзақ жүрді. Жолдас атасы көрсеткен біраз өсімдікті теріп, қоржынына салып алды. Бір қияда қарақат тұнып тұр екен. Екеуі қып-қызыл қарақаттан біразын үзіп жеді. Тағы бір түкпірден шырғанақ, шәңгіш терді. Осы қызықпен олар ауылдан тым қашықтай берген еді.

Күн көкжиекке ілініп тұр еді. Ол тау арасына жасырынып, ілезде айналаны қаракөлеңке басты. Жаңа бір әзірдегі айналаны өрт шалғандай қып-қызыл түс ілезде жоғалды.

Ирелеңдеген жалғызаяқ жолмен ағалы-інілі екеуі бір төбенің үстіне тырмысып зорға шықты. Жабағылы тауы алыстан бозамықтанып көрінді. Төменде асау өзен гүрілдеп ағып жатты. Олар төменге ілбебайлап зорға түсіп, өзен арнасы бойымен жүрді. Ақ көбіктеніп ағып жатқан тау өзеніне қарап келе жатып Жолдас түрлі ойға шомды.

- Аға, ауылға қашан қайтамыз? - деп сұрады соңында қорқып келе жатқан Мирас.

Жолдастың өзі де былай шыға адасқанын іштей сезіп еді. Алайда, атасына керек дәрілік шөп пен жемістерді таппай қалай кері қайтады? Атасы оны күтіп жатыр емес пе? Әжесі не дейді? Айару орта жолдан қайтып келген қорқақ баланы жақсы көре қояр ма? Осы ойлармен ол қажетті шөп пен жемісті таппайынша ауылға оралғысы жоқ-ты. Алайда, құртақандай інісі аяғына оралғы болып келе жатқанын көрмеймісің?

- Аға! Мен шаршадым, - деді Мирас.

Екеуі өзен бойындағы бір тасқа келіп отырды. Жолдас қолындағы кішкентай шелекпен өзеннен су іліп алып, інісіне ішкізді.

- Қарным ашты, - деді Мирас.

- Бағана үйде қалуың керек еді. Осыны айтатынынды білгенмін. Шыда, - деді Жолдас.

- Менің нан жегім келеді, - деді Мирас тағы да.

- Менің жегім келмей ме? Табылса екеуіміз де жер едік.

Мирас қорсылдап жылай бастады.

- Сен жігіт емессің бе? Жігіт адам жыламайды. Біз атама дәрі іздеу үшін келдік мұнда. Дәрісіз оралсақ, атам жазылмайды, - деді Жолдас.

Атасының шөп қайнатпасынсыз жазылмайтынын ойлап, Мирас та аздап тыншығандай болды.

Күн батқалы айналаны соқыр қараңғылық басты. Таудың бір бұрышынан үкінің көзіндей дөңгелек, толысқан сап-сары ай көрінді. Айналаға аздап болса да сәуле түсе бастады. Сонда да бойда бір секем бар. Жолдас атасының «тау ішінде қалсаң, бір қуысты, тапсаң үңгірді панала» дегенін еске алды. Ол өзен жағасында қалу қауіпті екенін білді. Ай

жарығымен аяғын ептеп басып, шатқал үстіне қарай өрмелеп келе жатты. Бір қолында дорбасы, екінші қолымен інісін тарс құшақтап алған оның жүрісі өнбеді. Мирас бірер жерде сүрініп, тізесін жаралап алды. Бұдан соң оның жүрісі мүлде қиындады. «Таса жер табылса ғой. Сонда қона кетер едік» деп ойлап келе жатты Жолдас. Бір аттам жер екеуіне бір шақырымдай көрінді. Мирас та ауырсынып жүруден мүлдем қалды. Ол енді інісін арқалап жүруге мәжбүр болды. Түртінектеп келе жатқан адамның жүрісі өнер ме? Олар алысқа ұзай алмады. Шатқалдың ортан беліне келгенде әйтеуір бір жазықтау жер кездесе кеткен-ді. Арқасындағы інісін жерге жатқызып, Жолдас шөп тере бастады. Оларды інісінің астына төсеп берді. Ендігі кезекте отын жинау керек. Ол ұзаған сайын Мирас «қорқамын, аға» деп жылайды. Ұзамауға шара бар ма? Жолдас қарманып жүріп, біраз құраған бұта жинады. Алайда, оны тұтату оңай емес-ті. Үйден асығып шыққан Жолдас азық-түлік, сіріңке ала шығуды қаперіне де алмаған. Енді соның жазырын тартып отыр.

- Охо! - деп айқайлап жіберді ол әлден соң.

Оның есіне атасы айтқан сіріңке жоқ кезде отынды қалай тұтату керек екені түскен еді. «От - тіршілік атаулының жаны. Жалын адамдарға жылу ғана емес, үміт, сенім сыйлайды. Түнде жалғыз-жарым қалатын болсаң, от жақ. Оттан жын-шайтан да қашады. Отқа ешқандай пәлекет жолаймайды. Қасқырлар да отқа жоламайды» дегенді Санжар атасы талай рет айтты емес пе?

Бірде Санжар атасы Жолдасты алып тауды күні бойы ара-лаған. Кешке бір үңгірге келіп, бел жазды. Атасы ат үстіндегі қоржынды алып, тамақ қамына кірісті. Аттың тоқымын мұның астына төседі. Үстіндегі күпәйкесін иығына жапты. Сол түні атасы екі шақпақ тас тауып, бір-біріне ұрғылаған. Жарқ-жарқ еткен тастардың жанына тез тұтанатын құрғақ шөп қойды. Әлден соң жалпылдақ отын бұрқ етіп тұтанды. Оны атасы үрлеп жіберіп еді, қаулап ете түскен. Сол лап етіп тұтанған жалынмен бірге үміт шоғы да лаулады.

Ол кезде қасында асқар таудай атасы бар еді ғой. Ал мына құйтақандай інісі қорқақ әрі аш жатыр. Көмекті кім-

нен алады? Мирас оны үлкен сүйеніш көреді. Сондықтан да ол ағалық қамқорлық танытуы керек. Осыны ойлап Жолдас ширықты. Түртінектеп жүріп, екі тас тауып әкелді. Бірақ, бір-біріне қаншама соққыласа да от тұтанбай-ақ қойды. Ол енді жыларман күйге түсті. Ызаланып, тасқа тасты қатты-қатты соққылады. Уф! Әлден соң қаулап етіп тұтана кеткені. Жолдас енді тұтанған ағаш үстіне отынды бір-бірлеп салып отырды.

- Сен алаңсыз ұйықтай бер. Мен таңертеңге дейін от жағып шығамын, - деді інісіне.

- Қорықпайсың ба?

Мирастың дауысы дірілдеп шықты.

- Неден қорқады екенмін?

- Қараңғыдан.

- Енді бізге қараңғы болмайды. Міне, от жақтым емес пе?

- Қасқыр ше? Қасқыр?

- Мынадай биікке қасқыр шыға алмайды.

Осыдан соң Мирас тынышталғандай болды. Енді шамалы уақыттан соң мұрыны пысылдап ұйықтап та кетті. Бар жауапкершілік өзіне қалған Жолдас бір құшақ отын әкеліп, інісінің бетіне үңілді де отырды. Мұндайда уақыт деген мүлдем өтпейді екен. «Таң қашан атар екен?» деп айнала-сына үздік-үздік қарайды. Күн де әбден қалжыраған ба, ұясынан шықпай-ақ қойғаны.

Түн тылсымы тыныштықты бұзды. Жолдастың ойына небір оқиғалар келді. Селкем жел саяқ жортқан қасқырдың зарлы үнін жеткізді. Әудем жерден бірнәрсе пыр етіп ұшқанда онсыз да қорқып отырған Жолдастың жүрегі ауызына тығылды. Әлдеқайдан «ауп, ауп» деген үн келді. Бұл не болды екен? Нені көтере алмай жатыр? Адам ба әлде басқа ма? Мына бір жарықтың айналшықтап шықпай қойғанын көрмейсіз бе? От болып айналып жүрген шайтан шығар? Ол орнынан тұрып тұра қашпақ еді, алаңсыз ұйықтап жатқан інісін тастап кете алмады. Оның пыс-пыс етіп демалып жатқанының өзі оған үлкен демеудей көрінді. Күні бойы қозы-лақ қайырып, одан бұзау арқандап, кешкісін ауыл балаларымен доп қуалап келіп, төсегіне қисайғанда тұяқ сер-

пуге шамасы келмей қатып қалушы еді. Таңертең бірақ оянатын. Ол түнді соншалықты шолақ деп ойлап келген екен. Сөйтсе, түн дегеніңіз тұңғиық терең екен ғой.

Бұл Жолдастың даладағы қорғансыз қалған бірінші әрі ең ұзақ түні еді.

Арайланып атқан таң шапағы таудың жотасына ілініп тұрды. Күн көтерілген сайын айнала дүние әр алуан түрге ауысып, өзгеріп, өзгеше өрнек салды. Айналадағы көп төбелер күн сәулесіне малынып, айқындала түсті. Дағдылы қарабарқын тау төбелері маңғаздана зорайып, жазиралы жазық, белді биіктер жаңғыра жадырап, алтындай сары, ашық реңкке ауысты.

Жарықпен бірге Жолдастың да бойына жылу дарып келе жатты.

Бұл Жолдастың жапан далада атасынсыз қарсы алған алғашқы аппақ таңы еді!

Ол Миранстың оянуын күтіп ұзақ отырды. Інісі жаурап қалмасын деп үстіне жаппағаны қалмаған. Сірә, үйде жатырмын деп ойлайды-ау шамасы, әрі-бері аунап түсіп, бір-нәрселерді былдырайды. Өзі де әлі ойын баласы бола тұрып бауырдың тәтті ұйқысының қымбат екенін Жолдас түсініп келе жатқандай. Үйде болса ғой, қытықтап, шымшылап әлдеқашан оятып алушы еді. Қазір оның әр қимылын бағып, тыныштығының бұзылмауын қалап отыр. Бауыр деген осыншалық қымбат болады екен ғой.

Күн найза бойы көтеріле Мирас қозғалақтап, оянғанының белгісін берді. Көздерін уқалап, айналасына жатырқай қарағыштады. Сірә, есіне зорға түсті-ау шамасы, жанында сауысқандай сақ отырған ағасына бажырая қарады.

- Мирас, міне таң да атты. Енді қорқыныш жоқ. Біраз жүрген соң ауылды тауып аламыз, - деді інісінің көңілін аулап қою үшін.

Әншейінде көзін тырнап аша сала тамақ сұрайтын Мирас бұл жолы қыңқ еткен жоқ. Өмір-ау десеңші! Адамды өз дегеніңе тез көндіреді екенсің ғой. Бұл уақытта Мирас әжесінің әлпешімен ояна салып, бетін жумастан таңғы асын

ішіп отырушы еді. Дәл қазір Жолдастың бауырына суырып алып бере салатын дәнемесі жоқ. Сондықтан, ол інісі қашан жүреміз дегенше күтпеске шарасыз да.

- Ауыл қай жақта? - деп сұрады әлден соң Мирас.

Жолдастың қайда қарап жүрерін білмей басы қатып отырған.

- Мына жаққа, - деп ол күн шыққан жақты нұсқай салды.

Сірә, шоқ болып шығып, көңілге от үрлеген Күнді көңіліне медет санаған шығар. Күншығыс жақ оған құтқарушы болып көрінген болар.

Мирас әуелі ширақ жүріп келе жатты. Бір сағаттай жүрген соң оның қыңқыл-сыңқылы қайта басталды. Ол түгілі Жолдастың өзі шөлдеп келе жатыр еді. Сондықтан ол құламалы биік жартастар тереңіндегі асау өзенге түсуге мәжбүр. Жұлқына ағатын өзен адам түгілі аюды да ағызып кетеді дегенді ол талай рет естіген. Сондықтан, өзен жағасына келгенде інісін аулағырақ жерге тұрғызады. Құздағы өзеннен аң-құс болмаса жаяу адам өте алмайды. Өзеннің екі қапталы сыңсыған қалың ағаш. Жазды күндері құз, шың, шатқалдардан төмен түсіп, борлы судай бозамықтанып ағатын өзен жағасында отырсаңыз, сары торғайлар, таңшымшық, басқа да құстар құрай, бұталардың басына қонақтап, әр түрлі әнге салып, құйқылжыта сайрайды. Бүгін де өзен маңы сол әуеніне салып жатыр екен.

Сірә, табиғаттың тамылжыған көркем көрінісі мен сан түрлі торғайлардың құйқылжыта сайрағаны әсер еткен шығар, Мирас өзен жағасында біраз тынышталғандай болды. Бұған Жолдас кәдімгідей қуанды. Ол өзен бойын жағалап түрлі жеміс теріп әкелді. Ағалы-інілі екеуі таңғы несібелерін осылай тауып, ішіп-жеді.

Бұл Жолдас пен Мирастың өз беттерінше тұңғыш рет тамақ тауып жеулері еді!

Көп ұзамай ағалы-інілі екеуі қайтадан жолға шықты. Бұл жолы Мирастың жүрісі өнбеді. Қайта-қайта сүріне берді. Кешегі жаралап алған тізесі ауырды деп отыра кетеді. Мынадай ілби басып қозғалудан жол жүріп өндіре алмасын

біліп Жолдас жыларман күйге түсті. Бірақ, інісі үшін шыдап бақты. Шыдау керек еді. Шыдамдылық керек болатын. Мұны үшінші сыныптың оқушысы жақсы түсінді. Есіне атасының: «Балам, сабырлылық ер жігіттің басты қорғаны. Ахмет Игүнеки деген бабаң «Сабыр ет, қуаныш пен бәле келсе, Күте тұр, қайғы, реніш ала келсе» деген екен. Бір ауыртпалықтың соңында бір қуанышы болады. Сондықтан шыдамды бол!» деген сөздері құлағының дәл түбінен естілгендей болды. Ол айналасына алақтап қарады. Атасы атымен дүбірлетіп келе жатқандай көрінді. Бірақ ол дүрсілдеп тұрған өз жүрегі екенін білген жоқ.

Баяу жүріп келе жатып та жас жолаушы ой сорабынан шыға алған жоқ. Қаладағы әке-шешесін, кластас достарын ойлады. «Қазір олар қалада балмүздақ жеп, рахаттанып жүрген шығар». Осыны ойлағанда Жолдас өзінің еріндері кезеріп, оны тілімен қайта-қайта жалағыштап келе жатқанын аңғарды. «Менің күйім мынау. Ал, Мирас қалай шыдап келеді екен?» деп ойлап қойды. Иә, басқа түссе бәріне көндігеді екенсің. Әншейінде аулада атасынсыз жатпайтын Жолдас пен Мирас бір түн далада түнеді-ау.

Бұл күні де ұзақ-сонар жүріс өнбеді. Қарындары шұрқырап ашты. Жеміс теріп жейтіндей өзен бойынан алыстап кетті. Әлдеқайдан кезіккен бұлақтан су ішті. Жолдас жолай тауып алған ыдысына су құйып алды. Мұны Мирас үшін істеді. Өйткені, ол әр қадам жасаған сайын «шөлдедім» деп отыра кстуді көбейтті. «Жүрейік» десе Мирастың иегі кемсеңдеп, жыламсырай бастайды.

Таудан асып құлаған күн қызылкүрең шапағын шашып тұрды да соңына қаракөлеңке қалдырып жоғала бастады. Енді лезде көз байланбақ. Осыны ойлаған Жолдас «қараңғы түспей тұрып қасқыр шыға алмайтын бір таса жерге жетіп алсақ» деп ойлады.

Шатқал бойының табиғаты тамылжып тұрды. Екі қапталдағы құз-қия түрлі пішінде мың құбылады. Әншейінде болса мынадай сұлулыққа сұқтана қарап отыра беруге болар еді. Бірақ, қазір бір адым болса да алға жылжи бе-

рулері керек. Кенет жүрегі атқақтай соқты. Бекер үрей-ленбеген екен. Қалай болғанын өзі де түсінбей қалды. Ойламаған жерден алдынан бір аюдың қорбаңдап шыға келмесі бар ма? Жолдас пен Мирас қаладағы зообақтан аюдың қаншамасын көрген. Алайда, олар арнайы тор ішінде еді. Ал, мынау бетпе-бет қарсы ұшырасты. Не істеу керек? Ағайынды екеуінің де жүректері тоқтап қала жаздады. Екеуінің де денесін ток соғып өткендей болды. Төбе шашынан басталған шымыр аяғына дейін жетті. Бұл үрейдің нағыз өзі еді. Бірақ, адамды үрей билесе қауіпке ұшырайды. Санжар атасы солай деген. Сондықтан Жандос есін тез жинады. Дереу інісін көтеріп алды да тауға қарай өрмеледі. Аю бұлардың әлі бала екенін білді-ау шамасы, соңдарынан түскен жоқ. Екі аяғымен адамша тұрып барып, бір өкіріп қойды да қалың қамыс ішіне кірді де кетті. Қорыққанынан шың басына шығып кеткен Жолдастың жүрек дүрсілі көпке дейін басылған жоқ.

Енді ол шатқал жаққа жоламауға тырысты. Жота-жотаны бетке алып ілбіп келе жатты. Аз жүрді ме, көп жүрді ме, білмейді, бір кезде жота басына қараса бір үйшік тұр. Неде болса сол үйге жетіп құлауды ойлаған жас бала бар күшін салды. Терлеп-тепшіп биікке көтерілгенде бір үйдің тұрғанын көрді. Бұл қорықшылар баспанасы еді. Соған сүрініп-қабынып зорға жеткенде көз де байланды.

Жандос түртінектеп жүріп қорықшылардың уақытша баспанасынан бірқатар дүние тапты. Мына бұрышта шүберекке ораулы әлдебір зат жатыр. Орауын ашып қараса бір үзім нан екен. Бірақ, тастай болып қатып қалыпты. Жолдас сонда да қатты қуанды. Қорықшылардың тостағанына нанды салып жібітті де інісінің ауызына тосты. Кешеден бері нәр татпаған Мирас нанды соғып алып жата кетті. Иә, екеуі де күні бойғы өнімсіз жүрістен шаршаулы еді. Бұл түні Жолдас қорықпай ұйықтауға болатынын білді. Өйткені, қорықшылар баспанасына жабайы аң жолай қоймайды. Мұнда мылтықтың иісі бар. Қорықшы мылтығын өзімен бірге алып кеткенімен, иісі қалады. Күндіз мұнда төрт аяқтылар

жүретінін білетін аң екеш аң да бұл жерге жоламайды. Жолдан зорығып келген Жолдас осыны ойлап жатып, інісін құшақтап қалың ұйқыға кіріп кеткенін өзі де байқамай қалды. Екеуі де дым сезбеген күйі пырылдап жатты.

Жолдас түсінде атасын көрді. Күрең атымен келген екен дейді. «Адасып кетіндер ме? Мен сендерді алып кетуге келдім» дейді емірене иіскеп. «Ура!» деп көзін ашып алғанда бетін күн сүйіп жатқанын сезді. Сығырайтып көзін ашып еді, күн көкке тырмысып қалған екен. «Қатты ұйықтаппыз-ау» деп ойлаған ол інісіне қарап еді, ол әлі маужырап жатыр екен. Қорықшылар үйінен сыртқа шыққан Жандос мұнда бірталай зат жатқанын көрді. Түнде шаршап келгендіктен де шығар, ештеңені аңғармапты. Мұнда божыда шәйнек ілулі тұр. Демек, шай қайнатып ішуге болады. Ол құтыдан шай да тапты. Ағаш жинап әкеліп, от тұтатты. Қорықшылардан қалған сіріңке оның кәдесіне жарады. «Тағы бірдеңе табылып қалар» деп түкпір-түкпірді ақтарып қарап еді, қолына ештеңе түсе қоймады. Шағын үстел үстінде нанның қиқымдары ғана шашылып жатыр. Қорықшылар балық консервісін жеген екен, қалбыры анадайда аузын ашып қаңырап, қисайып тұр. Мұны көрген Жолдас ернін жалап, тамсанып қойды. Есіне әжесінің ерте тұрып беретін ыстық наны мен қаймағы түсті.

Қазір Мирас оянады. Оянады да тамақ сұрайды. Не істесе екен? Ол нан қиқымдарын жинап, тәрелкеге салып жібітті. Шай да қайнап қалған еді. Оған теріп әкеле жатқан шөптерін қосса дәмі де кіреді әрі қуат та береді емес пе? Қолына басқа ештеңе түспеген соң інісінің таңғы асына осыларды беріп жұбатты. «Бүгін атам бізді қалайда тауып алады» деп кішкентай Мирасты қуантып қойды.

Кетерінде Жолдас күрке ішін тағы бір сүзіп шықты. Қалай байқамаған, киіздің бір шетінде әлдене томпайып жатыр. Шіркін-ай, нан болса гой. Ол дереу киізді көтеріп жіберіп, астындағы затты алып шықты. Дүрбі. Екеуіне қызық табан астында табылды. Олар дүрбімен тау баурайын, айналаны кезек-кезек қарап мәз болысты.

- Дүрбіні алып кетеміз, - деді Жолдас.

- Атам «бөтеннің бұйымын алмаңдар» деуші еді ғой, - деді Мирас.

- Атам дұрыс айтады. Бірақ, бұл бізге керек. Ауылды тауып алуымыз үшін керек. Түсіндің бе? Уақытша аламыз. Кейін атам тауға шыққанда мұны иелеріне қайтарып береді.

- Өзі ауыр екен. Қалай алып жүреміз?

- Сол да сөз болыпты ма? Мен көтеріп жүремін ғой. Шұрқ етпе. Шіркін, мылтық болғанда ғой, оны да ала кетер едім.

- Аға, сен мылтық ата аласың ба?

- Атқанда қандай? Жолбарыстың өзін жайратып саламын.

Мирас ағасының мылтық ата алатынына сенді.

Мылтық еске түскенде Жолдас «бүгін қалай да қару тауып алуым керек» деп ойлады. Ол шатқал бойынан көрген аюды есіне алды. «Інімді де, өзімді де қорғауым керек қой. Алда тағы не кездесер екен?» деген ой оның өн бойын шымырлатып өтті. Қой, сақтық шараларын жасама-са болмайды. Жолдас жан-жағына қарап тұр еді, анадай жерде жатқан шөп буатын жіпті көрді. Оны беліне байлап алды. Сосын балық консервісінен босаған қалбырды орнынан көтерді.

- Мұны не істейсің? - деп сұрады Мирас.

- Бұдан жебенің ұшын жасаймын.

- Жебе деген не?

- Ол садақтың оғы.

- Ал, садақты қалай жасайсың?

- Тіптен оңай. Қазір алдымыздан ағаш кездесе, соның бір бұтағын кесіп алып, садақ жасаймын. Жебелерінің ұшына қалыңтыр кигізсем, ол жақсы ұшады әрі аңды жарып өтеді.

Қалада жүргенде папасы оларға талай рет дүкеннен садақ сатып әперген. Оны қалай ату керектігін екеуі де жақсы біледі. Атасының ауылындағы балалар кейде шы-

бықты иіп, садақ жасайды. Жебесі өткір болуы үшін ұшына шеге байлаушы еді. Айдалада шегені қайдан табады? Қаңылтырды кесіп, шағын етіп дөңгелектеп иісе жебенің ұшы болып шыға келмей ме? Жолдас осыны ойлап тұр еді.

Жолдас күркеге қайта кірді. Әрі-бері ақтарып жүріп, пышақ тауып алды.

- Ура! Енді біздің қаруымыз бар.

- Мұны да алып кетеміз бе? - деп сұрады інісі.

- Пышақсыз қалай жүреміз? Атам дүрбімен бірге қайтарып береді ғой, - деп қойды Жолдас.

Тау баурайының барлығы жағалай тал-терек емес пе, Жолдас садақтық шыбықты оңай тапты. Пышақпен бұтақты кесіп, оның екі ұшын кертіп, иді де беліндегі жіпті байлады. Сосын қаңылтырды кесіп, бірнеше жебе ұшын жасады. Бірнеше таяқтың ұшына жебе ұшын байлады. Бұдан соң атып көріп еді, садағы нысанаға дәл тиді. Жебенің ұшуы да жаман емес сияқты.

- Маған ше? - деді Мирас.

- Саған не?

- Маған да садақ керек.

Жолдас алғашқы жасаған садағың інісіне сыйлады да, өзіне басқасын жасауға кірісті.

Мұнан соң Жолдас жол бойынан теріп алған қауырсындарды басына шарт байлап алған орамалының арасына жағалай қадап шықты. Інісіне де осыны жасап берді. Өзінің де, інісінің де бетіне лай жақты.

- Міне, енді біз Чингачгукпіз!

- Шынгакшук деген не?

- Ол үндіс адамы. Шынгакшук емес, Чингачгук! Веган Чингачгук! Оның Ункас деген баласы болған. Джеймс Фенимор Купердің «Могиканың соңғы тұяғы», «Зверобой» деген романдары бар. Ол 1740-1745 жылдардағы оқиғаны қамтиды. Чингачгук гурондардың қолына түскен көсемнің қызы Ватаваны құтқармақ болады. Олар дәл біз сияқты киініп жүрген. «Острие стрелы», «Расщепленный дуб» деген киноларды көрдік қой, - деді Жолдас.

Мирастың есіне орманның ішінде садақпен жүретін жауынгерлер түсті. Олар да бастарына осылай қауырсын тағып алатын.

Үндістер шеттерінен өжет. Ештеңеден қорықпайды. Атқан жебелері дәл тиеді. Солардай болса, ағайынды екеуіне кім тиісе алады? Тіпті, аңдар да бұлардан қорқып, қашып кетеді емес пе? Мирастың бойына бір сенімділік, батылдық ұялап келе жатқандай. Ол әке-шешесімен көріп отырып, талай рет ұйықтап қалған киноны есіне алды. Батыр адам қорықпайды! Тіпті, аю, қасқырдан да!

Енді қолдарында садақ, дүрбі бар емес пе? Ауылды бүгін қалай да табады.

Алайда, алда әлі бір түн бар еді.

Бұл күні де олар беті ауған жаққа жүре берген. Жолдас өзі білетін өсімдіктерді теріп, оны жуып, інісіне жегізді. Екі күн бойы тоқтаусыз жол жүргендіктен де, бұл күні Мираст тіптен қалжырап қалды. Жолдас оны біресе арқалап, біресе жетектеп, зорға жүріп келе жатты. Еріндері кезеріп кеткен олардың түрлері де адам шошырлық еді. Үрей мен аштық, ұзақ жол оларды әбден қалжыратқан -ды. Жолдастың жүрегі сыздады. Көзіне жас келді. Тамағына өксік тығылды. Бірақ оны інісіне білдірмеуге тырысты. Ағасы боркеміктенсе, інісі қандай күйге түспек? Осыны ойлап ол інісіне күле қарағысы келді.

Жолдас енді бір орында тоқтап қалмау керектігін түсінді. Кім біледі, тамақ таппай жүрген кез келген жыртқышқа жем болуы мүмкін ғой. Мына түрінде екеуінің қарсаққа да шамалары келмейді. Ал, сәл де болса аяңдап, бір жерге жатып қалса, тұрып кетулері қиын. Шақырайған күн бастарынан өтіп кетуі де мүмкін. Сондықтан Жолдас саялы жерлермен көбірек жүруге барын салды. Өзен, бұлақ жағалап жүру пайдалы екенін ол кешелі бері жақсы біледі. Су жағалауы салқын әрі шөлдетпейді. Мирасқа су да болса ішкізгеніне қуанады. Атасының «адам аштан бірнеше күн жүре береді. Ал, сусыз екі күннен әрі шыдауы қиын» дегені еске түседі. «Демек, әлі де біраз уақыт шы-

дауға болады» деп ойлайды Жолдас. Не болыпты сонша, оған дейін іздеушілер тауып та алар.

Тас төбеден төңкеріліп түпсіз терең тұңғиық төніп тұр. Шексіз де шетсіз. Осынау ғажайып әлемге қарай бергің келеді. Түнде самаладай етіп жұлдыздарын жамырататын заңғар көк күндіз нұрын себелейді. Табиғаттың таңғажайып құбылыстарына Жолдас осы жолы ғана назар аударған. Әне, ана бір бүйірден әлдеқандай бір құс көрінді. Қанатын кең жайып жіберіп, жер бетін асықпай сүзіп келе жатқан сыңайлы. «Осы қанат менде болар ма еді. Ауылды оп-оңай тауып алар едім ғой» деп ойлады ол. Ана көк жүзін шарлап жүрген қанатты құста еркіндік бар, мүмкіндік бар. Ол қазір қаласа атасы тұратын ауылға оңай ұшып барады. Егер оған тіл бітсе «Жолдас пен Мирас ана жерде жүр ғой» дер еді. Бірақ, табиғат оған бәрін беріп, осыған келгенде сараңдық жасапты.

Қолында зілдей дүрбісі, садағы, пышағы, күркеден ала шыққан күпәйкесі, шөп толы қоржыны бар бала алыстан сағымданып көрінген көкжиекке телміріп ұзақ қарады. Сағымдар арасынан бір кеме бұлдырап көрінгендей болды. Өз қиялына елітіп тұрған оның көңілі өрекіп, қуанып қалды. Ақ желкен арман алыстарға самғатып бара жатыр еді. Ол енді сол кемеге мініп, ауылының дәл төбесінен топ ете түсетіндей жүрегі атқақтады. Сосын кемеге қарай ескі сүрлеуге түсіп ілби басып жүре берді, жүре берді...

Екі күннен бері хабарсыз кеткен екі баланы іздеу операциясы бұл кезде қызу басталып та кеткен еді. Ал бүгін үшінші күн. Ішкі істер басқармасы, төтенше жағдайлар жөніндегі департамент, Біркөліктегі әскери застава, еріктілер, қорықшылар екі күннен бері жықпыл-жықпылдарды, шатқалдарды, құз-жартастарды, сай-саланы, түкпір-түкпірді тінте қарап, ештеңе таппастан пұшайман күйге түсті. Япырмай, көрдік-білдік деген бір пенде табылсашы. Сонда бұл екі бала қайда кетеді? Бір дерегі табылатын уақыт болды ғой.

Санжар ата кемпірінің хабарынан соң-ақ ауырғанын ұмытып, күрең айғырына ер салған. Әрине, жаңғалақ кемпірін жазалап кетуді де ұмытпады.

- Күйбеңдейсің де жүресің. Көз алдындағы екі балаға ие бола алмаған саған не дейін, - деп кемпірін ала көзімен ата қарап, қыр асып бара жатты.

Қаладағы балалар да сол күні көліктеріне мініп, тау қойнауындағы ауылға шұғыл жетті. Олжас пен Перизатта өң-түс қалмаған. Қадырбек пен Салтанат Олжастың үйіне қызы Диананы қалдырып, ұлы Даниярды ертіп ол да шұғыл келіп жетті. Диананы үйде қалдырған себебі, егер екі бала қалаға қайтып келсе, үйдің кілтін таба алмай далада қалмасын дегендік еді. Дінмұхамед пен Гүлзат та іздеушілермен бірге жүр. Гүлзат балалар дәрігері. Оның қолынан қобдишасы түспейді. Санжардың інісі Болатбек те алқынып жеткен.

Іздеушілер табандарынан таусылды. Сонда да шатқал бойын тағы бір рет шолып шықпаққа бекінген. Қадырбек те, Дінмұхамед те төтеншеліктерге қайта-қайта айтып, іздестіруді жалғастыра беруді сұранған. Екі баланың тағдыры ойландырды ма әлде ағаларының жалынышты түрлерін көріп аяныш сезімдері оянды ма, іздеушілер неде болса бұл түнде де кері қайтпауға бекінген. Мұнда ұлы телефон толқын ұстамайды. Сондықтан төтеншеліктер, полицейлер, әскерилер бір-бірлерімен рация арқылы сөйлеседі.

Үміт оты қоламсаға айналып, бірте-бірте сөне бастаған ауыр да азапты сәтте рация сөйлеп қоя берді. Қорықтағы биік таудың ұшар басынан жылтылдаған от көрініпті.

- Бұлар кімдер болды екен? Тауға шығып, демалып жүрген еріккендер ме? Әлде мал ұрлығымен айналысатындар ма? Ал, біз іздеген балалар болса ше? Қайткенде де сақтық керек. Өте абай болғанымыз жөн. Ұрылар болса қашып кетеді. Ал, балалар болса жарықты, улап-шулаған бізді көріп алға ұмтылуы мүмкін. Мұндай жағдайда олар тастай қараңғыда аяқтары тайып кетіп, құздан құламасына кім кешіл. Ал, құлама жардың тереңдігі елу-алпыс метрдей. Одан құ-

лағанның аман қалуы мүмкін емес. Балалар бұл биіктікке қалай шығып алған? Түсінбей тұрмын. Сірә, қарақшылар-ау осылар, - деп полковник Сәруар таңданып тұрды.

- Төтеншіліктер мен полицейлер аса сақтықпен қимылдап, от көрінген жерге жақындап барып тығылып жатасыңдар. Бірақ менен бұйрық болмай нысанаға жақындамаңдар. Таң сыз бере іске кірісеміз. Бұл кезде ұрылар шырт ұйқыда жатады. Балалар да ояна қоймас. Осылай еткенде ғана операция сәтті өтеді, - деп полковник жоспары мен бұйрығын қатар жариялады.

Тағат таусылып бара жатты. Санжар қария бастап, балалардың әке-шешесі мен ағайындары аландай бастады. Таң қашан сібізгілеп атады? Мұндайда сағаттың тілін біреу шынжырлап тастағандай тіптен қозғалмайды екен. Сарсылтып барып күткен уақыт та келіп жетті. Операция басталды.

Құтқарушылар үш күндік ауыр сапардан соң талықсып кеткен екі баланы қия беткейден түсіп, төменге тікұшақпен аман-есен алып түсті. Телеарналардың тілшілері осы бір қуанышты да толқымалы сәтті таспаларына тартып алуға тырысып бақты. Қуаныштан жылап жүрген бір адам. Танысын, танымасын кездескен жандар бір-бірлерін құшақтай алады. Осы бір елжіремелі-толқымалы шақ сүт пісірімдей уақытқа созылды. Дәрігерлер дереу өз жұмыстарына кіріскен.

Сәруар рациямен екі баланың аман-сау табылғанын хабарлап жатты. Журналистер іздеу операциясының қалай жүргізілгенін сұрап, интервью алуда. Сырт көз мұнда малшылардың дәстүрлі жиыны немесе көкпар болып жатыр деп ойлап қалатындай.

Ал, етегі жасқа толған Санжар мен Пернегүлдің жағдайын айтып тауысу тіптен де мүмкін емес. Қайғы мен қасіреттен қу сүйектері ғана қалған екеуінің түрінен адам шошырлық. Жылай-жылай екеуінен де әл-дәрмен қалмапты. Санжар немересінің хабары жеткенде үш ұмтылып орнынан тұра алмады.

Санжар қария үш күннен бері Жаратқанға жалбарынып, екі немересінің аман-есен табылуын жатса да, тұрса да сұраумен болған. Көзінен аққан жас терең әжімдер бойымен тарам-тарам болып ағып келіп сақалына сіңіп жатты. Өң мен түс аралығындағы шал мен кемпірдің жанына келген дәрігер екеуінің қан қысымын өлшеп көріп, шошып кетті. Жиналғандар екеуін «жедел жәрдем» машинасына сүйемелдеп мінгізді. Сонда да Санжар қарт «ауруханаға бармаймын, балаларымның жанында боламын» деп қарсыласып бақты.

Кенет Санжар қарт көкке қолын жайып, Жаратқанға жалбарынды:

- О, Жаратқан Ием! Күллі әлемнің ұлы билеушісі! Саған ғана жалбарынамыз, сенен ғана сұраймыз! Сен шексіз құдіреттісің, ешкім саған шек келтіре алмайды. Жердегі пенделеріңді өзің шарапатыңа ал! Адамдарға тура жолды көрсет, ауырғандарға шипанды бере гөр! Мына әлемді түгел жайпап келе жатқан індетті тия гөр! Мүсәпірлерді өзің жебей гөр, теріс жолдағылардың санасына сәуле түсір! Жақсылардың тілектерін оңғар! Сен асқан мейірімдісің, қамқоршымызсың, пенделердің біліп істеген, білмей істеген күнәларын кешіре гөр! Иә, Құдіреті күшті Алла! Шарапат-шапағатыңнан ешкімді де тыс қалдырма. Менің балапандарымды құтқаруға көмектескен мына барша қауымға тек жақсылығыңды нәсіп ет! Әумин!,- дегенде жиналғандардың барлығы тізе бүгіп, алақан жайып отыр еді.

Қария бет сипағанда талайының жанарынан мөлдір моншақ аунап түсті.

Дәрігерлердің біршама уақыт ем-домынан соң Жолдас пен Мирас көздерін ашып, айналасына таңырқай қараған. Жолдас өзіне төніп қарап тұрған атасын көріп құшақтай алды.

- Ата, сіз қашан жазылдыңыз? Біз сізге емдік шөптер әкелдік, - деп атасына үлкен тірлік бітіріп келгендей мақтана қарады.

- Иә, батырым, мен сендер әкелген дәріден ішкен соң жазылдым емес пе? - деп Санжар немересін емірене иіскеді.

- Қарашы, бұларды, нағыз Чингачгук емес пе? - деді Сәруар.

- Иә, біз Чингачгукпіз, - деп жымиды Жолдас.

Екі күннен соң Жолдас пен Мирас тау етегіндегі аталарының үйінде құлдыраңдап шауып жүрді. Санжар бір қошқарын сойып, көршілерін шақырып, әруақтарға арнап Құран оқытты.

Сол күні үйге әжесіне еріп Айару да келді. Әжесінің тасында отырып, Жолдасқа жылт-жылт етіп қарағыштап қояды.

Үлкендердің арасынан сытылып, екеуі далаға шықты.

- Мирас екеуіміз таудан теріп әкелген шөптің қайнатпасын ішіп, атам жазылып кетті, - деп мақтанды Жолдас. Сосын:

- Атам айтады енді сол шөптен теріп әкеліп, ауырғандарды емдейміз деп. Біз коронавирустың емін таптық. Атам солай деді, - деп қосып қойды.

-Екеуіңнің жоғалып кеткендерінде атаң мен әжең қатты жылады. Папаң да, мамаң да жылады. Мен де жыладым, - деді Айару.

- Сен неге жыладың? - деп сұрады Жолдас.

Айару ұялып, төмен қарады. Бұл кезде көршілер Құран оқылып біткеннен соң үйлеріне қайтқалы жатыр еді.

- Атасының балалары. Үлкендердің қолына су құйыңдар, - деді Олжас.

Жолдас пен Мирас үлкендерді жағалап қолдарына су құя бастады.

- Өркендерін өссін!

- Үлкен жігіт болыңдар!

- Қашан да Қызыр баба шылауларыңда болсын!

- Ғайып Ерен Қырық Шілтен қолдап жүрсін!

Баталар жаңбырдай жауды.

- Балапандарымды аман алып қалған әуелі Алла, сосын сендердің бата-тілектерің ғой! - деп Санжар бетінсипады.

Ертесіне Олжас балаларына қарап:

- Ал, аталарының балалары! Қалаға қайтамыз,- деді.

- Жоқ, - деді Жолдас жұлып алғандай,- Атам екеуіміз тауға барып шөп тереміз. Атам ауырған адамдарды емдейді. Қайтпаймын. Мен атамның баласымын!

- Мен де, - деді Мирас орнынан қарғып тұрып.

Иә, олар атасының балалары!

18-19 шілде 2020 ж.

БЕТПАҚДАЛА БАЛЛАДАСЫ

(Хикаят)

Япырай, мына ұшы-қиыры жоқ құладүз дала қашан таусылып-түгесіледі өзі?

Екеуінің көліктеріне жүк артып, жолға шыққандарына бүгін жетінші тәулік. Көкшеқұмды кесіп өтіп, Бетбақдаланың ұлан жолымен діттеген жерге мерзімінен бұрын топ ете қаламыз деп топшылағандары теріске шықты, қысыр әңгімемен отырып қияс кетті ме, кім білген, бұрын-соңды көрмеген бейтаныс ойпаңда ор қояндай орғытып келе жатыр.

Күміс күн ұясына жақындаған сайын төрткүл төңірек әралуан түрге ауысып, мың құбылады. Ұшкөкше, Қарақойын, Қоңырқұм, Қаражал, Қотантастың биік шоқысы, Тақырдың жазығы, Тоқымтыққан құдығы кеше ылдилап соңдарынан қол бұлғап қалып еді. Батар күннің сәулесі шоқы төбелердің ұшар шыңына ілініп қалыпты. Енді бір санаулы сәттерден соң ымырт үйіріледі. Қарабарқын тартқан мұңлы дала көңілге көлеңке ұялатып, қорқыныш дәнін себетіндей. Машина жүрегiнiң бiрқалыпты ырғағы алыстан талып жеткен қасқырдың ұлыған ащы дауысын жұтып қоятын сияқты. Батар күннің жиегі қанқызыл шоққа айналуының өзі алдағы сұрапыл соқпақтарды сыбырлап тұрғандай.

Айтақырдағы екеу зау-заңғарда алыстан қол бұлғап тұрған жұлдыздарға қарап, бағыттарын айқындап алды. Егер мына темір тұлпар шабысынан танбаса, осы бетімен арындап отырып Жезқазғанның бір бүйірінен бұрқ етіп шыға келмек. Одан әрі межелі жерге жету бұйым емес. Әйткенмен, сусыма құм ауыр жүк көлігінің доңғалақтарына жыланша оратылып, тұсау салып келеді. Бірімен бірі жарыса созылып жатқан құмтөбелер мен шағылдар дәмелі жолаушыларға жат көрінеді: өңменнен өтер өгейлік, жүрек жылытпас жатырқаушылық, топас тосырқаушылық, нақұрыс

немкеттілік тұнжыр көңілді тұқырта түседі. Қараңғылық қоюланған сайын селдір бұтақтар да бұғыпжатып жемтігін қақшып түсіретін жайын немесе қолтырауын сияқтанып, қорқынышты көрінеді. Шыр айналып қалып бара жатқан құмдауыт дала да, сирек ұшырасатын сексеуіл, жүзген, түйесіңір, құсқонбас та екеуінің келер күндеріне деген күдіктерін қоюлата түскендей.

Олар осы құладүз дала мен сусыма құмды маңғаз өлкені әрі де, бері де қаншама рет кесіп өтпеді десеңізші. Сонау Самарханд пен Бұхара, берісі Ташкент, Сарыағаш қалалары іргесінен көктемде ерте пісетін көкөніс артып, қысы ұзақ жеміс-жидегі сирек Жезқазған, Қарағанды, Қызылжар, Кереку, Көкшетау, Қызылорда, одан да әрі асып Ресей өлкесіне сапар шегетін олар шалқар шабытты сапарларында небір адам сенгісіз қызықты оқиғалардың куәсі болды, орталарында жүрді. Кейде тіпті жүдеп-жадап келе жатқандарында бұлдыр тілектері қанағаттанып, құндыздай жайнап сала берген кездері де қалай ұмытылар. Бұдан да бөлек, осы азапты сапарларының өтеуінде қоржын-қалталарына уыс-уыс теңге түсетін. Мына жалған дүниеде ақшадан күдіретті күш бар ма? Паң даланың пайдасы мен қасіреті тең. Ұзақ сапарға шығушылар (дальнебойщиктер) шындап келгенде қасіреттен гөрі қуаныштың уызын көбірек татты.

Сөйте тұра осы сапарға екеуінің де аяғы тартпаған. Бұл сәттілік сапарынан гөрі сенімсіздік, сүріншектік жолы сияқтанды да тұрды. Алғаусыз көңілдері неден кіді алды? Құбылмалы қайран дүние бұл жолы жолдарына қандай жалын төсемек?

Бетбақдала бедірейіп жатты. Мүскін күйге түскен қос жүргізуші қағай баладай жаутаңдады. Сағымдай құбылып, сабындай бұзылып реңін мың өзгерткен ымырт алдындағы маңғаз дала әлдебір үрей лебін үрлегендей салқын тартып еді. Осыған көрінген екен ғой. Екеуі де бір-біріне тіл қатудан қалған. Тығылмашақ ойнаған баладай бір-біріне жұғыса алмаған олар шарасыздық сапарына шыдап бақты.

Санасын сансыз ойлар сансыратып келе жатқанда ұзақ та ауыр жол қолының қарын талдырды ма әлде көліктің

өткір жарығы қақ жарып өткен жолақта жердің бедері байқалмады ма кім білсін, ауыр машинаның доңғалағы бір шұңқырға түсіп кеткені. Көлік шойнаң ете қалғанда әлгінде ғана қалғи бастаған Тұрсынәлі шошынып оянды.

- Не болды, ә, не болды?

- Ештеңе де болған жоқ. Жол кедір-бүдір ғой, байқаусызда бір шұңқырға түсіп кеттім білем.

- Көзіңе қарап айдасаңшы.

- Мен қайда қарап келе жатыр екенмін? Сөзін қарай гөр.

- Әй, дегенмен, байқасаңшы дегенім ғой. Жарайды, ұйқым ашылып кетті. Әңгіме айтсаңшы, жол қысқартайық.

- Қайдағы әңгіме?

- Бұрынғылар «бағы жоқ басқа жаудыраған көз бітеді, дауысы жоқ адамға саудыраған сөз бітеді» дейді екен. «Әншейінде ауыз жаппас, той дегенде өлең таппас» демекші, былайғыда жоқты-барды айтып, жағың талмайды. Неге ауызыңа құм құйылып келсіді?

- Шаршағаннан шығар - деп Рақым сүлейсопа күйге түсіп темір тұлпардың тізгінінде ұзақ отырды.

- Ат қоюға келгенде қазақтан өткен тапқыр бар ма? Қалай дәл тауып қойған десеңізші. Бетпақдала десе, бетпақдала. Қарашы, бетпақ қатындай бет қаратай келеді, - деп алып Тұрсынәлі көне бір әңгімені еске түсірді.

...Қазақ-қалмақ шапқыншылығы өршіп тұрған зар заман. Құнамақор қалмақ байлыққа батып қалу, қазақтың ұлан-байтақ жерін иемдену үшін тағы да жер қайыстырған қалың қолымен келе жатады. Қас қылғанда бірнеше ай бойы суыт жортқан қалмақ әскері қарсылық көрсетер қазақ қосынын көре алмай қалжырапты. Ұзақ күнгі ат үстіндегі шоқырақтау жау жасағын да жасытыпты. Ас-сулары түгесіліп, қаталап өлуге айналады.

Қалмақ қолбасшылары алқа-қотан отыра қалып, мәслихат құрады. Он мың қолды қазақтарға арнайы аттандырады да қалғандары шеген құдықтың басында қос тігіп жатады. Арада айдан астам уақыт өтеді. Шапқыншылар жақтан шаң көрінбейді. Үміт оты сөнгелі тұрғанда жауға аттанған

қалмақ қосынынан екі сарбаз салы суға кетіп, құр сұлделерін сүйретіп оралады.

- Әй, неге мойындарыңа су кетіп, сүмірейіп тұрсыңдар? Қазақтар сендерді мына күйге қалай түсірген? - деп қалмақ батыры арыстанша ар етеді.

Сонда алыс жолдан қалжырап келген қалмақ жауынгері ақталмақ ниетпен:

- Батыр! Біз ешқандай да қазақ көрмедік, - депті.

- Сонда кіммен соғыстыңдар?

- Бір қалың құмға тап болдық. Оның шеті мен шегін таба алмадық. Ішерге су, жерге тамақ табылмай, шөл мен аштықтан екеуімізден басқасы қырылып қалды, - депті қалмақ сарбазы құмығып.

- Өтірік айтасыңдар. Сужүрек қорқақтар! Сендерді қазақтар қырып салған ғой, - деп ашуға мінген қалмақ батыры ызаға булығып ұзақ үнсіз қалыпты.

Қанына қарайып отырған қалмақ батыры жолдастарын тастап келгендерді аяушы ма еді? Ол бір мергеніне бес жүз әскер беріп сапарға аттандырады. Мойындарына кісен салынған қашқын екі сарбазды алдарына салып жолға шыққан жасақ күн жүріпті, түн жүріпті. Алайда, олар қаруластары қырылған жерді тапқанымен, өліктерін көре алмапты.

Сөйтсе, қырылған қалмақтардың үстін құм басып қалған екен. Қалжырап, азып-тозып қайтып келгендер: «Өзі құм дала екен, өзі жазық екен, өзі бетпақ екен. Қырылған әскерді таба алмадық» деп батырдан сауға сұрайды.

Содан бері Бетпақдала атанып кеткен. Шөлейт жазықтың көкдолы кесір-кесепаты мен көл-көсір кеңшілігі азайып па еді? Ұшса құстың қанаты талатын, жүгірсе аңның тұяғы талатын ұшы-қиыры жоқ меңіреу даланың мәңгілік ұмытылмас аңыз әңгімелері қаншама. Сусыма құмда қуатты көлік те кейде дәрменсіздік танытады. Машинаның мимырт жүрісінен мезі болғанда көсіліп жатқан кең даланың шеті мен шегі көрінбей кеткен кездері Тұрсынәлі мен Рақым үлкендерден естіген әңгімелерін кезек-

кезек айтып тауыса алмайды. Қатігез құшағына осынша аңызды мол сыйдырған бұл дала неткен ұлы еді десеңізші!

Бағзы бір замандарда Бетпақты Уанас деген бай жайлапты. Түйесінің көптігі сондай, санына жете алмаса керек. Уанас түйесін суатқа келіп су ішкенде су деңгейінің қаншалықты төмендегеніне және Зеңгі баба тұқымы тақырға жатқан кезде ашық қалған орынға қарап түгелдейді екен. Түйе сортаңды жерді сүйеді. Уанастай усойқы бай оңаша түкпірді ұнатпақ. Оның үстіне байдың Әйгенектей сұлу әйелі бар. Сұқтанушылар мен сұрамшақтардан жырақ отырған әмісе де орынды болмақ.

Әйгенек ұзақ жыл құрсақ көтермеді. Уанастың алаңсыз көңіліне уайым түсті. Сосын іргелес жұртты шақырып, әулиеге ат атап, қорасанға қой атап ас берді. Осыдан соң елжұртының батасын алып, әулиеден әулие қыдырып, етегін шеңгел сыдырып, табанына тікен кіріп, өкпесі өшіп, өкшелері тілім-тілім болып зар еңіреп келе жатты. Азып-тозып, ебіл-дебілі шығып келе жатқан ерлі-зайыптылар күндердіңкүнінде Жылыбұлақ бастауының іргесіндегі Баба Түкті Шашты Әзиз әулиенің қалқиып тұрған күмбезін көрді. Етектеріне сүрініп, бір құлап, бір тұрып келіп топ шеңгелдің түбіне құлай кетті қос мұңлық.

Жол азабынан шаршап келсе де түннің әлдебір уағына дейін әулиеге жалынып-жалбарынған ерлі-зайыптылар таң белдеулене қалғып кетеді. Сонда Әйгенек сұлу түс көреді. Түсінде оның қолына ақ киімді, ақ сақалды кісі екі сақина салады. Сақинаның біріне асыл тастан көз орнатылыпты. Сақина ерекше жарқырып, айналасына нұр шашып тұр екен. Осы тәрізді түсті Уанас бай да көріп жатыр еді. Екеуі бір мезгілде қуанып оянып, бір-біріне елжірей қарасты.

- Түс көрдім. Бір ерді жабдығымен тауып алдым. Ердің үстінде келісті қызыл қоржын бар екен. Осыларды жинастырып, қапқа салып жатқанымда сенің қуанышты дауысыңды есітіп оянып кеттім,- деді Уанас елжіремелі күйде.

Әйгенек те көрген түсін келістіріп айтты. Қуанғаннан екеуі таңды атыра алсашы. Көкжиектен алтын шапақ қылт

еткенде олар жолға шықты. Жүректері алып-ұшып, қуаныштары қойындарына сыймай келеді.

Уанастай бәденді бай алыс жолдан аман-сау әрі қуанышты оралып жатса, құтханасы қаңырап тұрар ма, көрші-қолаң, алыс-жақын әп-сәтте-ақ жиналып қалады. Алайда, Алла аянын кез келгенге айта беруге болмайды. Мұндайда түстің бағы таяды. Қызғанғандар түсті теріс жоруы да мүмкін. Сондықтан Уанас пен Әйгенек жол-жәнекей түс туралы шындықты бүркемелей тұруға келіскен.

- Әйгенектің әкесі, қайынатам Түлкібайға сәлем беріп қайттық, - деп бір қойды Уанас.

Жиналғандар «жә» деспей тарасты. Күн артынан күн аунады. Алла Тағалаға жалбарынған екеу құпияларын құндақтап жүріп жатты. Алайда, уақыт-тақсырдың ашпайтын құпиясы болмайды. Уақыт сағаты келгенде Әйгенектің құрсақ көтергені белгілі болды. Артынша ай-күні жетіп, толғақ та қысты.

Жанын шүберекке түйіп жүрген Уанас атақты Алақай тәуіпке ат шаптырды. Жетіқоңырдың бір құмы Алақайдың құмы аталуы тегін бе? Осындай атақты тәуіптің күтімінде болған Әйгенек ай-күні жетіп, арыстай ұл мен күндей нұрлы қыз тапты. Қос бірдей қуаныш арнасынан асып-тасып төгілді. Бай ұлына Кескентерек, қызына Гүлжамал деп ат қойды.

Уанас ел-жұртын жинап, ұлан-асыр той жасады. Алақай тәуіп батасын беріп, туған жеріне қайтты. Кескентерек күн сайын өсіп, тұлғалана түсті. Ол өжет те батыр жігіт болып жетілді. Өзімшілдігі, тәкаппарлығы да жоқ емес-ті. Ол ержете келе «жау қайдалап» тыпыршып, бір орнында тұра алмайтын күйге ұшырады. Бетіне ешкім жел болып тимеген соң ба, мейірімсіз әрі қатігез де еді.

Гүлжамал он бес жасқа толғанда талшыбықтай бұралды. Көрген жан айналсоқтап шыға алмайтын көрікті қызға айналды. Ауызы оймақтай, еріні қаймақтай, қарлығаш қасты сұлудың жүзінен аспандағы Ай да ұялды. Жаратушы мұндай жомарт болар ма, Гүлжамалға асқан сұлулығымен қатар аз-

бас ақыл да берді. Сұлу көркімен, асқақтаған ақылымен ол ауылдың мақтанышына айналды.

Осы тұста бай Ташкент саудагерінен Еркін деген баланы құлдыққа сатып алған болатын. Уанас оны қозы-лақ бағуға қойды. Еркін жиырмаға толғанда ат құлағында ойнайтын, қарсы келген жауын ат үстінен аударып түсіретін батыр жігіт атанды. Небір асау атқа шалма тастап тартқанда жылқы орнынан қозғала алмай, тырп етпей тұрып қалатын. Оның осы қажырлылығын көрген Уанас Еркінді жылқышыларға басшы етіп бекітті.

Жылқышы жігіттің ішіне шоқ түсті. Ол Гүлжамалды алғашқы көргенде-ақ ұнатқан. Алайда, ол Қаныбек деген байдың Монды деген баласына атастырылған еді. Монды бір келіскен кісі болса бір сәрі ғой, ол можантопан, оның үстіне пұшық біреу болып шықты. Құрдастары оны «Мондыпұшық» деп кекете атайды екен. Бұған ұялып жүрген Монды жоқ. Осынау оспадарсыз қылығына айдалада отырып Гүлжамал қысылады. Айдай сұлу ару бір пұшыққа қор болып кетеді ме?

Еркін мен Гүлжамал бірін-бірі іштей ұнатқанымен, ойларын ашық білдіріскен емес. Еркін-аға, Гүлжамал-қарындас еді. Қалай Гүлжамалдың Мондтыға атастырылғаны белгілі болды, солай екеуі оңашаланып, сыр шертті. Сөйтсе, екеуі бірін-бірі қимайды екен ғой. Қимастықтың түбі-ғашықтық. Ал, ғашықтардың көзі соқыр болады. Өзің Гүлжамалға тең санамай, оны қарындасындай көріп, қызға сезімін білдіруді сатқындық санап жүрген жігіт осылай бір-ақ күнде лапылдаған от ішінде қалып қойды. Гүлжамал жылап отырып өзің жақсы көретінін жеткізгенде Еркін жанын қоярға жер таппады. Қыз ықтиярын алған жігіт тәуекелді қайық етіп мінуге даяр еді.

Уанас пен Әйгенек қызын белгілі жерге атастырып, көңілдерін демдеген соң Кескентерекке қалыңдық іздей бастады. Көршісі найман руының Әлмембет деген байының Айғаным деген сұлу қызы бар еді. Уанас пен Әйгенек осы қызға құда түсу үшін жолға шығады. Ал, бұл кезде Еркін мен Гүлжамал

ата-анасының құдалыққа аттанар күнін асыға күтіп жүреді. Күзетшісіз қалған қолайлы бір сәтте Гүлжамал Еркіннің етегінен ұстап, алыс сапарға аттанбақ.

Уәделі уақыт та келіп жетті. Уанас пен Әйгенек құдалыққа атанған күні Еркін жылқы ішінен бұрыннан көздеп жүрген екі жүйрікті алып келді. Гүлжамал жол жабдығын әзірлеп те қойған еді. Ғашықтар үш күн, үш түн суыт жол жүріп, Қаратаудың Созаққа жақын тұсындағы Балықшы әулие маңына келіп, бір үңгірге аялдады.

Үңгір ғашықтарға ақ отау болып көрінді. Өрмекші құрған тор шымылдық іспетті еді. Өрекіген көңіл шоғын өткінші өкініш ірке алмады. Сезім арпалысында сергелденді ұмытты. Әке мен шеше рұқсатын алмай кеткен кінәларын аппақ махаббаттарымен бүркемелек болды. Пұшық Мондыға қор болғаннан мың түннен бақыт құшағындағы бір түн артық деп санаған Гүлжамал жігіт қолын қаққан жоқ. Махаббат отына өртеніп жатып: «Осы күндерімді көпсіне көрме» деп тіледі.

Бұл түні де олар ләззаттың бал шарабын мөлдектете ішті. Айқасқан құшақ сүйген жардың ыстық лебі жігітті де желіктірді. Ол қорғасындай балқып жатқан сүйгенін бүркіттей бүре түсті. Құмарлықтың қызыл құрттарын түгел қырып үлгермесе де жас жұбайлар татар қызығын келер күннен күтіп, талықсып ұйықтап кеткен еді. Гүлжамал шошынып оянды. Іле қасында атқан Еркінді әйелдерге ғана тән жұмсақтықпен әлдилеп оятты.

- Тұр, жаным! Жолға шығайық. Жаман түс көрдім. Бір қара бұлт басымызда төніп тұр екен. Әуелі сенің, сосын менің басымды тұқыртып жерге кіргізіп жіберді. Ағам Кескентерек мейірімсіз, қатігез жан еді. Сол келіп, екеуіміздің ажалымызға жетіп жүрмесін. Тезірек кетейік бұл жерден, - деп жалынды.

Еркін бұл кезде өз күшіне мығым сенетін, анау-мынау жауға алдырмайтын шалымды жігіт. Оған қалыңдығының «қашайық» дегені өліммен тең көрінді. «Қашатын мен жаума едім? Әлде қатынмын ба?» деп қоқиланды. Онысын сүй-

геніне сездіргісі келмей: «Жаным, мына жер маған ұнап қалды. Қалай дегенмен, ерлі-зайыптылық ғұмырымыздың, балшырын түндеріміздің алғашқы куәсі осы үңгір емес пе? Қалай қиып тастап кетеміз? Тағы бірер күн осында аялдай тұрайық» деген. Жігіт болып қыздың ыстық лебін алғаш жұтқан, сүйген жардың аппақ төсін аймалап, махаббат отына мас болған үмітті үңгірді қимағаны анық еді. Сосын ол «Кескентерек қанша қатал болғанымен, туған бауырын ажалға қимайтын шығар» дегенді де қосып қойды. Осы сөз екеуіне демеу болды. Бірақ сөзден қорған жасауға болмай-тынын жігіт сезген жоқ.

Амалы таусылған Гүлжамал қорыққанынан есі шығып көйлегінің етегіне тас толтырып әкеліп, үңгір маңына екі жерге бөліп үйе берді.

Бұл кезде Уанас құдалықтан қайтып келген. Гүлжамалдың жылқышымен қашып кеткенін есітіп, тұлан тұтып ашуланды. Қанталаған көзімен Кескентеректі атып тұрып: «Жарау ат таңдап мін. Ана жылқышымен желігіп қашып кеткен, мауыққан қарындасынды жердің астына түсіп кетсе де тауып, алдыма алып кел. Егер айтқанына көнбесе өлтір де, екеуінен бір белгі алып кел» деп қатаң үкім етті.

Кескентеректің күткені де осы еді. Ол суытып жүрген жирен айғырды мініп, суыт аттанды. Дөкір де доңызмінезді, дөңбайбат, ұрда-жық Кескентеректен көп адам ықтап жүретін. Олар ғашықтардың Суындық асуындағы Балықшы әулие мағындағы үңгірде тығылып жатқанын ымырамен жеткізді. Қос ғашық қапияда қолға түсті.

- Ағатай, бауырыңа қалай қол көтересің? Кешір бізді, - деп Гүлжамал ағасының аяғына жығылды.

Кескентерек кесір-кесапаттан құрыштап құйылған қараниет жан емес пе, қарындасының көз жасына селк етпеді. Қатігез жүрек қан тілеп тұрды.

- Екеуін де қойша бауыздандар! - деп жендеттеріне әмір етті.

Осы кезде Гүлжамал ағасының аяғын құшып:

- Ағатай, бауырым едің ғой, алдымен мені бауызда. Еркіннің қиналғанын көргім келмейді, - деп еңірегінде етегіне жас толды.

Екі қолы артына қайырылып байланған Еркін суырылып алға шықты.

- Қайынаға! Алдымен мені бауызда. Гүлжамалдың жан арпалысын көргім келмейді, - деп қасқайып қарап тұрды.

Жендеттер тау қойнауының батыс бетіндегі жартастың үстіне екеуін де дедектетіп алып шықты. Алдымен Еркіннің тамағына пышақ тақалды. Артынша жарқ ете қалған қылыш Гүлжамалдың қылша мойнын да қырқып түсті.

Сол жартастың бетінде аққан қанның ізі екі жолақ сызық болып қатігездікке қарғыс айтып әлі де айқын көрініп тұр. Қарақошқыл қызыл қан Еркіндікі де, ақшыл қызыл жолағы Гүлжамалдікі деседі. Екі жолақ тарамдала келіп бір арнада түйіседі. Өздері өлсе де махаббат отын жартас бетінде мәңгілікке маздағып, таңбалап кеткен қос ғашықтың рухының мықтылықтарына тінті боласың. О, махаббат! Мұнша күдіретті де қасіретті болармысың?

Кескентерек жігіт пен қыздың өлгендерін айғақтайтын белгі ретінде Еркіннің еркектігін, қарындасының қос анарын кестіріп, қоржынға салдыртты. Күн шыжып тұр еді. Қоржыннан иіс шыға бастайды. Сондықтан Кескентерек айғақты заттарды өтіп бара жатқан жерлеріне лақтырып тастауды бұйырады. Міне, осы жерге Қотантас пен Қыземшек пайда болады. Бүгінде осы екі белгі көне аңызды еске салып, сонадайдан қарауытады.

Кескентеректің шешесі Әйгенек баласының мінезінен қаймығушы еді. Жанындай жақсы көретін жауқазынын жазым етер деп жүрегі құрғыр атқақтай соқты. Ақыры шыдай алмай қызы ауыл ішіне мініп жүретін жүйрікке мініп, ешкімге білдірместен баласының соңынан қуып келгенде аты жүре алмай қалып,өзі шөлдеп өледі. Қыземшектің теріскей батысындағы тақырды жергілікті тұрғындар әлі де «Қатынның моласы» немесе «Қатынның ұңғысы» атайтыны сондықтан.

Уанас қос перзент сыйлаған жары мен аяулы қызынан айырылғанда қандай күйде болғанын ешкім кесіп айтып бере алмайды. Дегенмен, әулиеден әулие қыдырып, етегін шеңгел сыдырып жүріп Алладан сұрап алған перзенті жоғарыдағыдай жан түршіктіретін жағдайда жантәсілім болғанын естігенде есінен танып құлапты деседі көне аңыз.

Аңыз желісі осы жерден үзілмейді. Әрі қарай тыңдаңыз. Кескентеректің атасы Әлмембет құсшы болатын. Бүркіт салып, аң аулайды. Қысы-жазы ермегі осы. Бірде үйіне күйеу баласы Кескентерек келеді. Оның көзі бүркітке түсіп тұрғанын байқаған атасы: «Балам, тұғырда тұрған бүркіттің біреуін таңдап ал» деп жомарттық танытады.

Айғаным әкесіне тартқан, бүркіт сынын жақсы білетін алғыр қыз еді. Соны білетін Кескентерек ақыл сұрайды. Айғаным түнде орнынан тұрып, тұғыр жанына барады. Тұғырда тұрған үш бүркіт Айғанымға жалт қарағанда ортадағы қыранның көзінен от шашып тұрғанын көрді. Айғаным үш бүркіттің де басын мойнынан бұрап сынап, байқады.

Ертесіне ол күйеуіне «ортадағы қоңыр балақ бүркітті таңдап ал» деп кеңес берді. Кескентерек келіншегі көрсеткен бүркітті алып еліне қайтады. Оның өз елінде де бүркіт баптайтын саятшылар бар еді. Солардың бірін алдыртып, қыранын баптай бастайды. Қыран сонар күнін асыға күтеді. Көзінен от шашып, қанатын қомдап, дүр сілкініп, шаңқ-шаңқ етіп байыз таппайды. Күткен күн де келіп жеткен еді. Алғашқы ақша қар дала бетін тегіс көмкеріп, аппақ әлем көз шағылыстырып, әр-әр жерде сәуле ойнап тұрды.

Түн көрпесі түріле Кескентерек орнынан тұрды. Айғаным күйеуіне қарап:

- Бүгін сонарға шықпай-ақ қойсаң қайтеді?- деді алаң көңілмен қобалжып.

- Неге?

- Қыраның ашулы. Ұясын сағынғандықтан түнде бір-неше рет шаңқылдады. Ашулы қыран жазым етіп жүрер.

Бірақ, Кескентерек алған бетінен қайтушы ма еді. Қолына қыранды қондырып, таңғы ызғар басылмастан суыт жүріп кетпек. Айғаным оны қалай да кідіртуді ойлады.

- Мына көрші ауылдағы туысқан атаң алыс-жақын ағайынды, шақырып, бақұлдасып жатыр. Қалай боларын кім білген. Ертең өкініп жүрмес үшін атаңа сен де барып қайтарсың. Оның үстіне қорада бура шайнап тастаған атан тұр. Аттың басын ірік, батыр, - деп күйеуіне қиыла қарады келіншек.

Бірбеткей, өркөкірек Кескентерек бұл жолы да кесірленді.

- Ата өлсе - қойылар,
Атан өлсе - сойылар.

Мынадай қансонар қайдан табылар? - деп атына қамшы басып, ұзай берді.

Ақтүтек боран көтеріліп келе жатты. Айғанымның жаны түршікті. Амалы таусылған Айғаным аңшының соңынан айқай салды.

- Қыранды киікке салсаң, егіз ордалыға сал, құланға салсаң, қалың үйірге сал! - деп екі қолын ауызына керней етіп тақап, барынша қатты айқайлауға тырысты.

Айғанымның «егіз ордалы» дегені екі мың шамасындағы киік еді. Мынадай қалың қарда қалың құлан бұл маңнан бой көрсете қояр ма?

Көп кешікпей Кескентеректің алдынан бір отар ақбөкен қашты.

- Иә,сәт! - деп Кескентерек қыранының томағасын сыпырды.

Қанат-құйрығы суылдап көкке шаңшыла көтерілген қыран жебедей ысқырып келіп топ киікке түсті. Ай, бір ойран болды. Қыран ақбөкендерді жуадай жусатып салды. Сонда да құмары тарاماған тәрізді. Қыран көкке қайта самғап көтерілді. Бұл кезде ақбөкен түгел сұлап жатыр еді.

Кескентерек бүркіт пейілінің бұзылғанын сол заматта-ақ сезді. Айғанымның айтқанын істемегеніне өкінді. Бірақ бәрі кеш еді. Кескентерек басына пәлені кесірлігінен

тілеп алды. Ол сақтық жасап, атының бауырына тығылды. Көктен жай түскендей болды. Аттың белі опырылып, шойнандап қалды. Көкке қайта көтерілген қыранның ендігі көздегені иесі еді. Бұл жолы ол Кескентеректің мойын омыртқасын үзіп жіберді.

Әлдеқандай сұмдықты сезгендей Уанас қораны айнала берді. Жүрегі бір жамандықты сезгендей, үйге беттегісі келмеген. Осы кезде қасына келіні Айғаным келді.

- Ата, балаңыздан хабар алмасаңыз болмас. Жүрегім сезіп тұр, Кескентерек бір қиын жағдайға тап болған сияқты,- деді түрі бозаң тартып.

Уанас бұдан әрі шыдап тұра алмады. Қорада жемде тұрған атын ерттеп мініп, қыр асып бара жатты. Үйден әудем жер ұзаған соң қоғадай жапырылып жатқан киіктерді көрді. Теңкиіп-теңкиіп жатқан киіктерді аралап жүріп тағы бір қыр асқанда омақаса құлаған ат пен етпетінен жатқан баласын көрді. Қолда өскен қыраны Кескентеректің бауырын сылып алып жеп отырғанын көргенде әке атынан ауып түсті.

Жалғыз ұлын жер қойнына беріп, жетісін өткізген соң Уанас бүркіттің топшысын қиып, жөніне қоя берді. «Мәпелегенді білмеген мақұлық едің. Енді аң аулай алмай аштан қат» деп соңынан қарғыс айтып қалды.

Уанас баласын қаза тапқан жеріне қойған еді. Бұл жер содан былай «Кескентеректің төбесі» аталады.

Уанас баласын іздеп шығып қаралы болып отырғанда Айғаным қара киім киіп, қара жамылып отыр еді. Келінінің білгірлігі мен сезімталдығы оны қайран қалдырды.

Бір жылдан соң Уанас баласының моласы маңында ас береді. Сонда баласының қабірінің үстіне қонақтаған тобанаық бүркітті көрген Уанас өкініпті деседі.

- Әттең, ашу үстінде сені қатаң жазаладым. Иенді әлі ұмыта алмай жүр екенсің ғой,- деп жер тоқпақтап ұзақ жылапты шерлі әке.

Уанас байдың әулиеден әулие қыдырып, аяқ-қолы тілім-тілім болып жүріп, Алладан сұрап алған қос перзенті

осылай опат болған. Ендігі жерде оның ұрпақсыз өтерін ойлап ақылды Айғаным қатты қамықты.

Бір күні ол атасының кіші дәретке отырған жерін байқап қалды. Зәр аулақтау түсіп, көпіршіп жатыр екен. «Атамда әлі де күш бар екен ғой» деп қуанған келін өз ауылынан бір қызды айттырып, атасына алып береді. Уанас осы екінші әйелінен өсіп-өніпті деседі көне аңыз. Кәріқұлақ қариялардың айтуынша, Уанас бір баласын Кескентеректің әйелімен әмеңгерлік жолмен атастырып қояды. Мұнысы ақылды келінін алысқа ұзатпаудың амалы еді.

Тұрсынәлі мен Рақым Уанас тақыры мен Кескентерек қыратының жанынан жиі өтеді. Сонда көкте қалықтап ұшып жүрген қоңырбалақ бүркітті талай рет көрген. Бұл-Кескентерек бүркітінің ұрпағы екені анық. Көне аңызды бүгінге көктегі қыран қанатының зуылымен жеткізген дала жырының жаны не деген сірі еді?! Қазақтың бар тарихы ауыз әдебиетінде жатыр. Ендеше, аңыз әңгімелерде шыңырау шындық бар. Қос жүргізушінің Уанастың тақыры мен Кескентерек қыратынан өткенде жүректері атой салып бұлқынатыны содан болса керек.

Шу өзенінің терістігі мен Сарыарқаның арасында жатқан тылсым даланың табиғаты кербез келіншектің мінезіндей мың құбылады. Бет қаратпайтын ызғар-суығы, долы дауылы, ми қайнатар аптап-ыстығы, нөпір нөсері, аңызак желі талай өткіншіні, баукеспе барымташыны мезі еткен. Арқадан өкпек жел көтеріліп, жоталанып жатқан жалпақ шағылдың үстінен жел үп етсе-ақ болды артынша жаңбыр төпелеп құйып береді. Ал, шағылдар шулап, сексеуілдер сыңсыса алай-дүлей дауыл тұрады. Құм қиыршықтарын аспанға атып, айналаны қою шаңға көміп, ысқырына соққан боранның екпіні тау қопарардай зәрлі келеді. Боран басын бір көтерсе, апта бойы екілене соғатыны да бар. Мына құбылмалы өмірде сараңның жомарттығындай, қатігез қанішердің мейіріміндей кереғарлықтар аппақ киімге қарамата жамағандай епетейсіздеу көрініп тұрады. Жұрт қанша жерден «бетпақ» деп қаралағанымен, қолайсыз ат теліге-

німен, Бетпақдаланың бетмоншағы төгілген ибалы жандай жылы лебі, шапағат-шапапаты мол. Осы бір көргенде бедірейген көкдолы әйелдей көрінетін иен даланың сексеуіл, жыңғыл, жүзген, баялыш, жусан, тасбұйырғын, теріскен, изен, еркекшөп, тораңғы сияқты өсімдіктері төрт түлік малдың азығы әрі қыстайғы панасы. Ұялы құмтөбелер мен қырқалы шағылдар арасынан ақбөкен, қарақұйрық, қоян, қасқыр, мәлім, алақоржын, сарышұнақ, аламан, дуадақ, құр үзілмейді. Небір аласапыран, алмағайып кезеңдерде бас сауғалағандар құмайт даланың құйқасынан нәр алып, жан сақтаған.

Базыналы Бетпақдала мен маңғаз Мойынқұмды талай батыр мен би, болыс, бай, датқа құтты мекеніне айналдырған. Солардың бірі шаруа отбасыдан шыққанымен, өжеттілігімен көзге ерте түскен Текей датқа. Ол аса көрікті, сыпайы әрі мырза адам болған. Текей мінген атына түстес киім киюді ұнатқан. Қоқан хандығының қазақ ауылдарында алғаш сайлаған датқаларының бірі.

Текей датқа туралы ел ауызында әңгіме көп. Соның бірі былайша өрбиді. Қоқан хандығы Оңтүстік өлкесіне тізесін аямай батырып тұрған кез. Алым-салықтан жергілікті тұрғындар қатты күйзеліске ұшыраған. Хан өкілдерінің қарапайым халықтан жан басына салық алуды тоқтатар түрі байқалмайды. Бір күні Текей салым жинаушыларды іздеп барып жолықты.

- Сіздер бізге қиянат жасап жүрсіздер,- деді ол салым жинаушылардан қаймықпай.

- Мұныңды немен дәлелдейсің? - деп дүрсе қоя берді хан өкілдерінің бірі.

- Өйткені, сіздер салықты жан басына қарай жинайсыздар. Ал, біреу бай, біреу кедей. Бай қолында барын береді. Кедей несін береді? Сондықтан салықты малы мен мүлкінің мөлшеріне қарай алуларыңыз керек,- деді Текей.

Талап орынды еді. Қоқан хандығының өкілдері бұл уәжге тоқтады. Осы сөз хан құлағына да жетті. Хан салық жинауға барғандарға Текеймен кездесіп, кеңесіп отыруды тапсырды.

Осыдан соң-ақ Текейдің Теріскейге аты тарады. Теріскейдің дәулетті адамдары онымен санасатын болды. Ел іші дау-дамайсыз болған ба? Мұндайда екі жақ та Текейдің алдына келіп жүгіне бастады.

Қазақ қазақ болғалы жер мен жесір дауынан көз ашып па еді? Қоқан хандығы қодыраңдап тұрған кер заманда да дәулетті адамдар шұрайлы жайылым, сулы өлкеге өлермендене таласатын.

Сол жылы Мойынқұмның Батырбай, Қарақойын, Зеренді қыстауларынан шыққан Сейтімбет бай көшінің басын Көсегенің көк жонына бұрған. Оның сегіз мың жылқысы Мырзабай, Маралбай, Құрсай жазығын дүбірге бөлеп, Қаратау сілімдеріне тұяқ іліктіріп те үлгерді. Осы кезде Құмкент ауылынан көшке жанама ілескен Текей байдың мыңғырған малының шаңы астында қалмас үшін атына қамшы басып еді.

Сейтімбет байдың осындай көші-қонда өз ережесі, тәртібі бар. Байдың жалшы, малайлары, басқа да адамдары негізгі топтан бір көш кейін жүрулері керек. Ал, көштің оң жағын ала қабаттасып шаң көтеріп келе жатқан мына пақыр кімнің шікәрасы? Сейтімбеттей баймен иық шендестіретін құдірет оған қайдан бітті? Бай өз тәртібіне құлақ аспай жанама ілесушінің ерсі қылығына қатты ашуланды.

- Мына бір жарқанаттай жарбаңдап бізбен қосамжарлана көшетін кім екен өзі? - деп жұмық көзін кең ашып зіркілдеді.

- Байеке! Білмедім,- деді шабарманы иығын қозғап.

- Бар. Көш басшысын алдыма алып кел! Әуселесін көрейік.

Қожадан бұйрық болған соң құйыршықта қарсылық қайдан болсын. Атын борбайлатып шаба жөнелген шабарман көп кешікпей шағын денелі, орта бойлы, күнқақты жүзі тотыққан бір адамды бай алдына алып келді. Сейтімбет өзімен иық тірестіре көшіп келе жатқан топтың басшысына көңілі толған жоқ.

- Тұрымтайдай тұрқың бар екен. Менімен көш қабаттастыратындай кім едің? - деп айыптыға алара қарады.

- Айыптымын, ақсақал. Алыс сапарда ел ағасына серік болып, әңгіме-дүкен құрысып, бірге жүрейік, жол қысқарсын деп ойлағам. Оң жағыңызды ала жүріп едім, аңғармадыңыз ғой. Сосын сол жағыңызға өтіп едім, қолайсыздай болды ма, қалай өзі?- деді қатпа қара қайсарлана қарап.

Сейтімбет байдың іші қылп ете қалды. Оның оң көзі соқыр еді. Мына жолдан қосылған жүгермек соны меңзеп тұр. Бұдан әрі сөз салғыласа берсе оңбай ұтылатынынан сескенип Сейтімбет ләм-мим деп жақ ашқан жоқ. Тек шабарманына «Қоя бер!» деп ымдап үлгерді.

Осы сөз Теріскейдің түкпір-түкпіріне тарады. Болыс-билер, бай-бақуаттар ендігі жерде Текейді кезіктірсе қол қусырып қоғадай жапырыла кетеді. Аталы сөзге тоқтамаған атаусыз қалатын зайырлы заман-ай десеңші. Олардың ләмі түзелген соң Текейдің әні түзелді. Бір ауыз үтқыр сөзімен талайларды тақырға отырғызған Текей аты Теріскей асып Батыс Сібір генерал-губернаторына дейін жетті.

Бұл кезде қазақ-қырғыз арасындағы барымташылық қоғаға тиген өрттей қаулап тұрды емес пе? Барымта бар жерде қарымта бар. Шиелініскен шайқаста екі жақтан да өлім-жітім орын алған.

Осы оқиға Батыс Сібір генерал-губернаторының да құлағына жеткен-ді. Ол көрші екі елдің игі жақсыларын алдына шақырып, мәмлеге келу, барымташылықты тоқтату, бәтуа жасасу жөнінде талап қойды. Шақырылғандар ортақ байламға келе алмады. Мұның мәнісін сұрастырғанға екі ел арасында белгіленген шекера жоқтығы алдан шықты.

Генерал-губернатор екі жақтан ортақ комиссия шығарып, оның құрамына арнайы мамандар қосатынын жеткізді. Осы жиынға қатысқандар шашау шықпай Бөлтірік шешенге келіп, ақыл сұрады. «Комиссия құрамына кіріңіз, жол сілтеңіз» деп өтініш айтты. Бөлтірік шешен ұзақ ойланды.

- Соншалық сіңіріме ілініп, сүріне кеткелі тұрған өлмелі шал болмасам да ұзақ жолға жарамаспын. Бұл сапарға бара-

тын адам ұстамды, қандай тұзаққа да алдырмайтын, азат басына құрық салдырмайтын, қиыннан қиыстырып уәж айта алатын шешен адам керек. Менің қалауым Қаратаудың теріскейіндегі Текей датқа. Оған Қоқан хандығы датқа атағын текке берген жоқ. Келісімін берсе, оны осында шақырыңдар. Батамды берейін,- деді құс жастықты шынтақтап отырған шешен.

Билікөлдің баурайында отырған Бөлтірік шешен ауылына Текей датқа үш қонып жетті.

Бөлтірік шешен алыс жолдан келген қонағын ақбоз үйдің сыртында күтіп алды. Орта бойлы болғанымен, денесі шымыр, қыран көзді, орақ сөзді Текей датқа Бөлтірік шешенге бір көргеннен ұнады. Екі шешен шешіліп ұзақ кеңесті. Бал қымыздан ала отырып, жылқының қаз-қартасынан, сүбелі етінен ауыз тиді.

- Бөлтірік аға! Сыртыңыздан көп естуші едім. Көрдім. Көңілім толды. «Әлі де бөлтірік пе екен» деп те ойлаушы едім, қасқырдың сырттанына айналыпсыз. Енді сіз сенген соң жолға шықпасқа шара бар ма? Қасыма тақымы мықты қырық жігіт қосып берерсіз. Бұл мәселені біржақты етіп шешермін, - деп Текей датқа шешенмен қоштасып, атына қонды.

Белгіленген мерзімде қасына қырық жігіті бар Текей датқа қазақ-қырғыз ауылдары қоныстанған, арасын тау ғана бөліп тұрған межелі жерге келді. Генерал-губернатор да осында екен. Қырғыздардың да сақадай сай әзірлікпен келгендері көрініп тұр.

Көп ұзамай арнайы топ жер бөлісу, шекара белгілеу мақсатымен жолға шықты. Екі топтың да басшылары алда келеді. Текей датқа әңгіменің тиек-тиегін, түйме-ілгектерін ағытып, маңайындағыларды сөзге ұйытып, шұрайлы жер, бал бұлақ көрсе қиғаштай тартады.

- Текей датқаның мұнысы несі?- деп қырғыз манаптары айтып үлгергенше атынан қарғып түседі. Мұны көрген қырық нөкері де аттарынан ауып түсіп, шөкелеп ортыра қалады. Осы кезде Текей датқа оқыған Құран тау-тасты

жаңғыртып ала жөнеледі. Құран оқылған жерде мұсылман баласы қақшиып түрегеп тұрмайды. Қырғыздар да көліктерінен түсіп, отыра қалып, бет сипап барып орындарынан тұрады. Құран оқылып болған соң Текей датқа атын тебініп, тағы да жол бастайды. Оның қызық әңгімелеріне қыран-топан күліскен топ соңынан ілеседі. Осылай көңілді сапар ұзаққа созылды. Датқа әр-әр жерде атынан түсіп, Құран оқуын жалғастыра берді.

Ай жүрді ме, апта жүрді ме, кім білсін, шаршап-шалдыққан топ күндердің күнінде генерал-губернатордың алдына келеді.

- Хош келдіңіздер. Не шештіңіздер? Қалай келістіңіздер? - деп сұрады генерал-губернатор комиссия мүшелерінен.

- Ештеңе де шешкен жоқпыз. Екі елдің ортасындағы иен дала мен тау-тасты кезіп, тінтіп шықтық. Қазақтар әр төбенің басында Құран оқумен болды, - депті қырғыз манаптары күңкілдеп.

Генерал-губернатор топограф мамандары белгілеген жерлерді қазақ жері деп табады.

- Оу, бұл қалай? - деп дүрлігіпті сонда қырғыздар.

- Мұсылман дәстүрі бойынша ата-бабасының басына келген адам Құран оқымай кетпейді. Осы дәстүрге сүйенсек, Текей датқа ата-бабаларының жатқан жерлеріне келгенде Құран оқып отырды. Ал, қырғыздар бұл жерлерді танымады. Демек, білмейді. Сондықтан, датқа аялдаған жерлерді қазақтардікі деп белгіледік, - депті топографтар.

- Шешім өте дұрыс, - деп генерал-губернатор картаға мөрін басып, қолын қойып, бекітіп беріпті.

Сонда қырғыздар:

- Текей датқа мұндай тапқыр болар ма. Бір ауыз сөз айтуға мұрша келтірмей, Құранмен қол-аяғымызды байлап тастадың-ау, - деп еріксіз бас шайқасыпты.

Мойынқұмға кіре берістегі асу Текей аталады. Тұрсынәлі мен Рақым осы тұстан өткен сайын Текейдің Тарақты Шілмембет бимен кездесенін де еске алып отырады. Орда бұзар отызында датқа атанған Текейдің соңында аңыз бо-

лып қалған өнегесі мен «Текей айтыпты» деген тапқыр да ұтқыр әңгімелері көп. Тағылымды да тапқыр Текей Құмкент ауылында дүниеге келген. Сіргелі тайпасының Ту-таңбалы руынан. Бүгінде ұрпақтары бір қауым ел болып ұйысып отыр. Құмкент-көне шаһар. Кезінде бұл шаһарда Әмір Темір ат шалдырған деседі. Құттықия атты қала басшысы Әмір Темірмен көңілі жақын дос-жаран болыпты. VI-VII ғасырларда Шығыс-Батыс түрік қағанаты құрылады. Құмкент қаласы батыс түріктің Ұлы Жібек жолы бойындағы үлкен сауда орталықтарының бірі. Арғы жағы Ираннан, Үндістаннан, бергі жағы Ресейден, Қытайдан тең-тең жүк әкеле жатқан керуендер осында аялдап өтетін болған. Шежіре бойынша көне кент 1218 жылы сағымнан пайда болған Шыңғыс ханның жорығында қиратылады. Екінші рет 1723-1735 жылдар аралығында жоңғар шапқыншылығында бұзылады. Мұнда күллі түркі әлеміне мәшһүр Баба Түкті Шашты Әзиз баба кесенесі қарт Қаратау сілімдерінің етегінде, Жылыбұлақ қайнарының іргесінде тұр. Кесене басы қысы-жазы зиярат етіп келушілерден бір босамайды. Осы Баба Түкті Шашты Әзиз бабаның ұлы Едіге батыр кезінде Мәскеуді бағындырған баһадүр. Баба кесенесінен төмен «Едігенің майлы жұрты» деген жазиралы жазық көсіліп жатыр. Баба Түкті Шашты Әзиз бабаның перінің қызына үйленгені жайлы әңгіме бар.

Өз өлкесінің арғы-бергі шежіресін жақсы білетін, бапты баяндайтын, от тілді, орақ ауызды Кенжеғұл Берденов деген ақсақал өткен. Сол кісі тіпті Қарақасқа атты Қамбардың тұлпарын ойнатып, құмайын жүгіртіп, қыранын шүйген көлдері Ақжар, Қаракөл, Үсіктас маңы деп айтып отырушы еді. Бұл туралы ұлы жазушы Мұхтар Әуезов Құмкентке келгенде Кенжеғұл атамыз оған дерек берген. Мұны ұлы жазушы еңбектеріне пайдаланған. «Алпамыс батыр» жырындағы Байбөрі мен Аналықтың Жаратқаннан бір перзент сұрап, қияндағы Жиделі-Байсын жерінен етегін шеңгел сыпырып, арып-ашып, жадап-жүдеп келіп Баба Түкті Шашты Әзиз баба басына келіп түнегені белгілі. Ал Көрұғлы өзінің

асыранды баласы Әуезханды осы Құмкент қаласынан алып қашқан.

- Е, аңыз-шежіренің барлығы Теріскейде жатыр десеңші, - деп Тұрсынәлі миығына мысқыл үйіріп, серіктесіне қарады.

- Бұл-аңыз емес, шындық. Тарихтан хабарың жоқ,- деді Рақым рульді сығымдай ұстап, алдынан көз айырмай отырған Тұрсынәліге қарап.

- Қаражаяу жүргізуші тарихтан мақұрым қалады. Осындай жол-жөнекей әңгімелерден үзіп-жұлқып қауашағымызға бірдеңе құйып алмасақ.

- Осының өзі үлкен рухани азық. Туған жер тарихынан тамыр тартып, ата-бабалар өмірінен сыр шертетін ғибаратты әңгімелерді біле жүрген жөн.

- Мен өзі мектепте ортан белден әріге көтеріле алмадым. Әйткенмен, ауыл әңгімелеріне жүйрік едім. Әсіресе, әкемнің айтқан әңгімелері есіме көп түседі,- деді Тұрсынәлі тұнжырап.

- Маған да керегі осы әңгімелер ғой. Қане, бір қапшығыңның ауызын сөк те, әңгімеңнің тиек-тиегін ағыт.

Осы кезде ауыр жүк көлігі оқалақ тиген сиырдай мөңкіп-мөңкіп барып, сабасына зорға түсті. «Қай әңгімеден бастасам екен?» деп ойланып отырған Тұрсынәлі кабина төбесіне басын ұрып алып, ойбайлады да қалды.

- Көзіңе қарасаңшы.

- Қарап-ақ келе жатыр едім. Не болып кетті өзі? Қайдан ғана шыға келді мына шұңқыр.

- Сен өзі бүгін әруақтар жөнінде көп айттың ғой. Сол әруақтар иектеп келе жатпасын?

- Солай шығар.

Бұл кезде ауыр жүк машинасы Өлке жазығына ілініп еді. Өлке аталатын бұл маңай Бетпақдаланың бір бүйірі. Мұнда көне зираттар, кесенелер, обалар жиынтығы бар. Кезінде осы жерді зерттеген ғалымдар «Өлі қала» деген ен тағып кеткен. Расында, өлі қала үнсіз мүлгиді. Есте жоқ ескі жылдар шежіресін ішіне бүгіп жатқан әр-әр жерде шошайған

обалар, төрт құлақты қабірлер сирек жолаушыларға мұң шағатындай ауыр күрсінеді. Обалардың ауыр күрсінісі желдің уілімен жаңғырып зарлы естіледі. Осы уіл бой шымырлатып, жүрек жаншиды.

Көне көздерден қалған әңгіме бойынша осы өңір Алшын руының атақты байы Бақтыбайдың тұрақты мекені. Бақтыбайдың Жүндібай деген баласынан Отыншы, Өлке және Манап атты үш ұл тарайды. Бір ғана Отыншының үш мың жылқысы жайлауда жусап жатыпты. Алайда, осы өңір Бақтыбайдың да, Жүндібайдың да, ағайынды үшеудің үлкені Отыншының да емес, Өлкенің атымен аталады. Мұның өзіндік сыры бар.

Мұңлы-қулы тауына түскен қар көктем шыға еріп, сайжыралармен ағып келіп Қоржын көлшігіне құяды. Осы суы қысы-жазы сарқылмайды. Жайылым оты бітік, тұщы суы мол Қарабидайық аталатын жазық ағайындылардың төрт түлік малына молынан жетіп жатты. Мыңғырған малы бар ағайындылар тері-терсегін, жүн-жұрқасын Қараөткел базарына шығарып, күнделікті тұтынатын бұйымдарын жеткілікті қамдап алады. Оның үстіне Өлкенің қолынан келмейтіні жоқ. Он саусағынан өнері тамған Өлке атақты ұста да еді.

Өлкенің серілігі мен жібектей жұмсақ мінезі көпшілікті тәнті еткен. Ол шаңырағына түскен қонақтарына қымызды бір түсті ыдыспен берсе, сорпаны басқа түсті кесемен ұсынған. Сері жігіттің серіктері ел арасында, жол жүргенде бірыңғай киініп, бір түсті ат мінген.

Тірісінде Өлке «сақы» атанған. Бірде Қуандық елінің мырзасы оны сынамақ болып, жүз жігітімен үйіне топ ете түседі. Өлке саспапты да, аспапты да. «Қайтер екен?» деп аңдысып отырған жүз жігітке бірыңғай кесемен қымыз жағалатып, астан соң басқа пішіндегі ыдыспен сорпа таратады. Мынадай мырзалықты, өзгеше өрнектегі қонақжайлылықты алғаш көрген мырза жігіт: «Атыңды Өлке деп келте қойыпты-ау. Шын мәнінде өзен екенсің» деп сүйсініпті деседі.

Бетпақдала барымташылардың бағзыдан басыбайлы баспанасы болатын. Мидай далада мыңғырған мал өріп жүреді. Ұрылардың соңынан түскендер көсіліп жатқан далада із кесе алмай, дал болып қалады. Сол түні Жиенбет Абақ батыр ауылының жылқысына барымташылар бөрідей тиген. Шұрқырап қашқан жылқының біразы қайыру бермей сытыла қашқан. «Аттан! Аттан!» деген ащы дауыстан шырт ұйқысынан шошына оянған Абақ батыр атының ерін салып үлгермеді. Олар Қарабидайық жайылымында жауды қуып жетіп, жылқыларын қайырып алды. Боса-болмаса да қуғыншылар ауылдан ұзап кеткен-ді. Аздап тынығып, әлденіп алса болар еді. Осы кезде Абақтың есіне Өлке түсті. «Сақы деуші еді. Бір топ жігіт сау етіп жетіп барсақ қайтер екен?» деген бір қулық ойлап қойды.

Бір топ жігіт даланы дүбірлетіп келе жатқанда Өлке қамшы өріп отыр еді. Ол жігіттеріне бір жылқыны өрістен алып келу үшін жұмсады да өзі қонақтарының алдынан шықты. Барымташылардың соңынан асыға аттанған қуғыншылардың бірінің киімі, екіншісінің ер-тоқымы, үшіншісінің жүгені, төртіншісінің тағы бір нәрсесі жоқ еді. Жолаушылардың жоқ-жітігін көзімен түгендеген Өлке қызметші жігіттерінің бірін оңаша шақырып, тығыз тапсырма берді де өзі зәуімен келіп қалған қонақтардан алыстағы ағайын, құда-жеюкаттың амандығын білмек үшін тізе бүкті. Осы екі арада жылқыны алып келген жігіт келіп қалды да, Өлке қонақтардан бата сұрады.

Жас ет тайқазанда буы бұрқырап пісіп жатты. Алыс жолдан келген қонақтарды ашықтырмайын деді ме, көп күттірмей дастарханға қуырдақ келіп қалды. Артынша теген-теген ет келді. Қымыз сапырылды. Сорпа ішілді. Сусынның ретіне қарай әр түрлі ыдыс келтірілді. Мұны байқампаз жігіттер тез аңғарды.

Қуғыншылар Өлкенің қонақжайлылығы мен ықыласпейіліне риза-хоштық айтысып, аттарына қонғалы жатқанда Өлке:

- Жігіттер, қазақ «қуыс үйден құр шықпа» деп жатады. Сіздерге арнаған сый-сияпатым бар. «Орамал тон болмай-

ды, жол болады» деген, қомсынбасаңыздар. Артық-кемі болса айып етпессіздер,- деді.

Қызметшілер өре түрегеліп, қонақтарға жағалай сыйсияпат таратты. Басшысы Абақ батырдан бастап барлығына бір түсті шапан кигізді. Аттарына жайдақ міне салып барымташылар соңына түскендер ер-тоқымды болды. Тағы бір ерекшелігі батырдың жігіттеріне түгелдей біртекті тобылғы сапты қамшы ұстатты.

Былай шыға Абақ батыр серіктеріне жағалай қарап:

- Пай, пай, шіркін! Өлкенің мәрттігіне шек келтіруге болмайды екен! Бұрын сырттай атағына қанық едім, бүгін сақылығына көзім жетті. Сақы деп осыны айт! - деп ішкі толқуын бүркемесіз жеткізді.

Қайтқан малда қайыр бар. Бүгін сол қайыр еселеніп келеді. Ер-тұрман, жүген-құрық, киімге дейін түгелденді. Үйір-үйір жылқы айдаған талай байды көріп жүр. Көпшілігі Өлкеснің сирағына да татымайды. Батыр бастаған топ көңілді келе жатты.

- Сол Өлке ағасынан бұрын қайтыс болған деседі. Мұны созақтық шежірешілер кітаптарынан оқығаным бар,- деп Рақым әңгімесін сабақтады.

- Кітап оқуға уақытты қайдан табасың? - деп Тұрсынәлі таңырады.

-Тұрсеке, өмірдің мәні-білімде. Әр нәрседен хабары бар адам адаспайды. Осыны біліп қой.

- Өткенде ғана күнде әрі-бері шаңдатып өтетін жеріңнен адасып кетпеп пе едің. Білімдарлығың осы ма? - деп Тұрсынәлі әдеттегісінше серігін бір шымшып өтті.

- Ә, ондай-ондай ханның қызында да болады. Шіркін, Созақ тұнған тарих қой.

- Жол қысқарсын, сол тарихтың бірер тарауын ағытсаңшы.

- Болсын.

Қазақ даласының әрбір пұшпағы тарихқа бай. Соның ішінде көне Созақ жұртының тарихы да қалың. Созақ жерін қазақтар Теріскей деп те атай береді. Аймақтың әр төбесіне,

әр тасына тиіп кетсең, сөйлей жөнеледі. Тау мен шың-құздарынан, шалқар даласынан есте жоқ ескі заманның әуені мен жыр-аңыздары төгіліп тұрады. Теріскей қойнауының құпиясы қырық қабат. Осында VI ғасырдан XIX ғасырға дейін Созақ қаласы өмір сүрген. 1465-1469 жылдар аралығында Керей мен Жәнібек ордаларын Созақ қаласына тіккен. Әбілқайыр ханның өлімінен соң басталған билік үшін таласта хан ордасы Созақ қаласынан көшіріледі.

Армения патшасы Гетум-І-дің моңғол қағаны Мөңкеге бара жатқан сапарында жол-жөнекей осы Созаққа аялдаған. Оның тарихшылары Қаратаудағы Ақбикеш мұнарасы туралы дерек қалдырған. Сол замандарда Теріскейдің құйқалы топырағанда райхан гүлмен көмкерілген Созақ (Хузақ), Құмкент (Қойкент), Шолаққорған (Ұрасоған), Балладж (Қарғалық), Ақсүмбе (Хендахор) қалалары бой көтерген. Созақ қаласы маңында Тарсатөбе деген ірі шаһар болғанын Әлкей Марғұлан жазбалары мақұлдайды. Созақ-Қаратаудың теріскейінде Дешті Қыпшақ даласынан Түркістан мен Отырарға, Сауран мен Сайрамға, батыс жақтағы Арал маңындағы Шу мен Таластағы ірі сауда орталықтарына апаратын жолдың түйісер тұсына орналасқандығымен де маңызды.

Теріскейдің сұңғыла қариялары мен көнекөздері Созақтан қазақтың үш жүзін таратады. Теріскей топырағындағы Көкмұрынтай деген қос төбеде қазақтың көп руларының тасқа қашалған таңбалары бар. Бетбақ шөлінде Таңбалы Нұра деген жер бар. Осындағы өзекше бойындағы жапсарлас тастарға кезінде Алтын Орда ыдырап, оның құрамындағы елдер сергелдең күйге түскенде алты алаш тобындағы ел Таңбалы Нұрада бас қосып, өздерінің жеке мемлекет болғанын жария еткен. Ілияс Есенберлиннің «Алмас қылыш» романының желісімен із кессек, Керей мен Жәнібек хан тұсында қазақ рулары Қаратұзда бас қосып, Асан қайғының ұйғарымымен әрі жөн-жоба көрсетуімен үш жүздің таңбаларын тасқа қашағанын оқимыз. Шежірешілер осы оқиғаны Алаша ханның кезеңімен шендестірсе, енді бірі Оғыз ханның тұсындағы талпыныстарға танады.

- Әңгімең әсерлі екен. Ширата түс, - деді Тұрсынәлі шөлі қанбай қалған адамдай тамсанып.

- Саған мұндай шежіренің талайын айтқам. Қауашағыңда бірдеңе қалды ма өзі? - деп жорта сұрады Рақым.

- Қалмаса қайта сұрап аламын ғой. Немене, әңгімең таяз ба еді?

- Бұдан да қызықтары, терең мағынасы барлары көп.

- Ал, тыңдадық.

Рақым Теріскей топырағының таланттарға толы болғанына арнайы тоқталып өтті. Жамбыл ақынның өзі сыйынған Құлыншақ ақын, Шәді төре, Құлжабай сынды ақындар, Ықылас, Сүгір, Жаппас, Төлеген, Генерал, Файзулла, Ергентай сынды дәулескер күйшілер, Тәкен Әлімқұлов, Асқар Сүлейменов, Сәуірбек Бақбергенов, Төлеген Тоқбергенов сынды қарымды қаламгерлер Теріскейдің тумалары екенін қысқа қайырып, әңгімелеп өтті. Мұнан соң Шыңғысты хан сайлағандағы алқалы жиынға қатысқан Қоңырат Саңғыл би туралы білетіндерін термеледі. Саңғыл би Жошы ұлысының бас биі болғанын да айтып өтті. Жиёмбет руынан өрбіген Абақ батыр жайлы білетіндері де бірқыдыру екен.

- Япырай, «әңгіме бұзау емізеді» деп қазақ қияс айтады екен-ау. Біраз жер өндіріп тастаппыз. Міне, мынау атақты Отыншы мен Өлкенің зираттары. Бастарына Құран оқып аттанайық, - деді Тұрсынәлі көлікті тоқтатып жатып.

- Уф! Белім-ай! Құрысып қалыпты ғой.

- Менің де белім шыдатар емес.

Екеуі қорым шетіне тізе бүкті. Рақым қырағыттап Құран оқыды.

Құраннан соң олар оба арасында келе жатты.

- Мынау Өлкенің жатқан жері. Ал, мынау ағасынікі.

- Япырай, інісіне үлкен кесене тұрғызыпты да, ағасынікі кішілеу екен. Мұның мәнісі Өлкенің ағасынан бұрын қайтыс болғанында ма? - деп сұрады Тұрсынәлі.

- Жоқ, олай емес. Өлке о дүниелік болған соң Отыншы бауырына осы кесенені қарауытады. Арада біраз жылдар өткен соң туған-туыстары мен баласы Сыздыққа «Мен кет-

кен соң сүйегімді Өлкенің аяқ жағына қойып, шағын төрт құлақ белгі орнатыңдар. Маған сол да жетеді» деп аманат айтыпты. Туған-туыстары мұның мәнісін сұрамай ма? Сонда Отыншы: «Өлке маған өзінің тірісінде теңдік бермеді, өлгенде теңдік берер дейсіңдер ме?» деген екен. Демек, інісінің талантына, сақылығына, соңына қалдырған өнегелі ісіне разы болғаны ғой,- деді Рақым.

- Қайран бұрынғының кісілері-ай! Әрбір ісі үлгі-өнеге емес пе? Не деген даналық. Не деген кішіпейілділік. Осының өзі білген жанға өнеге емес пе? - деп Тұрсынәлі қалың ойға шомып тұрды.

Қаншама ғасырлар бойы жел-құздың, жауын-шашынның астында тұрған қорымдар құзданып, шөге түскен. Өлі қала үнсіз мүлгіп тұр. Өкпе тұстан соққан қызыл жел екпінінен өсімдік атаулы баяу қозғалады. Ой орманындағы обалар арасынан мұңлы бір әуен құлаққа талып естіледі. Бағзы бабалардың зарлы үні бой-бойды шымырлатып, еңсені езіп, жүрек жұлқылайды.

Екі жігіт можа болған мықыр шалдай тырбаңдап көліктеріне зорға мінді.

Сол бойымен Шеңгелді жазығына дейін тоқтаусыз тартты. Осындағы шағын көлшік маңына аялдап, бой жазды. Салондағы көди-сөдилерін түсіріп, тамақтанып алу қамына кірісті.

Сортаңды жерде өсетін көкпек, бұйырғын, барқын, сонымен бірге түйесіңір, құсқонбас сияқты шөбі қалың маңайды шолып шықпаққа кеткен Тұрсынәлі сүлесоқ күйде басы салбырап оралды. Қолында бір құшақ отын бар. Ол отынды осындай ұзақ сапарда үнемі өздерімен бірге алып жүретін үш аяқты темір ошақтың астына қалап, от тұтатты.. «Шай, ішсең, көңілің жай» деп жұрт тегін айтпайды. От қызуымен қайнаған суға бірер шөкім шай салып жіберсеңіз, міне, жапан далада бұдан артық сусын жоқ. Оның үстіне Тұрсынәлінің даладан әлдебір шөптерді теріп әкеліп, жуып-шайып аққұманға тастайтыны бар. Шай деп осыны айт! Иісі қандай! Дәмі қандай!

Шай қамымен күйбендеп жүрген Тұрсынәліге нан турап отырған Рақым бүйірден сұрақ қойды.

- Отын тере барып, от көргендей осқырынып оралдың ғой. Немене жылан көрдің бе?

- Жо-ға! Бұдан да ғәрі сол жыланды көргенім анағұрлым жақсы болар еді.

-Ау, сонда сені соншама шошындырған не пәле өзі? Жын ба, сайтан ба?

- Осы қазір сайтаныңнан да, жыныңнан да қорқайын деп тұрғаным жоқ.

- Батырсынуын. Сонда не көрдің? Неден шошыдың? Айтсаңшы.

- Айтсам, құраған бұта іздеп ұзаңқырап кеткен екем, ана бір тұста терең сай кезіктірдім. Іші толы киіктің ақ сөңке болып шашылып жатқан сүйегі. Шамасы, жүз қаралы болып қалар. Барлық ақбөкеннің мүйізін қағып алып, етін рәсуә етіп тастап кетіпті.

- Айуандығы, жыртқыштығы жағынан адамдар бүгінде қасқырдан асып түсті. Не деген жауыздық? Қайда кетіп барамыз? Түбінде осы ашкөздігіміздің сазайын тартамыз.

- Тартып та жатырмыз ғой, - деп қоштады Тұрсынәлі, - Жер астындағы оба, індеттің барлығы үстіне шықты. Бұл-бір. Күні кеше ғана емес пе еді, мына Бетпақдала, Арқа жазығында ақтылы қоймен бірге мыңдаған ақбөкен, киік жусап жататын. Олар қайда кетті? Тойымсыздық пен тоғышарлық түбіне жетті. Бұл-екі. Сонау Созақ ауылынан суырылып шыға Бетпаққа, Арқаға дейін кеңшардың малы кең далаға сыймай жатушы еді. Көріп келесің, алдымыздан бір отар қой немесе бір үйір жылқы кезікті ме? Жоқ. Малшылар бүгінде Бетпақдала, Арқа төсіне шығудан қорқады. Өйткені, уран алушылар жалпақ даланы улап бітті. Бір кездері кез келген артизианнан, құдықтан су ішіп кете беруші едік. Қазір флягімізді суға толтырып, өзімізбен бірге алып жүреміз. Себебі, артизиан, құдықтың барлығының ауызын шегендеп, бітеп тастады. Ашығының суы ішуге жарамсыз. Бұл - үш. Бейшара Бетпақдаланың бүйі аты мұнымен де бітпейді.

Тағы қандай індет-обасы бары бір Аллаға ғана аян. Үкімет «мал асырандар» дейді. Қала, аудан, ауыл маңынан бүгінде ешкі арқандайтын тоқымдай жер таба алмайсың. Жердің көпшілігі, әсіресе, шұрайлы жер жекешелендіріліп кеткен. Ал, мына Бетпақдаламыздың сыйқы мынау. Басқасы аз болғандай енді мұнда қытайлар қаптай бастапты. Олардың жүрген жері ойран, оба. Қайтіп өсіп-өнеміз?

Тұрсынәлі күйініп, қызбаланып сөйледі. Жұдырығын түйіп алыпты. Рақым оны мұндай күйде алғаш рет көруі. «Момын жігіт пе десем, мұның да ішкі жанартауы атқылайын деп тұр екен ғой» деп ойлады. Артынша «Ойлы жігіт екен ғой. Азамат екен ғой» деп сүйсінді. Тегі, адамдар серттескен серіктерінің, қол алысқан, жілік ұстасқан жанындағы жолдастарының, тіпті қойындарындағы жұбайларының жан дүниесін жай күндері байқай берер ме? Адамдардың азаматтығы, пайым-парасаты осындай сәттерде жарқырап көрінеді. Қорқақтар мен жәдігөйлер, жағымпаздар ішкі сырларын алдырмаймыз деп қанша жерден түлкібұлаққа салынғандарымен, қысылтаң кезеңде ішкі қоясын көрсетіп қояды. Дәл қазір Рақымға салса, Тұрсынәлі ел ертеңін ойлайтын арда азамат. «Осындай жігіттермен алысқа баруға болады» деп іштей ой қорытты Рақым.

- Есінде ме, осыдан он-он бес жыл бұрын мына Шу, Тасты ауылдарынан аңға шығып, жоғалып кеткен жігітті жаппай іздегеніміз?- деді Тұрсынәлі.

Оқиға былай болған еді. Мотоциклмен ақбөкен қуып жүрген бір жігіт қалың сексеуілге соқтығысып, оңбай құлапты. Мотоциклі бір жаққа, өзі бір жаққа ұшады. Сірә, құлаған жері жайсыздау болған шығар, оң жамбасы опырылып сынса керек. Бір сәтте ғаріп болып сорлап қалған аңшы ми қайнайтын аптапта қозғала алмай ұзақ жатып қалған. Жоқ іздеушілер үш күннен соң ғана оны тауып алғанда денесі жидіп бұзыла бастаған екен. Бір тәуірі аңқұстың көзіне түспепті. Өзегі талып келе жатқан жыртқыш жайрап жатқан адамды аясын ба?

- Е, мұндай оқиғаның талайына куә болдық. Оңай олжа іздегендер қолдары барып даланың бота көздерін қалай атады екен? Түсінбеймін. Мына сайын далаға сыймай жүрген жанары мұңлы ақбөкендерді құнды мүйізі үшін ғана қырып тастады. Сол мүйізді Қытай асырады. Олар ақбөкен мүйізінен адам ағзасын қуаттандыратын дәрі жасайтын көрінеді. Қазақтардың ақымақ екенін білетін қытайлар «әкеле бер, әкеле бер» деп аран ауыздарын ашты да отырды. Мүйіз табамыз деп Бетпақдала, Арқаның ұшы-қиыры жоқ жазығын әрі-бері кезгендердің талайы ажал құшты. Киік-киелі жануар. Сірә, солардың киесі жібермеген шығар,- деді манадан бері үнсіз отырған Тұрсынәлі басын шайқап.

- Бұ қытайың түйені түгімен, жылқыны жүгімен жұта беретін тойымсыз халық па дейім. Бетбақдалада отырған малшылардың түкке керек қылмай тастаған жидіп кеткен тері-терсегі, шуаштанып кеткен жүн-жұрқасына дейін сыпырып-сыйырып жинап алып кетті. Ескі-құсқы қалдықтарды жинап, қаптап арғы бетке өткізуге көмектескен өзіміздің жігіттер,- деді Рақым шайын бір ұрттап қойып.

- Тоқырау жылдарында мына Шымкентте, Жаңатаста, Қаратауда, басқа да қалаларда зауыт, комбинаттар, фабрикалар қаңырап тұрып қалды ғой. Осы кәсіпорындардың темір-терсегін түгелдей Қытай жинап алды. Небір агрегаттар, аппараттар, моторлар, басқа да құрал-жабдықтар талқандалып, Қытайға жөнелтілді. Менің екі-үш туысым осы талан-таражға тікелей қатысты. «Қойыңдар» деп айта алмадым. Қалай айтамын? Басқа күнкөріс көзі жоқ. Қазір кей-кейде құлағым шалады, елімізде шикізат қоры түгесіліпті деп жатыр. Қалай ел боламыз осы? - деп Тұрсынәлі тағы да күрсінді.

Ұшқан құстың қанаты, жүгірген аңның тұяғы талатын итарқасы қияндағы бір түкпірде отырып екі жүргізуші саясат ауылының соқпақтарына ат басын қалай бұрғандарын ет қызуымен отырып өздері де аңғармай қалған. Адамдар арасында аран ашкөзділік, тоңмойын топастық, жалаңқия жәдігөйлік, жебір жемқорлық, қасқыр қаскөйлік, мұттақам

мақтаншақтық, парықсыз парақорлық жайлап бара жатқандарына күйінген екеу әлдекімдерді балағаттап та жіберді. Сонда да айыздары қанбай қалғандай.

- Бір балдызым университет бітіріп, қолына табақтай диплом алды. Құдауанда, мектепке мұғалімдік жұмысқа тұруы үшін осынша тосқауыл, бөгет барын білмеппін,- деді Рақым қабағы түйіліп.

- Менің бір қарындасым оқу бітіріп келіп, ауруханаға мейірбике болып орналаса алмай жүр,- деді Тұрсынәлі маздап жанған отқа үстемелеп отын тастай отырып.

Күн екінтіге еңкейіп қалыпты. Айнала жым-жырт тыныштық. Әр-әр жерден інінен шыққан сарышұнақтар екіаяқтап қаздыып тұрып «мына адамдар әлі де кетпеген бе? Не керек өздеріне? Бүкіл даланы бүлдіріп, тонап бітіп еді, ендігі кезек бізге келіп, сорымыз қайнап қалмасын» дегендей жылт етіп жоқ болады. Әлдеқайдан батар күннің қызуып қимай ма әлде көкейінде кептелген ащы запыран бар ма, кім білсін, дала бозторғайы безек қаға шырылдайды. Онсыз да көңіл аспаны бұлттанып, толқымалы екіұдай сезімнің жібек жібіне ілініп тұрған екі дос бір-біріне қарап күліп жіберді.

-Япырай, есіме бір әңгіме түсіп тұрғаны,- деді Рақым дастарханды жинап жатып.

- «Айтылмаған сөз жетім» демеуші ме еді? Айтсаңшы.

- Бұл аңызды сен де білесің ғой. Сонда да айтайын. Ескендір Зұлқарнайынның мүйізі бар екен. Сондықтан ол шашын алдырып болған соң шаштаразды өлтіріп тастайтын көрінеді. Күндердің күнінде бір шаштаразға рақымы түсіп, оған «ешкімге айтушы болма, тісіңнен шығарсаң, сен де ажал құшасың» деп қатаң ескертіпті. Әлгі шаштараз көрген-білгенін ешкімге айта алмай, әбден ішқұса болыпты. Күндердің күнінде айдалада келе жатса алдынан бір құдық кезігеді. Шаштараз сол құдықтың ауызынан тереңіне үңіліп «Ескендірдің мүйізі бар» деп дауысы қарлыққанша айқайлап, шерін тарқатыпты. Бір күні Ескендір дәл осы құдықтың қасынан өтіп бара жатады. Сөйтсе құдық ішінен «Ескендірдің

мүйізі бар, Ескендірдің мүйізі бар» деген жаңғырық шығып тұр дейді. Осылай бұл құпия жалпақ жұртқа жария болып кетіпті. Біздің бүгінгіміз сол шерлі шаштараздың тірлігіндей болды-ау, шамасы, - деп Рақым досына сынай қарады.

- Әй, Рақым-ай, таппайтының, айтпайтының жоқ. Баяғыда өліп, сүйегіне қына бітіп кеткен Ескендір есіңе қайдан түсті? Менің естуімше, шаштараздың сөзі шөпке жазылып қалған деп келуші еді. Қалай дегенде де әңгіме желісі бір. Мына даланың шөбі қасиетті емес деп кім айтты саған? Түбінде біздің осы әңгімемізді болашаққа осы шөптер, ана жота, қыр, шағылдар, шырылдап жүрген бозторғайлар жеткізеді,- деді Тұрсынәлі толқып тұрып.

- Жақсы айттың,- деді Рақым дауысына діріл араластырып, - Қане, жүрелік. Жолаушының жолы жүрсе бітеді.

Ауыр жүк көлігі таңасырған тұлпардай орнынан жұлқына қозғалып, бара-бара шабысын үдетті. Енді ол осы шабыстан қашан иесі тізгін тартқанша танбайды. Негізінен дала жолы құмдауыт болғанымен, айнадай тегіс. Тек кейбір саздауыт жерлерде ауыр көліктің салмағымен ойылып, ойдым-ойдымы шыққан жол кездесіп қалғаны болмаса, басқа кедергі аз.

Машина шоқырақтап барып қайта түзелді. Мотор үні бірсарынды күйге ауысты. Ұшы-қиры жоқ меңіреу дала керіліп жатыр. Қаратұздан жоғары Қабақ аталатын жерден әрі кезінде телегей теңіз толқып жатқан екен. Қабақтың төбесінен қарасаңыз, бұған көзіңіз толық жетеді. Қаныш Сәтбаевтың еңбектерінде осы өңірде теңіз болғаны туралы дерек бар. «Хоба» жүк көлігі осы ойпаңға табан тірегенде Тұрсынәлі әйнектен әрі көз жіберіп отырып, әңгіме бастады.

- Япырай, кезінде Мөңке би қалай дөп басып айтқан десеңші.

- Иә, дала данышпаны не деп еді?

Кер заман кезінде,

Көлдің суы бітіп табаны қалар,

Аттың жүйрігі кетіп, шабаны қалар,

Жақсының атағы кетіп, азабы қалар,
Әулиенің әруағы кетіп, мазары қалар,
Адамның жақсысы кетіп, жаманы қалар,
Сөздің маңызы кетіп, самалы қалар,
Сөйтіп, ақылы жоқ санамыздың заманы болар.
Кер заманның кезінде,
Құрамалы, қорғанды үйің болады,
Айнымалы, төкпелі биің болады,
Халыққа бір тиын пайдасы жоқ,
Ай сайын бас қосқан жиын болады.
Ішіне шынтақ айналмайтын,
Ежірей дейтін ұлың болады.
Ақыл айтсаң ауырып қалатын,
Бедірей деген қызың болады.
Алдыңнан кес-кестеп өтетін,
Кекірей деген келінің болады, - депті.

-Неткен көрегендік десеңші. Осы Мөңке би бабамыз:

Кер заманның кезінде су тартылар,
Тана менен торпаққа жүк артылар,
Ар-ұяттың бәрінен жұрдай болып,
Қарап тұрған жігітке қыз артылар,-дей келіп:
Ертеңіне сенбейтін күнің болады,
Бетіңнен ала түсетін інің болады,
Алашұбар тілің болады,
Еркегің азаншы болады,
Әйелің базаршы болады, - дейтіні де бар емес пе?

- Оу, мұны сен қайдан білесің? - деді Тұрсынәлі таңырап.

- Реке, өзіңізден басқаны дымбілмес, дүмбілез санауды қашан қоясыз? Біздің де қараны әріп деп танитын шамамыз бар, - деп Тұрсынәлі қулана қарады.

Екеуі қосамжарлана күліп жіберді. Бұл күлкі ойларының бір жерден шыққандығынан да еді. Олар кер заманның қитұрқылары мен қалтарыстары, қиналғанда шапағаты жоқ

жақынның, ит пен мысықтай ырылдасқан еркек пен қатынның болатынын да еске алып өтті. Иә, өмір қайшылықтарға толы. Құрма ағашын жаратқан Құдай тікенді де жаратқан.

Тұрсынәлі темекі тұтатты.

- Терезені ашып қойсаңшы,- деді Рақым.

- Тұншыққым келеді.

- Неге?

- Дүниені топаң су басып жатыр. Ел ішінде індет бар. Жанартаулар атқылап, жер қақ айырылып, адамдарды жұтып жатыр. Жер астындағы жалмауыздардың барлығы жер бетіне шықты. Небір адам айтса сенгісіз сұмдықтарды есітіп жатырмыз. Осының барлығын ойлағанда...

- Иә, менің де денем түршігеді. Бірақ, амал бар ма?

- Бізді құртатын осы немқұрайылық пен шарасыздық қой.

- Шарасыздық-сорлылық.

- Дұрыс айттың. Бізді құртып тынатын осы.

- Күн сайын естіп, көріп жүрген сорақылықтарды ойлағанда жүрегіме тікен қадалады.

- Менің де жүрегім сау емес. Тілім-тілім.

- Негізі біз дімкәс адамдармыз.

- Сырт көзге сағанағы сарқ, қағанағы қарқ адам болып көрінеміз тағы.

Ауыр жүк көлігі екпінінен жаңылысар емес. Сан сұмдықты көрген сары дала дөңгеленіп қалып барады. Кабинадағы екеу өткен-кеткеннің жықпыл-жыраларын ойлап, жеке-жеке ой сорабына батып келеді. Көкжиекке ілініп қалған күн шағылдардың төбелерін соңғы сәулесімен көмкеріп, алабұртып тұрды.

- Құдауанда, ойыма қай-қайдағы түсіп отырғаны несі? Бұл бір көңілге сайтан ұялатқан кеш болды-ау, - деп Рақым сөнген шоқты қайта үрледі.

- Сайтан демекші, әнеукүні Жұмаштың айтып жүрген бір әңгімесі есіме түсіп келеді. Сайын сахарада жолдассыз жортатын сол Жұмаш бірде Бетпақдаламен келе жатады. Бір жерлерге келгенде жол бойында жайылып жүрген екі

қозыны көреді. «Енелерінен ажырап қалған ғой. Маңайда малшы ауылы көрінбейді. Шөлдеп өлер. Айдалада қалдырғанша, үйге ала кетейін. Күзге дейін марқа қозы болады. Оған дейін балаларым ойнап жүреді» деп ойлаған Жұмаш «КамАЗ»-ын тоқтатып, кабинаға бір қозыны салып, екіншісін ұстапты. Кабинаға мінсе, әлгінде ғана осында тұрған қозы жерде маңырап тұр дейді. Содан кабина есігін тарс жауып, жердегі қозыны көтеріп ішке енсе, екіншісі жерде маңырап тұр. Осы оқиға бірнеше рет қайталанғанда Жұмашқа ес кіреді. «Әй, мына екі қозы шайтан болмасың» деген ой келгенде бүкіл денесі түршігіп сала береді. Содан кабина есіктерін тас жауып, қаша жөнеледі. Көп жүрді ме, аз жүрді ме, кім білсін, есі кірелі-шығасылы ғой, бір жерге келгенде жол бойына қараса бағана тастап кеткен екі қозы тағы алдынан шығып тұр. Жұмаш машина жүрісін үдетіп екі қозыны таптап өте шықпақ болады. Қайдан, бір қараса, екі қозы капоттың үстінде тұр екен. Содан Жұмаш бір малшының үйінің маңында есінен танып құлаған ғой. Бір жағы қисайып, бір көзі қитарланып қалды. Қаралмаған тәуібі, емделмеген емшісі жоқ. Ауруханаға да жатып шықты. Қазір тәуір деседі. Дегенмен, бір жағы әлі де қисайыңқырап тұрады екен.

- Өн бойым түгел шымырлап кетті ғой. Әр қарайған әзірейілдей көріне бастады, - деп Рақым әйнектен жан-жағына біреу тап берердей үрейлене қарады.

- Қайдағыны көкімеші.

- Сен ғой, қай-қайдағыны айтып...

Ұры көңілдерге үрей үйіріле бастады. Тезірек бір ауылға жетіп алмай болмас. Қара-құрасы селдіреп қалған құладүзде қарайғанның бәрі қас. Әншейінде шаршаған жерлерінде ат шалдыра беретін бұлар ауыл қарасы көрінбей тізгін тартпауға бекінді.

Көктемнің таңы толықсып атты. Күннің алғашқы шапағымен бірге көңілдерге шуақ шашылды. Енді сондайлық аптықпаса да болады. Өйткені, күн нұры түнімен тітіркендірген үрей тоңып үрлеп жібітті. Әлден соң екеуі

таңғы астарын асықпай ішіп отырды. Іштеріне ел қонған соң ба, екеуі де жырғап қалды.

Ұлы сәскеде олар жүргізушілер Қосқыршын аталып кеткен жерден өтіп бара жатты.

- Алла-ай! Түніміз қосүрейлі өтіп еді. Сірә, қырсық қырық ағайынды демекші, қорқыныш та қат-қабат жүреді екен-ау, - деп қалды Рақым.

Екеуінің де есіне Қосқыршын оқиғасы оралып еді.

...Бетпақдаланың айдау жолымен «Хоба» жүк көлігі соңына будақ-будақ шаң тастап жүйткіп келе жатты. Кабинада екеу еді. Неше түрлі шәркез қиял кезген жүргізушілер күдігі де қалың. Қаңырап жатқан қу медиен даладан көрген құқайлары аз емес. Ана бір жолы машиналары бұзылып, айдалада аңырап қалды. Түн түнеріп тұрды. Екеуден екеу отырған олар жақын маңнан жылтылдаған от көрді. Әлгі от біресе жақындап, біресе алыстап кетіп, онсыз да үрей құшағында отырған бұларды қорқыныш қамалына қамаған.

...Сол түні Тоқтар бір жүргізушінің көлігіне жол-жөнекей мінген сұлу қыздардың аяқтарының орнына тұяқтары көрініп тұрғанын айтып, серігі Мақсатты қатты шошындырғын. Бұл түні екеуі кірпіктеріне таяқ қойып, бозала таңды ұйқысыз қарсы алды. Былайғыда батырсынған екеудің бетінде қан-сөл жоқ. Бәденді көрінетін Тоқтар байыздай алмай айналасына алақ-жұлақ қарайды. Шешектен жаңа тұрғандай боп-боз болып оянған Мақсаттың да жіпсік көзі жыпылық атады.

Көліктерінің соңына ілескен қою шаң сияқты көңілдеріндегі күбірткі күдіктен арылмай-ақ қойды. Осылай дүдәмалы күйде келе жатқанда өздеріне қарай құлдыраңдап жүгірген екі баланы көрді. Екеуі де сүрініп-қабынып, бір құлап, бір тұрып жанын сала жүгіреді. «Тоқта!» дегендей қолдарын бұлғайды.

- Тоқта! Ала кетейік!- деді Мақсат.

Онсыз да түнерулі Тоқтар түйіліп қалды.

- Құрысын! Айдалада жүрген не қылған бала? Бала бейнесіндегі шайтандар ғой мынау, - деп шошына айқайлады.

Жол жиегіне жақындап қалған қос жеткіншек шаң қауып қала берді. Ауыр жүк көлігі зырылдап өте шықты.

- Уф! Құтылдық-ау!

- Өткенде шоқ болып көрініп еді. Бүгін бала бейнесінде жақындады. Не ойлағаның бар, Тоқтар?

- Сірә, шайтандар бізді иектей бастады-ау.

- Болса болар.

- Бұдан былайғы сапарларға сақадай сайланып шығу керек. Жолда қалсақ, біттік дей бер.

- Енді жолға жалғыз-жарым шығуды доғарайық.

- Бұрынғыдай төрт-бес машина болып жүрген жөн.

- Соның реті келіп тұр ма? Кейде бағытымыз түйіспейді.

Кейде жүк дайын болмай шығады. Қорқау қасқырдай жалғыз жортатын күйге тап болдық.

- Жаманшылық шақырып қайтесің?

- Мен бе екем, шақырып отырған. Көріп жүрсің ғой, аяғымызды қия бастырмай қойды.

- «Көп жортқан түлкі терісін алдырады» деуші еді. Өзімізден де бар ғой, - деп Мақсат сөз соңын әзілге жықпақ болды.

Өмір көп ретте күтпеген кереғарлықтарға толы. Бүгінгі жасаған ерлігін ертең ұсақ-түйек іске алғысыз тірлік болып қалуы бек мүмкін. «Шайтанды өз көздерімен көріп, оларды ауыздарын аңкитып орта жолда қалдырып кеткен ерліктері алдарынан қасірет, кешірілмес күнә болып шығатынын кім білген?! Қасірет болғанда да орны толмас ауыр қылмыс еді. Бұл кінәні қандай жолмен де жуып-шаю мүмкін емес-ті.

...Жезқазған, Қарағанды, Ақмола қалаларына көкөніс апарып, қайтып келе жатқан олар шегенді құдық жанына қоныстанған малшының үйіне кездейсоқ тап болды. «Жүрек жалғап, аздап мызғып алып аттанайықты» ойлаған олар шөл даладан абатбақ кездесе кеткендей көліктерінен аударылып түсе-түсе қалысты.

Жапандағы жалғыз үй иелері қалбалақтап қарсы ала қоймады. Шаңырақта иық жаншитын әлдебір ауыр мұңқайғы бар еді. Үйге арсалаңдап кіріп келген екеуге тілінің

ұшымен ғана амандасқанның ырымын жасап, жанарын ала қашқан әйелдің мына қылығы қонақтарды қайран қалдырған. Қонаққа, хабарға сусап отырған түз адамдары алыстан қарайған көрінсе-ақ болды, қазанын көтере бермеуші ме еді? Алдынан шығып, атын байлап, шабалана үріп шыққан итті аулаққа қуып тастап, мейманды төрге оздырып, құдасы келгендей бәйек болып күтпеуші ме еді? Ал, мына жабырқаулы үйдің жандары ауыр күрсінеді.

Мақсат пен Тоқтар көкіректерінен әлдекім итергендей тосылып қалды. Тақыр жерде отырған пақырларда қандай күй болсын! Әлде ерлі-зайыптылардың күнделікті жүз шайысқандары үстінен түсіп қалды ма? Қанша жерден керілдескендерімен, үй иелері сырткөзге сыр алдырмаса керек-ті. Демек, бұл шаңырақта айықпас аза, жазылмас жара бар!

- Айып етпеңіздер!- деді әйел өксігіне тұншығып отырып,- жақында екі бірдей балапанымыздан қапыда көз жазып қалдық. Соның күйік-шерінен арыла алмай отыр едік...

- Балапандарым ойнап жүріп үйден ұзап кетіпті. Адасып кетті ме екен айналайындарым. Күре жолдың бойынан тауып алдық. Аптапта шөлге шыдай алмапты. Анасы байғұс жер бауырлап жатып қалды. Менің де құр сұлдерім жүр. Жан шықпаған соң осы да, қарайып отырысымыз мынау... - деп отағасы ауыр күрсінді.

Қонақтардың тамақтарына тас тығылып қалғандай, ауа жетпей алқынды. Бұрқ етіп шыққан ащы тер маңдайдан бастау алып, жон арқаға сырғыды. Төменшіктен қалған қонақтарды қайғыға ортақтасқандық деп ойлаған отағасы:

- Жоғары шығыңдар! Алыс жолдан шаршап келесіздер ғой. Шай ішіп болғанша ет те дайын болады, - деп қонақжайлылық танытты.

Ауыр аза үстінде отырып та қонақжайлылығынан арылмаған кеңпейіл, дархан қазағым-ай!

Тоқтардың тамағынан бір жұтым су өтсеші. Мақсат та мез болып отырған жоқ. Қос бірдей балапанды жолға тастап, ажал құштырған бұлар бұл үйден қалай дәм татпақ?

Қос қыршынның наласы екі «батырды» жазасыз жіберер дейсіз бе? Қорқақ қашан да сатқын. Екеуі осы үйге аса ауыр сатқындық жасағанын, соңын салдарынан ерлі-зайыптылар орны толмас қайғыға батқанын ойлап қамықты. Бірақ сатқындық кешіріле ме? Ендеше, не отырыс? Беймезгіл қонақтар қаралы үйден сыр алдырмай тұрғанда сытылып шығып кету үшін жанталасты. Қара терге малшынған қонақтарға үй иелері секемдене қарады. «Бұлар мал ұрлап келе жатқан ұрылар ма? Әлде кісі тонаған қарақшылар ма? Қайсысы болса да жақсы емес. Ұрлық қылған адамдай неге қуыстана береді? Қалқайып қара басымыз қалған бізге зияны тиіп кетіп жүрмесін» деген зілді ой жандарын жегідей жеді.

Суыт аттанған жолаушылардың соңынан ерлі-зайыптылар күмән-күдікпен ұзақ қарап тұрды. Қойындарына жылан кіріп кеткендей тұла бойлары түршіккен олар үйлерін үрейлене кірді. Бойларындағы әлдебір тылсым түйсік «үйлеріңді тонап кетті» деп сыбырлап тұрғандай еді. Ерлі-зайыптылардың танаулары делдиіп, он сегіз мың ғаламның ең сұмпайысы үйге түнеп кеткендей шошынып тұрды. Өкпек жолаушыларға неге өкпелі? Неге кектенеді? Мұны тап басып таба алмады.

Сол түні олар түстерінде қыршынына қиылған екі бөбегін көріп шықты. Тірі кездеріндей «көке, апа, ана екеуін үйге неге кіргіздіңіздер? Олар жаман адамдар» дейді бұртиып.

- Қандай аянышты тағдыр! - деп Тұрсынәлі тұнжырап отырып қалды.

- Япыр-ау, сәл ғана кідіріп, кіп-кішкентай балаларды ала кеткендерінде мұндай қайғылы жағдай орын алар ма еді? - деп Рақым басын сығымдап ұрғылай бастады.

Қаны басына шапқан Тұрсынәлі:

- Жүрексіздер ғой. Жүрексіз жандарда жігер болмайды. Жігерсіздер жәдігөйлердің жақыны. Жәдігөйлер, қорқақтар жүрген жерде жуа өспейді. Адалдық, әділдік, имандылық, адамгершілік әдіре қалады, бауырым! - деп қызына, кіжіне сойлсді.

- Алла-ай десеңші! Қаншама сапарға шығып жүрсем де дәл мынадай ауыр да азаптысын бастан өткермеппін,- деді Рақым.

- Лә-лә-ләйлап әрі-бері шапқылап жүре бергенбіз ғой. Өмір сапарының сабақтары мен сынақтары көп,бауырым.

- Бүгін өзі философ болып кеттің ғой.

- Өмір - философия!

«Рақым дұрыс айтады. Өмір - сабақ, Өмір - философия! Өмір - жұмбақ. Сол жұмбақты шеше алғанда ғана өмір сапары сәтті сабақталмақ. Ал, сүріңдің екен, өмір әкең емес, аямайды» деп ойлап келе жатты Тұрсынәлі.

Өткір сәуле қою қараңғылықты қақ жарып, ауыр жүк автомашинасына жол ашып келеді. Әрбір қылт еткен қарайғанға жіті назар аударып отырған екеу басқа бір әлемге еніп кеткендей күйде еді. Мотордың бірқалыпты үнінен ғана жұбаныш тапқан олар жұмбақ әлемнен тезірек құтылғысы келді.

Бетпақдаланың тылсым түні ерегіскендей тыпыр етпей жатып алды. Өз патшалығынан айырылғысы келмеген тұнжыр түн тұңғиық тереңіне тарта түсетіндей. Қараңғылықтың құшағы - суық, демі - үскірік, сыйы - қаза екен ғой.

Қараңғылықпен бірге келіп бойларын құрсаулаған қорқыныш ащы тырнағын бүйірге сұға түсті. Алаңжарлы көңіл алаңдаулы еді.

Күн құланиектенгенде олар жентек-жентек күрең құм, сортаң топырақты даладан сытылып шығып келе жатқандарын аңдады. Көп кешікпей өндірісті қаланың қарасы қарауытып көріне бастады. Тұрсынәлі мен Рақымның Құс Жолы галактикасындағы қара құрдымнан құтылғандай бойлары жеңілдеп сала берді.

Алда үміт шамы жарқырап, өзіне шақырып тұрды...

Ешқайда бастамайтын сұрлеу

Әңгімелер

ЕШҚАЙДА БАСТАМАЙТЫН СҮРЛЕУ

(Әңгіме)

Қылтың-сылтыңы көп, құлпырғаны мен құтырыңғаны жарасып тұратын қыздай құбылмалы көктем де есік қақты. Ағаштар бүршік жарып, қыр-қыраттар, бел-белестер, жайдақ жоталар көк көрпесін жамыла бастады. Ерке әрі шолжаң бір қыздар болады ғой, қит етсе өкпелей салады, сәл нәрсеге көз жасын көлдей етеді: көктем соның көшірмесі ме дерсіз. Әпсәтте көк жүзін бұлт торлап, нөсерін төгіп-төгіп өте шығады. Артынша аспан шайдай ашылып, төрткүл дүние жаңа түскен келіндей құлпырады.

Нақ осындай қосамжарлы шақта аула ішіндегі ағаш орындықта қаусаған кәрі сүйегін күнге қыздырып бір шал отырды.

Көкке өрлей көтерілген Күн көзін толық ашып алғанымен, қызуы мардымсыз. Қыстың тоңы әлі де жібіп үлгермегендіктен, ауада дымқыл сыз бар. «Қап, шапанымды жамыла шықпаған екенмін» деп ойлап қойды шал. Бірақ орнынан қозғалған жоқ. Тарамыс, тамырлары одырайып-одырайып көрініп тұрған қолын тізесіне қойып, ұзақ-сонар терең ойға шомған. Әжімді жүзінен қажығандық байқалады. Тұнжырап тұрған көзі жылт-жылт етеді. Шидей мойынын жаға ішіне тыққысы келгендей жиырып алыпты. Аппақ қудай шашы мыж-мыж бастың талай сойқанды өткергенін аңғартады. Шодырайып тұрған шынтағы сидіған сүйекте қырым ет жоғын айтқызбай айғақтайды.

Шал кезінде арша еті арша, борша еті борша болып, маңдай терін сыпырып жүріп салған үйіне жиі-жиі қарағыштайды. Осы ауылдағы ең бір еңселі үй еді, бүгінде аласарып қалғандай. Бірі кем дүние-ай десеңші, аласарған тек үйі ғана емес. Қазір орталанып, түбі көрінуге тақау дүниесін санап отырса таусылмайды.

Е, нелер дәурен өтпеді десеңізші басынан. Бәрі де осы өзі іргетасын құйып, қабырғасын қалаған, түнікесін жапқан кең сарайдай боз үйінде өтпеді ме?

Мына атшаптырым аймақтағы жайқалған бау, сан алуан сарайлар, монша, бастырмалар кім үшін салынды? Бәрі де балалары, отбасы игілігі үшін емес пе еді?

Шал өмір ырқына сабырлы ақылмен амалсыз көндіккендік сыңай танытқанымен, тағдырдың тасыр нөқтасынан басын қалай шығарарын білмей аласұрып жүргенін былайғы жұрт қайдан білсін?! Оның қандай қиындыққа да ірге бермеймін деп жанталасып келе жатқанына да көп жыл өтті. Қаншама дауыл, борандарда илікпеген кәрі емендей әлі де еңсесі тік. Нешеме сын-сынақтарда еңкеймеген шалдың сүйегі сірі ме дерсіз.

Қарт қарманумен, қырбайласумен, талас-тартыспен, аңдысумен, арпалыспен өткен күндерін ойлап, тұнжырайды. Осы кезде үйден он үш-он төрт жасар бала шығып, қартқа қарай жүрді.

- Әке! Салқындап қаласың ғой, үйге кірмейсің бе?-деді қартқа көзінің қиығымен қарап.

- Көктемнің иісін сездің бе? Қандай керемет! Әлі де отыра тұрсам ба деймін, - деді шал.

Бала «көктемнің иісі» дегенді түсіне қойған жоқ. «Көктемде де иіс бола ма? Иіс деген гүлде болмаса әтірде болмаушы ма еді?» - деп ойлады.

- Онда купайкеңді немесе куртқаңды алып шығып берейін.

Қарт мақұлдағандай басын изеді.

Бала үйге кіріп кетіп, көп кешікпей жылы киім алып шықты. Оны әкесінің иығына жауып жатып:

- Бәрібір далада көп отырма. Суықтап қаласың, - деп ескертті.

Шал үн қатқан жоқ. Көзін сығарайтып күнге қарады. Бала әкесінің жанында айналшықтап біраз жүрді де көшеге шықты.

- Ұзап кетпе,-деп дауыстады оның соңынан шал.

- Ұзамаймын.

«Бұл енді ойынның соңына бір түссе, ымыртта бір-ақ келеді. Қарыны ашады ғой, не тамақ жасап қойсам екен?» деп ойлады шал.

Бала үйден ұзай бергенде ол орнынан тұрып, үйге кірді. Күйбеңдеп әрі-бері жүріп алды. Не істегелі жүргенін өзі де білмейді. Ойы тұманданып, көзі қарауытып, өн бойынан әлдәрмен кетіп болбырады да қалды. Осындай әлсіз кездерінде ол көбіне ажал-айдаһармен бетпе-бет келіп, соңғы күші қалғанша арпалысар еді. Бұл жолы да қай тесіктен еніп кеткені белгісіз алдында Жаналғыштың өзі тұрғандай өне бойы түршікті.

Қамау ойдан құтылғысы келіп теледидарды қосып еді, ол құрғыры қияндағы бір елдегі қан-қасап қырғынды айттып, қара аспанды суға алдырып жатыр екен. Онсыз да түршігулі денесі құрыстанып, беймаза күйге түскен ол жылы төсегінен таяныш іздеп еді, одан да дауа таппады. Содан кейін орнынан тұрып жылы киініп, сыртқа шықты. Шалдың ендігі ойы көршісі Дүйсенәлімен әжік-күжік әңгіме шерту еді. Бәлкім басындағы қай-қайдағы ойлар осыдан соң тарқар.

- Өңіңіз құп-қу ғой. Сырқаттанып қалғанбысыз? - деп Дүйсенәлі үрейлене қарсы алды.

- Денем түршігіп, біртүрлі мазам болмай тұрғаны,-деді шал.

- Көке! Жылы оранып жатпадыңыз ба? - деді Дүйсенәлі жанашырлық танытып.

- Жападан жалғыз жата да алмайды екенсің. Қай-қайдағылар есіме түсіп, елегзи берегенім.

- Балаңыз қайда?

- Е, бүгінгі бала үйде байланып отыра ма? «Ойнап келемін» деп кетіп еді.

- Ойын баласы ғой. Бір уақ ойнап келгені де дұрыс шығар, - деді Дүйсенәлі көршісінің баласын ақтап алғысы келгендей.

Шал ауладағы орындыққа отырды.

- Көке! Үйге кірейік. Келіңізге шай қой дейін.
- Шайды жаңа ғана ішіп шықтым ғой.
- Сонда да үйде отырайық. Көктемнің күні күлімдеп тұрғанымен, сызы жаман, шаншудай қадалып, жықпай тынбайды,-деп Дүйсенәлі үйіне бастады.

Түкпірдегі бөлмеден отағасының екі-үш немересі жылт етіп көрінді де артынша айқайы естілді.

- И-и, бұлар енді осы. Болмайтынға таласады да жатады,- деп Дүйсенәлі немерелерін зілсіз жекіді.

Мейрамкүл дастархан жайды. Үшеулеп отырып сары самаурын шайын сарқа ішті. Әңгіменің түймелері ағытылды.

- Қой, мен үйге қайтайын. Ана баланың тамағын жасап қоюым керек, - деп шал орныннан көтерілді.

- Қайнаға, әуре боласыз да жатасыз. Бізге айтсаңыз, ана екі қызды жіберіп, тамағыңызды дайындатып берер едік қой, - деді Мейрамкүл ақталғандай болып.

- Өз шаруаларың да жетіп жатыр. Біз екеуімізге не тамақ керек? Бір тостақ көжені өзім-ақ пісіре саламын. Үйреншікті нәрсе ғой, - деді шал галошын киіп жатып.

- Осы көкем де қызық. Үйіне адам жолатқысы келмейді. Әлде жалғыз жүре келе кісікиік болып кеткен шығар, - деді Дүйсенәлі қонағы үйден ұзап кеткен соң.

- Сен де қайдағыны айтасың. Бұл кісі зейнеткерлікке дейін басшылық қызметтерде жұмыс істеді. Өскен ортасы, көрген тәрбиесі бөлек. Сенімен мен сияқты кім көрінгенге ашыла бермейді.. Бәлкім, үйіндегі кемшін түсіп жатқан тұстарды сырт көзге көрсеткісі келмейтін шығар. Оның үстіне мұндай кісілер әлсіз болып көрінгенді ұнатпайды ғой, - деп Мейрамкүл күйеуінің болжамына қарсы дау айтты.

Дүйсенәлі көшелі кісілерді қадыр тұтатын, зиялы қауым өкілдерін басқа әлемнің адамдарындай көретіндердің қатарынан еді. Сондықтан әйелінің уәжіне қарсы дау айтпады.

Шал қақпасына тіреп кеткен тасты көріп, ұлының әлі орала қоймағанын білді. «Осы уақытқа дейін қайда жүр екен?». Тыста желкем жел бар еді. Оған үй іші кірсең шыққысыз жылы көрінгенімен, көңілі байыз тауып отыра ал-

мады. Біресе теледидар қосты, біресе кітап, газет-журнал қарады. Ақыры шыдай алмай асханаға өтті. Ұлы құймақты жақсы көруші еді. Тоңазытқыштан жұмыртқа, май, ет шығарып, кешкі тамақ қамына кірісті.

Сыртқы есік сықыр еткендей болды. Бұл - Нұртілеу еді.

- Келдің бе, ұлым?

- Иә, әке!

- Көп кідірдің ғой. Қайда болдың? Жаңа достар таптың ба?

- Өзеннің арғы бетіндегі ауылдың балалары келді. Өзеннің арғы беті, бергі беті болып бөлініп, футбол ойнадық.

- Қай команда жеңді?

- Әрине, біз!

Нұртілеу әкесіне масаттана қарады. «Мен мүше болған команда қашан да жеңіске жетеді. Сон да білмейсің бе?» деген мақтаныш сезімі оның жүзінде алаулап тұр еді.

- Жарайды. Жуын! Тамақ ішеміз,- деді шал.

Шал ұлына сүтке нан турап берді. Нұртілеу құймақты да сүйсіне жеп алды.

- Әке! Мамам саған телефон соқпады ма?

- Жоқ. Не демекші еді?

- Маған «ертең қайт» деді.

Нұртілеу өзің кінәлі сезініп, қысылғандай. Шайын төмен қарап ішіп отыр.

- Иә, мамаң «қайт» десе, қайтеміз, қайтасың да.

Шал түнімен дөңбекшіп, ұйықтай алмай шықты.

...Тау қойнауындағы ауылдың атқа мінерлерінің бірі Тасқынбай еді. Жоғары оқу орынын бітіріп келе салысымен тәп-тәуір қызметтің жалынан ұстады. Тұрмыста таршылық көрген жоқ. Ел-жұртқа қызметімен де, ізетімен де жақты. Қашан да ақ сөйлеп, адал күліп, тура жүргендіктен үлкен-кіші жолына жығылатын. Құдай қосқан келіншегі де көргенді елдің қызы еді. «Екі жақсы қосылса, Ай туады Күнменен» дәурен сырғып өте шығар деп ойлап па?

Шүкір, ұл-қыздарын түгел оқытты. Диплом алар кезінде ұл келді «үйленем» деп, қыз келді «біреуді сүйген ем» деп.

Қолдарынан қақпады. Шама-шарқынша жолын жасап, ұлдарын-ұяға, қыздарын-қияға қондырды. «Шыққан қыз шиден тысқары». Басқа босағаның түтінін түтеткен оларға не өкпе айтарсың, көргенде қорлықты шаңыраққа ие болып қалатын ұлдарынан көрді. Бастапқыда «қызмет бабымен жүр ғой» деп өзін-өзі алдарқатушы еді, сөйтсе ұясынан бір ұшқан балапан қайтып оралмайды екен ғой. Сыңарының септігі тиеді ме әлде қызметі тұсаулап, қолбайлау болып мұрша бермейді ме, оңаша отау болған ұлдары келуді сирексітті. Оқта-текте зәуімнен соға қалғанның өзінде кері қайтқылары келіп елеңдеп отырады. Әке-шеше көңіліне қарайлайын-ау деген ой біреуінің басына келсеші.

Содан былай сынаптай сырғып жатқан өңезді өмір райын да, шырайын да бермей-ақ қойды. Қырық жыл отасқан жұбайы Дариғасы «отағасы, мазамның болмай тұрғаны» деп әдеттегі сыпайылығынан жазбай сызылып отырып-ақ мұрттай ұшты. Толған ұршықтай тоқ денесі бірте-бірте қушыып бара жатқан соң қаладағы қыз үкідей ұшып жеткен. Ол шешесін көріп шошынды.

- Мама, не болған сізге? Мына түріңіз не? Пап, мамамның сырқат екенін неге жасарып келгенсіз?

Зәуре әкесіне шаншыла қарады. Барлық кінәні әкесінен іздеп тұрғаны жыбыр-жыбыр еткен қабағынан аңғарылады.

- Шешең ғой, «балаларға айтпа, оларды босқа шошытпа» деген.

- Шошытатын күйге жеткізіпсіз. Бұл болмайды. Мамамды қалаға алып кетемін. Өзім қаратамын.

Зәуре бәрін өзі кесіп-пішіп, әңгіменің соңғы нүктесін қойды. Әкесіне сөз қалдырған жоқ.

Зәуре шешесінің жаңа киімдерін кигізді де сүйемелдеп сыртқа шығарды. Аулада күйеу баласының көлігі тұрғанды. Соған қарай ілби басып кетіп барады.

Дариға кілт тоқтап, күйеуіне қолын созды. Бұл «өзің демесеңші» дегендегісі еді. Дариғаның күйеуінің кеудесіне сүйеген басы шоқтай екен. Тасқынбайдың жүрегі оқыс бұл-

қынды. Дариға шайқатылып, құлап бара жатқандай болған соң оны қолтығынан тас қылып ұстап алды. Қырық жыл түгінін түтеткен қара шаңырағы қалып барады. Дариғаның жүрегіне шаншудай қадалғаны осы еді. Енді қайтып үйіне орала ма, жоқ па, мұны бір Алла ғана біледі. Ой толқынындағы Дариғаның жүзіне қарау мүмкін емес еді.

- Жарайды, мамасы... Бара ғой! Күн сайын хабарласып тұрамын ғой. Мені уайымдама. Далада емес, ел-жұрттың ортасында қалып барамын, сен алаңдайтын ештеңе жоқ,- деді Тасқынбай.

- Сәл тәуір болсам, жатып алмаспын. Қайтамын ғой, - деді Дариға.

Тілі күрмеліп, әзер сөйледі.

- Иә, қайтасың. Ошағыңа ораласың. Тек алаңдамай, асықпай жақсылап емдел. Маған алаң болма. Өзіңді күт! Мені ел ішінде жау алар деймісің?

Тасқынбай да толқып тұр еді.

Зәуреге осы қоштасудың өзі жылдай көрінді.

Есік тарс жабылды. Күйеу бала: «Ата, сау болып тұрыңыз!» дегенді мұрынының астымен айтты да көлігіне от берді.

Содан бері даңғарадай үйде соқа басы сопиып жалғыз тұрып келеді. Оның кісікиіктік өмірі тап осы күннен басталды. Әншейінде ашылып көп сөйлей бермейтін Тасқынбай тым бұйығыланып бара жатты. Дариғаны қалаға дәрігерге қаратқалы әкеткен алғашқы күндері көрші-қолаңдары мен ет жақын туыстары бір мезгіл тамаққа шақырып тұрушы еді, уақыт өте келе ол да тиылды.

Тасқынбай жолға жиналды. Бақшасынан қызанақ, қияр, құлпынай теріп алды. Немерелері алдынан жүгіріп шығады ғой. Бұл кезде Дариға қалалық ауруханада он күндей ем алып, қызының үйінде жатыр еді.

Күн Алатаудың шоқтығынан арай шаша бастағанда Тасқынбай аялдамада көлік күтіп тұрды.

Таңғы саф ауада Алатау қол созым жердегідей айқын көрінеді. Балдыберек өзенінің тастан тасқа секіріп, көбік

шаша сырғыған суының сыңғыры қыз күлкісіндей сиқырлы. Таудан енді ғана қиятия бастаған көктем шуағы жер бүйірін әлі қыздыра қойған жоқ. Жолаушы осындай оңтайлы сәтте дйттеген жеріне жетіп алмақ.

Белестен белес асып, ауылдан ұзаған сайын жолаушының көңілі астан-кестеңі шығып бұзыла берді. Кемпіріне, жалғыздықтың қиын екенін айтып шағымданғысы келді ме әлде қызының зәрлі көзінен шошынды ма, екіұдай сезімнен айырыла алмай-ақ қойғаны.

Алғашқы екі-үш күн қызықты өткенімен, жалпылдақ отын сияқты қызуы тез басылды. Дариға оңашада шалына: «Ауылға қайт. Онсыз да мына тар бөлмелерде қысылып-қымтырылып жатырмыз. Тәуір болсам, өзім де мұнда бір күн қалғым жоқ» деген. Осы сөз қамшы болып, ауылына қайтқан. Иесіз қалған қара шаңырағын жетімсіреткісі келмеген.

Әйел баласының соншалықты сезімтал болатыны жаратылысынан да шығар-ау. Тасқынбай қалаға әр келген сайын кемпірінің өзін қайрап, жігерлендіріп жіберетінінің мәнісін енді-енді түсіне бастады. Кеш аңғарды ғой, кемпірі өзінің айықпас дертке шалдыққанын сездірмеуге тырысып бағыпты.

Тасқынбай тәлейіне бұйырған тұманды күндеріне де бой ұсына бастады. Ол енді осы тұңғиықтан ешқашан шыға алмайтын шығармын деп те ойлаған.

Сөйтіп жүргенде...

Иә, сөйтіп жүргенде қою да қап-қара бұлттың арасынан жарқ етіп көрінген күндей ол кездесіп қалды.

Содан кейін алпысты алқымдаған Тасқынбайдың өміріне нұрлы сәуле құйыла бастады.

Өткенде қаладағы қызының үйіне барғанда Дариға оңашада мұның қолын қыса отырып: «Отағасы, менің сиқымды көріп отырсың ғой. Егер олай-бұлай болып кетсем, жәутендеп жалғыз қаласың-ау. Ер-азаматсың ғой, мойыма. Өзіңе тең біреуді тапсаң, қой демедім. Көрер жарығың әлі де алда. Мына өмір адамға бір-ақ рет беріледі. Соның соңғы

күндерін жалғыздықпен өткізбе. Өле кетсең де басыңды сүйейтін біреу керек. Көйлек-дамбалыңды жуып, тамағыңды жасап беретін де бір шүйкебас қажет. Әйелсіз үйдің сәні кірмейді. Мен өзіңмен өткізген күндеріме, саған жолықтырған тағдырыма ризамын. Бердім рұқсатымды» деген. Тасқынбай сонда тұңғыш рет әйелінің көзіне тіктеп қарай алмады. Оның көйлегінің астынан көрініп тұрған сидиған сүйектеріне қарап отырып жылағысы келді. Дап-дардай адамның жылағаны ерсі. Осыны ойлап ол іштей тас-түйін бекінді.

Ол қаладан бір байламға тоқтап оралды. Күні кешеге дейін ұрлық қылған баладай әлденеге секемдене беруші еді. Тасқынбай иығынан ауыр жүк түскендей жеңілдеп қалды. Қайран Дариға! Сезімталсың-ау сен. Балаларыңның жат бауыр болып бара жатқанын, туған әке-шешесіне, ұшқан ұяларына келіп-кетіп жүруді мүлдем ұмытқандарын ойлап, Құдай қосқан қосағының бақсының моласындай жалғыз қалатынынан шошыдың ба екен? Қадіріңе жете алдым ба? Қарызыңнан қалай құтыламын? Қияметтік серігін орта жолда тастап кеткендей екіұдай сезім жетегінде жүрген ол кемпірінің сөзінен соң жарым көңілі жақсылықты аңсай бастады. Оның санасында «жалғыз жатқанда жүріп кетсем, арам қатпаймын ба?» деген бір қарауыл тұратын. Қияметтік серігі сол қарауылды сырып тастапты ғой.

Тасқынбай алпысты алқымдаса да қылшылдағын қырық жастағы қырмасақалдылардай жас көрінетін. Қимыл-қозғалысы ширақ, ұзын бойлы, еңсесі тік, айтары айшықты Тасқынбайды бұл кезде қарттықтың ауылына қия алмайсыз.

Жамал ауылдағы әпкесінің үйінде тұратын. Мектепте мұғалім. Сырт құлақтан естуінше, күйеуі қайтыс болған әлде ажырасқан. Отыздардағы келіншектің тал бойынан кемшілік іздеп әуре болмай-ақ қойыңыз. Ақ борықтай сұлу мүсін талайларды тамсандырған. Осы ақ сазандай келіншек шоршып келіп Тасқынбайдың торына түскен. Байқаусызда, абайсызда емес, қармақты өзі келіп қапты.

Тегеурінді Тасқынбайдың екінші тынысы ашылды. Пах, шіркін, Жамал десе жамал еді-ау, шіркін! Екеуі үйден шығып, жұмыстарына кетіп бара жатқанда аттылар атынан түсіп, жаяулар жатып қарайтын.

Расында, Жамал бұл үйдің босағасын құт болып аттады. Көп кешікпей құрсақ көтерді. Бойына бала біткен күнде де талғағы басылғанша төсегін суытпау керек. Бұл жағынан Тасқынбай ірілген жоқ. Артынша Тасқынбайға шекесі торсықтай ұл сыйлады. Араға үш-төрт жыл салып екіншісін босанды. Ерлі-зайыптылардың жарасымды тіршіліктеріне сүйсінбеген жан қалмады.

Сетінеген арқау жалғанып, өмір арнасына түсе бастағанымен, көңіл-кептеріне әлдене жетпегендей қоңылтақси берді. Шартарапқа шашырап кеткен ойын шиырып әкеліп тоғыстырғанда олқылықтың орны Дариғадан өрген ұл-қыздарының мүлдем жатырқап кеткенінде екенін білді. Қилы-қилы қиял кешті. Кінә кімде? Балаларын ұршықша үйіріп, бауырына тарта алмаған өзінде ме? Әлде «оты бөлектің ойы да, олжасы да бөлек» дегенге сайып, өзімен-өздері болып кеткен ұл-қыздарында ма? Тасқынбай ұл-қыздарын тұмсықтыға шоқытпай, қанаттыға қақтырмай өсірді. Оқытты. Үйлендірді. Бөлек отау етіп шығарып, енші берді. Сондағы кінәсі не? «Жер ортасы жасқа келгенде анамызды тастап кетті» деп кінә артады ма? Бірақ, сырқатынан қайта сауықпасын сезген Дариғаның өзі рұқсатын берді емес пе? Көзі тірісінде үйленіп алды дегені болмаса, бұл кезде Дариға төсекте танулы, қозғалуының өзі қиын жағдайда жатты. Қосағының шетен ағаштай жалғыз шошайып тұрғанын ол да қаламады. Ендеше, бауыр еті-балалары бұдан неге безеді? Тасқынбай «үйленерде балаларды жинап, алдарынан өтпеген екем» деп өкінді.

Әрі-сәрі күй кешіп жүрген күндерінің бірінде Жамал: «Тұйықталып бара жатырсыз. Ойыңызда не бар екенін білмеймін» деген. Бәленің басы осы болды. Екіжарлы көңіл кетеуі кеткен дүниені қопарарын кім білген? Содан бастап Жамал суи бастады. Айдаһар тілді абысындар араласты ма,

пәлекет қыздар түрткіледі ме әлде кесір келіндер килікті ме, кім білсін-ай, кім білсін, Жамал бір күні «кетемін» деп шыға келді. Отбасында сөз салғыластыруды артық көретін Тасқынбай бұл жұбайының бір назы ғой деп қоя салған. Бейпіл ауызда береке жоғын, ғайбаттың құйыны үй жығатынын ол кезде байыптап ойлаған жоқ. Өспе сөздің соңы өртке айналарын пайымдай алмапты.

Жанына жылу сыйлаған Жамалы, жүрегінің берік қамалы айтпайды екен, айтса айтқанынан қайтпайды екен. Ол айтқанында тұрды. Үйден бір сабақ та жіп алмастан екі ұлын жетектеп кете барды-ау. Қанша жерден ішкі бұрауы мықты болғанымен Тасқынбайдың оңашада егіліп жылағаны осы. Жамал кеткеннен соң көкірегінен ел көшкендей құлазып қалды. Жұпарлы Жамалды ойлаған сайын оның іші елжірейді. Үзілген үміттің балдай өкініші оны әлдилеп, әлдебір шыңырауға тартып бара жатты. Ішкі шер-шемен сыртқа ән болып ақтарылды. Әншейінде әу деп ән салмайтын Тасқынбайдың көмейіне запыран-өксікпен бірге әлдеқайдан бозторғай-әуен келеді. Құлағында жаңғырып тұратын сол мұңлы ән оның сағыныш пернелерін дөп басып, жан-дүниесін астан-кестең етеді. Жұбанышты жаннан емес, әннен табар күн туар деп ойлапты ма?

Бірақ, есік көрсе де есті жерден шыққан жан емес пе, Жамал екі ұлын да әкесінен тыққыштаған жоқ. Қызмет бабымен шалғай шаһарда жүргенімен, обалы не керек, екі ұлды әкелеріне жіберіп тұрды.

Нұртілеудің бұл келісі соның бір айғағы еді. Отбасының сүт кенжесі болғаннан соң ба, басқа да қисыны бар ма, Нұртілеу әкесімен терезесі тең кісідей сөйлеседі.

- Әке, маған куртка әперемін деп едің ғой,- деді ол әкесіне еркелей қарап.

- Иә, балам! Таңертең қалаға барамыз. Курткаңды өзің таңдап аласың. Зейнетақымнан жинап жүрген теңгем бар. Ағаңа да беріп жіберемін, - деді Тасқынбай.

Таң толықсып атты. Дүние нұрға бөленді. Алатау ажарланып, мінсіз тұлғасын тұтастай жарқырата көрсетті. Өзен

гүрілдеп ағып жатты. Сәулелі алқап сырға тұнып тұрды. Жоталардағы шалғын шөп таңғы самалмен тербеліп, түрлі өрнек сала тербелді.

Нұртілеу сұлулыққа малынған туған жерін қимады ма, тамағына өксік тығылды. Көзіне іркіліп келіп қалған жасты әкесіне көрсетпеу үшін сынаптай толқып жатқан толқынды шалғынға қарады. Тасқынбай ұлының елжіремелі сәтін қалт жіберген жоқ. «Балапаным-ай!» деп қалғанын өзі де сезбеді. Осы кезде такси де келіп қалып, бозторғай арман қанат қақпай қалып қойды.

Желмаядай жүйрік жеңіл көлік жолаушыларды қалаға жылдам жеткізді. Ығы-жығы адамдардың арасында әкелі-балалы екеуі де сіңіп бара жатты.

- Қалай, куртқаң өзіңе ұнады ма?
- Ұнайды, әке! Өзім таңдадым емес пе?
- Енді қашан келесің?

Нұртілеу иығың қиқаң еткізді. Бұл «мамам біледі ғой» дегендегісі еді.

- Мынаны Нұрболатқа бер. Ноутбук аламын деп еді. Тасқынбай ұлының қолына ораулы теңге ұстатты.
 - Байқа, жоғалтып алма.
 - Жоғалтпаймын ғой.
 - Мамаң сәлем айт. Ендігі кезекте Нұрболатты жіберсін.
 - Пап, Нұрболат ауырып қала береді.
 - Білем, балам! Мамаң жақында маған жіберемін деген. Жіберсе дәрігерге қаратамын ғой. Өткенде алып беріп жіберген дәрілерді ішті ме?
 - Ішіп жүрген.
 - Жарайды. Өзіңе-өзің мұқият бол. Мына базарлықтарды үйіңе шашпай-төкпей түгел жеткіз.
 - Пап, сен де денсаулығыңа қарап жүр. Түнімен сандырақтап сөйлеп, ұйықтай алмай шықтың ғой.
 - Сен де ұйықтамадың ба?
 - Қалай ұйықтаймын?
- Тасқынбайдың денесін тоқ соғып өткендей болды. Кенжесінен еститін сөз бе еді бұл?

Тасқынбай ұлының заттарын вагонына дейін көтерісіп барды.

Тамбурда тұрған ұлын көріп Тасқынбайдың көмейіне өксік тығылды.

- Жақсы, әке! Сау боп тұр! Уайымдама. Мама күтіп алады ғой.

Осыны айтты да Нұртілеу купесіне қарай кетті. Тасқынбайдың жүрегі оқыс шым етті.

Япырай, заман ауаны болса мынау, қос өкпеден қысып тұр. Ал, мына желкілдеп өсіп келе жатқан жас құрақтардың ертеңі қалай болмақ? Олар қазірдің өзінде басқа анадан туған бауырларын танымайды. Олардың да әкесінің соңғы әйелінен туған інілерін бауырларына тартқысы жоқ. Сонда мына екі құлын жатбауыр болып кетпек пе? Алда-жалда аңдыған ажалдың апаныңа түсе қалса, екеуі туған ауылына мүлдем аяқ басуды қояры анық. Жамал екі ұлын түптің түбінде туыстарымен таныстырары анық. Сонда алдыңғы екеуі соңғы екеуді бауырым деп қабылдай алады ма?

Сан сауал сансыратқан Тасқынбай бір бұрышқа жүрелеп отыра кетті. Ол енді қайда қарай жүрерін де болжай алмады. Ауылдағы қаңсып қалған үйінде не жылу қалды дейсіз. Нұрболаты мен Нұртілеуі, немерелері асыр салып жүгіріп жүрмеген соң ол да бір, мазар да бір емес пе?

Мазар дегеннен есіне түсті. Дариғаның басына барып Құран оқып қайту керек екен ғой. Дариға басын көтеріп, жұбату айтар деймісің. Алайда, әруағы риза болып, өзі бір аунап түсер. «Осыдан ауылға жетсем, басына барып қайтармын» деп ойлап қойды.

Тасқынбай шым-шытырық ой шырмауында отырып, басты бағытынан жаңылып қалды. Ол жат мекенде келе жатып, жолайрыққа тірелгендей еді.

Мына екіге жарылған жолдың қайсысын таңдағаны дұрыс? Оның бірі- әлдеқашан базары тарқаған үйіне апарды. Үйіне барса сырласар, мұңдасар адамы қорымда жатқан Дариғасы ғана.

Ал, екінші жолға түсіп, Жамалдың алдына барса ше? Әлдеқашан ат құйрығын кесісіп кеткен Жамал мұны қабылдай қояр ма?

Ол ешқайда бастамайтын көне сүрлеуді таңдады. Бұл соқпақ оны қай ұшпаққа жеткізеді? Оны ешкім де, тіпті өзі де білмейтін еді.

Қалың нөпір арасында қалт-құлт етіп кетіп бара жатқан қарт бірте-бірте көзден тасалана берді...

ЖЕЗДЕ

(Әңгіме)

Әдеттегінше жұмысынан ел төсегіне жантая бастағанда барлық шаруаны бір өзі тындырғандай аһилеп-үһилеп келген Мағрипа бұл жолы да кеш тұрды. Шаштары қобырап, бет-ауызы домбығып ісіп кеткен келіншек асығыс-үсігіс киінді де ас бөлмесінде таңертеңгі шай жабдығын жасап жатқан сіңлісі Зергүлге:

- Жездеңе дұрыстап шайын бер. Мен жұмысқа кеттім, - деп соңынан жау қуғандай үйден асығыс шығып кетті.

Жуыну бөлмесінен оралған Нұрбақыт балдызына аңта-рыла қарап:

- Әпшең қайда? - деп сұрады.

- Жұмысына кетті.

- Осы-ақ қызылтануа болады да жүреді. Құлқынсәріден қайда барады? Кешеден қалған қандай жұмыс екен? - деді Нұрбақыт келіншегімен таңғы асты шүйіркелесіп отырып іше алмағанына қапаланып.

- Жезде, білесіз ғой, әпкемнің жұмысы бастан асады. Колледжді басқару оңай дейсіз бе? Қазіргінің студенттері шетінен сотқар. Көзден таса болса әлденені бүлдіреді. Оның үстіне әпкем «комиссия келеді» деп отырған. Соның шаруасы шығар, - деп Зергүл әпкесін ақтай сөйледі.

Нұрбақыт тіл қатқан жоқ. Шытынап жүрген көңіл шынысы шашылып түсуге тым тақау еді. Онсыз да құлазыған көңіл жайлауына қара құс қондырғысы келмеді. Балдызы баптап құйып берген шайды үнсіз ішті. Екі-үш кесе шайдан соң бөлмесіне кетті. Артынша қызметіне шығып бара жатқан тықылы естілді.

Зергүл ас бөлмесін жинап, дәлізге өтті. Жездесі айтқызбай-ақ балдызына мың теңге қалдырып кетіпті. Күндегісі осы. Жездесінің әпкесіне көрсетпей-көрсетіп жасайтын осы қамқорлығына Зергүл қатты қысылады. «Құрбыларыңның

алдында жүзің жарық болып жүрсін» дейді мұндайда жездесі.

Зергүлдің мейірімге сусаған жүрегі елжіреді. Ол әкесінен де тап осындай құрмет-сый көре алмады. Әкеде жазық жоқ еді. Ауылда құбатөбел күй кешті. Кеңшар тараған соң жұмыссыз қалған Молдабек бес-он тұяғын айналдырды. Әйткенмен, «Құдай салды, мен көндім» деп қол қусырып қарап отыра алмады. Біреуін екеу, екеуін үшеу ету үшін тырбанып бақты. Сол алымдылығы мен шалымдылығынан ғой, балаларын түгелдей оқытты. Зергүл кенжесі еді. Міне, ол да жоғары оқу орындарының бірінде білім алып жүр.

- Көз қырыңды сала жүр. Қанша дегенмен ауылда өскен бала ғой. Әлденеге ұрынып қалмасын, - деп Мағрипамен аталас туыс болып келетін әкесі осы әпкесіне табыстап кеткен.

Бұл кезде Мағрипа әлдеқандай себеппен күйеуінен ажырасып, үш бөлмелі дағарадай үйде соқа басы сорайып жалғыз тұрып жатты. Жалғыздықтан жабырқады ма әлде дағарадай үйдегі өлі тыныштықтан секем алды ма, бәлкім үнемі түзде жүретін оған тамағын жасап, кірін жуып, пәтерін таза ұстап отыратын қызметші керек болды ма, ол арасын өзі біледі, көп кешікпей Зергүлді қолына кіргізіп алды.

«Жалғыздық Жаратқанға ғана жарасады» дейді үлкендер. Ендеше, жалғыздан жалғыз жабыққанша жақын сіңлісін неге әкеліп алмайды? Бұл кезде Зергүл курстас құрбыларымен пәтер жалдап тұратын. Әр ауылдан басы құралған құрбыларына бауыр басып та қалған еді. Әке-шешесі де, әпкесі де өлердегі сөздерін айтып отырған соң Зергүл олармен қызылшеке болғысы келмеген. Салулы төсек, дайын ас, жылы қабақ қай бойжеткеннің де қиялында жүрмес пе, Зергүл алғаусыз адал көңілімен келіп тұрған әрі қауырт ісі көп, қамкөңіл әпкесіне қолқанат болғысы келген.

Көңіл жайлауы гүлденіп, ауыры жеңілдеп, қаттысы жұмсарып, өмірі өзгешелеу өрнектеліп шыға келген бойжеткен жаннаттай жайнады. Мағрипа сіңлісін құшақ жая қарсы алған. Жан жарынан айырылған әпкесінің сәбидей қорғансыз кейпіне қарап Зергүлдің жүрегі сыздады. Ендігі жерде әп-

кесіне тірек бола жүріп, аяғынан тік тұрып кетуіне өзі ғана көмектесе алатынына сенді.

Екі мұңлық осылай табысты. Зергүл зарыққан көңілдің тарыққан, торыққан тұсында бауырына демеуші боларына күмәнсіз еді. Сол үшін де ол Мағрипаның қас-қабағына сақшыдай қырағы қарады. Айтқанын екі етпеді. Қымбат та қамқоршы жанның бейнесі көз-көкейінен көпке дейін көшпек емес. Мағрипаның мөлшерсіз мелдектелген махаббатының есесін қалай, немен қайтарамын деп те ойланатын.

Мағрипа сіңлісінен ештеңені де аяған жоқ. Тамағы мен қабағы келіскен соң Зергүл де оған құлша берілді. Тамағын жасап қою қол-аяғы балғадай, уылжыған бойжеткенге не тұрады? Үйге үйренісе келе Зергүл әпкесінің барлық киімдерін өзі жуып, үтіктеп қояды да өз міндеті санады.

Зергүлге салса мына жалғанда әпкесінен сұлу жан жоқ. Әпкесінің ақ торғын көйлегі денесімен дене болып құлын мүсінін әйгілеп, әйгілеп қана емес-ау айқайлап айтып тұрады. Мағрипа құлындай ойнап, жаннаттай жайнап кіріп келгенде үйде пейіштің есігі ашылғандай болады. Құлын мүшеден аңқыған жұпар қандай! Жалт етіп қарағанда жанындағылардың барлығын өртеп жіберердей жанар қандай! Қолаң шашы төгіліп, қос анары керіліп, Мағрипа сұлу төркініне келген қыздай ерініп, тұңғиық та терең ой шыңырауына беріліп диванға құлай кетеді. Зергүл әпкесіне жәудірей қарайды-ай бір! «Күйеуінен қайтып келді» демесеңіз, Мағрипаның дене бітімі қай арудан кем? Төсегінде толықсып маужырап жатысы қыз қиялына әлдебір іңкәр құштарлықты тықпалайды. Ол әпкесінің өзінен басқа ешбір адамға ашпас жан сырын біліп қойғандай екі беті өрттей лаулап шыға келеді. Құрық тимеген асаудың мойынына шылбыр келіп түскенде бүкіл денесі дір ете қалмаушы ма еді. Тосыннан ток соғып өткендей өн бойы шым ете қалып, денесінде сүйкімді бір шымыр ойнап, қытықтап кеткендей болады. Ол осы бір құпия құмарлығының атын атап, түсін түстеуге қорқады. Бірақ, ерте ме, кеш пе бұрын-соңды басынан өткеріп көрмеген сезім селінің жан дүниесін астан-кестен етіп өтерін жақсы біледі. Кейде төсекте қатар жатқанда әпкесі-

нің денесі от болып күйіп, ауызынан жалын ата күрсініп, әлдебір тәтті тоятты аңсағандай көріктей кеудесін кере түсіп ыңырсығанын естігенде ұяттан өртеніп жатып-ақ әлі дәмін татып үлгермеген құштарлық көліне сүңгіп кеткісі келеді. Тұла бойына еркінен тыс жайылып бара жатқан арынды ағыстан құтылу үшін ол жуыну бөлмесіне асығады.

Осылай көп күндер өткен.

Дегенмен, сұлулық дегенінің өзі сырбаз мінезден сырт жүретін секілді. Туыстық, ағайындық деген алыстан сыйласқанда ғана қадірлі екеніне Зергүлдің көзі бірте-бірте жете түсті. Алғашқында Мағрипаның сұлу келбеті сұрланғанда да сүп-сүйкімді көрінетін. «Енді ішіндегі барлық қоясын маған ақтармағанда, кімге ақтарады» деп әпкесінің жұмысынан тұлан тұтып, дүниенің апшысын қуырып келгеніне түсіністікпен қарауға тырысты. Дегенмен, Мағрипаның жоқ жерден ашуланып, қымс етсе кірпиязданып шыға келетіні бойжеткенді ойландырмай қоймады. Тікбақай, басынан сөз асырмайтын кеспірлі келіншек оған бірте-бірте жат көрінді. Оның алғашқы алдамшы сөздеріне малданып, жылы қабағына алданып келгенін енді ғана аңғарғандай. Әпкесінің табан жолынан жаңылып, о жар мінез көрсете бастағанынан түңіліп, «Мені артық көріп жүр ме? Пәтерге шығып кетсем бе екен?» деп те ойлап көрген. Зергүлге салса, мына екі оттың ішіндегі екіұдай күйде жүргенінен гөрі ашқұрсақ болса да қатар-құрбыларымен табысқанды рауа көреді.

Бірде Мағрипа күндегі әдетінше жұмысынан түн ортасында келді. Зергүл жүгіріп келіп есікті ашқан. Әуелгіде аңғармапты, әпкесінің аяғы жаңа туған ботаның тірсегіндей дір-дір етеді. Қабырғаға сүйеніп тұрған ол сіңлісі демемесе жерге құлап түсердей. Қолтығынан сүйемелдей бергенде Зергүл кермек бір демді аңғарып қалды.

- Неменеге бажыраясың? Ішіп келдім, - деді Мағрипа.

Зергүл ештеме деместен әпкесін диванға әкеліп жатқызды. Сырт киімдерін шешіп, үстіне көрпесін жапқан. Әлден соң ол лоқсып, басын көтеріп отырды. Зергүл оны қолты-

ғынан демеп ваннаға кіргізді. Сұмдық сасық иіс бөлмені алып кетті. Зергүл сонда да жиіркенген жоқ.

Мағрипа таң сыз бере оянды. Көзі шоқтай, сөзі оқтай. Беті домбығыңқы. Шашы ұйпа-тұйпа. Ішкі көйлегі түріліп кетіпті, қалтарыстағы қос қарлығаш пыр етіп ұшып кеткелі тұрғандай қомпаяды. Зергүл өзінің де омырауындағы қос түйін пісіп-жетіліп келе жатқанын ойлап, қияс ойдан бойын ала қашты.

- Зергүл, Зергүл! - деген әпкесінің дауысын есітіп жатын бөлмеге кірсе, Мағрипа жібек желеңін киіп жатыр екен. Кешегі кісәпір кесірлік көкке ұшып кеткендей. Үнінде жұмсақ, жылы леп бар.

- Жаным! Басым сынып барады. Жақсылап қайнатпа сорпа жасашы. Соны ішсем, бойым жеңілдер ме еді? - деп Мағрипа бұған кінәлі адамдай үркектей қарады.

- Қазір, әпкетай! - деп Зергүл лып етіп ас бөлмесіне өтті.

Асханада тамақ жасай жүріп Зергүл терең ойға шомды. Тіпті, сол ойының шырмауынан иірімге тап болған адамдай шыға алсашы. «Әпшеге оңай деймісің. Жүз елуден астам оқытушы, мыңға жуық студент бар. Солардың барлығының бабын табу қиын ғой. Оның үстіне жездем де кетіп қалды. Жабыққан жанға жалғыз қалу бұл жалғандағы тозақ емес пе?. Зергүл әпкесін іштей мүсіркеді. Тағдырдың ащы сабағында қалған қорғанына қарайлауды бауырлық борышы санады.

Сәтін салғанда бүгін жексенбі еді. Мағрипа сорпаға бұрыш салып ішіп, ағыл-тегіл терледі. Түс қайта апалы-сіңлілі екеуі моншаға барды. Будан шығып суға түсіп, судан шығып буға кірген Мағрипа құндыздай құлпырды. Моншада бүкіл денесіне бал жағып, буда ұзағырақ отырғанды жаны қалайды екен.

Қорғасындай балқып моншадан шыққан апалы-сіңлілі екеуі жол-жөнекей көп-көрім кафеге кірген. Дәмді, тәтті дегендерге аямай тапсырыс берді. Бірер саптыаяқ салқын сыра сімірді. Осы күні олар үйге тоқ көңілмен, елжіремелі сезіммен оралды.

Көктемнің құбылмалы күніндей бірде жауынды, бірде желді, бірде шуақты мезеттер іркес-тіркес өтіп жатты. Зергүл бірде тату, бірде кату күндерге көндіккен.

Осы бір ұясына бірде түсіп, бірде шығып ойнамалы болып қалған сүйектей сүреңсіз, сұрықсыз, сызданған күндер тоқтаусыз жалғаса берер ме еді, кім білсін-ай, ойламаған жерден әпкесінің тәкаппар тағдырына Ол келіп килікпегенде.

Бір күні бұлардың оңаша отауына ойламаған жерден қонақтар келетін болды. Зергүл зыр жүгіріп базарға барды. Жолай азық-түлік дүкеніне соқты. Екеуіне қадірлі қонақтарды күтіп алу оңай болған жоқ. Мағрипаның мезгеуінше келетіндер байырғы сыралғы құдалар көрінеді. Әпкесі басқа қонақтар келгенде дәл бүгінгідей асып-саспайтын. Бүгінгі қонақтардың жөні бөлек, жосығы ерек тәрізді. Дастархан мәзірінің олқы тұсын өзі түгендеп, аяғының ұшымен жүр. Соған қарағанда бұл жолғы қонақтар аса маңызды сияқты.

Қоржын-қоржын сый-сияпат пен құшақ-құшақ гүл ала келген қонақтар ыстық қауышулардан соң едәуір уақыт оздырып барып төрге озған. Дастархан басында да ду-ду әңгіме басылған жоқ. Кіріп-шығып жүріп Зергүлдің құлағы көп әңгіме шалған. Алайда, қонақтардың сөзінен ілгені шамалы. «Сүйек жаңғыртайық», «көз көрген, таныс-біліс жермен құда болайық» деген сөздер Зергүл үшін жұмбақ құпия қойманың кілті тәрізденген. Кейін білді ғой, олар әпкесіне ен сала келіпті. Қонақтар кеткенде байқады, әпкесінің алма беті албырап, жүзі жаһұттай жайнап тұр екен.

Көп кешікпей үйге жездесі келді. Сымбатты жігіт екен. Құрылыс саласында лауазымды қызметте көрінеді. Үлкендердің ұйғарымымен тойдан соң ол осында тұратын болды. Нұрбақыттың келіншегі бала үстінде қайтқан екен. Сопа басы сорайып ұзақ жүріп қалған соң ағайын-туыс, құда-жекжат оны Мағрипамен жолықтырған. Мағрипа сұңғақ бойлы, ажарлы келіншек емес пе, Нұрбақыт оны бір көргеннен ұнатқан. Оның үстіне Мағрипа білдей бір колледждің пілдей директоры. Көргенді жердің қызы. Зиялы ортада тәрбиеленген. Бар айыбы күйеуімен ажырасқан. Тәйірі, қа-

зiр кiм ажыраспай жатыр? Кешегi күйеуi кесiрлi бiреу болған шығар? «Адасқанның айыбы жоқ, қайтып үйiрiн тапқан соң». «Тең-теңiмен, тезек қабымен». Екеуiнiң табысқаны жүдә орынды, бұрынғы жекжаттықтың жiгi қайта жалғанса несi айып? Бұл шешiмге екi жақ та қуанды. Соның бiрi - Зергүл.

Нұрбақыт үй қожайыны болып кiрген соң Зергүл әрi ойлап, бсрi ойлап байырғы курстастарына барып қосылды. Мағрипа да мұны шеткерi көрмейтiн тәрiздi. «Зергүл жаным! Теңгеден тарықсаң, ұялма, келiп тұр» деп бетiнен сүйiп шығарып салған. Зергүл әпкесiнiң кей күндерi дөңбекшiп, ұйықтай алмай шығатынын ойлап, олардың оңаша қалғандарын қалаған. Құрбылары Зергүлдi қуана қабылдады. Өмiр өз арнасымен ағып, студенттiк албырт, дiлмар шақтың алаулы күндерi сынапша сырғыған. Бұдан арғысы өмiр заңымен жалғасады, диплом алғаннан кейiн әркiм өз тағдырының жетегiмен әр тарапқа қанат қағады деп ойлаған. Бiрақ, оны өмiрдiң басқа арнасы күтiп тұр екен ғой.

Арада үш-төрт, бәлкiм бес ай өттi ме, өтпедi ме, әпкесi қоныраулатып тұр.

- Зергүл жаным! Үйге қайтшы. Сенсiз тұра алар емеспiн,- дейдi әпкесi дауысында дiрiл аралас жалынышты үнмен.

- Үйде жездем бар емес пе?

- Болса ше?

- Екеуiңiздiң аралараңызда мен не iстеймiн? Ыңғайсыз ғой. Ұят емес пе?

- Ұялатын ештеңесi жоқ.

- Сонда да...былай, бiртүрлi ғой.

- Несi бiртүрлi? Сен маған керексiң. Бауырымсың. Осы саған жеткiлiктi емес пе?

- Жездем ше? Ол кiсi қалай қарайды?

- Жақсы қарайды. Қайта сол жездең емес пе, сенi осы үйге қолай көрiп отырған.

- Ренжiмеңiзшi, әпкетай! Мен өз ортама үйренiп қалдым. Оның үстiне жақын арада диплом аламыз. Ауылға қайта-тын күн де тақау.

- Ауылға қайтамының не? Әй, ауылда не бар? Онда сені кім жұмысқа ала қояйын деп отыр? Ауылда жұмыс жоқ. Сиыр фермасына барып, екі емшекке кенедей жабысып, сүт сауасың. Саған керегі осы ма? Сөзді қой, үйге кел. Білесің, жездең үлкен бір мекеменің бастығы. Мені де білесің. Екеулеп сені жұмыссыз қалдырмаспыз.

- Ойланып көрейін.

- Ойланатын ештеңесі жоқ. Әке-шешенің келісімін алып қойдым, олар қарсы емес. Қуанып отыр.

Бұдан әрі Зергүлге шегінер жер қалмады. Ертесіне Мағрипаның өзі пәтеріне келіп, сіңлісін күйеуінің көлігімен алып қайтты.

Байқампаз бойжеткен ерлі-зайыптылар арасындағы әлдебір кірбіңді кикілжіңнің бар екенін келген күні-ақ аңғарды. Алғашқында екеуі бірін-бірі іздеп, сағынысып тұратын. Сөйткен махаббаттары лап етіп тез тұтанып, жалп етіп лезде өшкені қалай? Бәлкім, бұрын шаңырақ көтерген екеуі алғашқы некелі жарларын іздейтін шығар? Бұрынғыларының бойларындағы асыл, ізгі қасиеттер, кешірімділік, бауырмалдық келесісінің бойынан табылмаған соң араға сызат түсті ме екен? Өмірлік тәжірибесі аз бойжеткеннің отбасы қарым-қатынасы туралы түсінігі таяз еді.

Мағрипа сол баяғы кісі жұмсап қалған әдетінен таңбаған тәрізді. Ол қызметіне бармаса колледждің таңы атып, күні шықпайтындай. Көзін тырнап ашқаннан жұмысына асығады. Түннің жарымында шаршап-шалдығып келіп төсегіне құлайды. Таусылмайтын бұл неткен жұмыс? Қабырғасын сүйеп тұрмаса шаңырағы опырылып түсіп кететін бұл колледжде не сиқыр бар? Басқа оқу орындары құрып қалғандай, осы колледжге неге комиссия келгіштей береді?

Зергүлдің әжесі айтып отырушы еді, еркектің осал тұсының бірі тамағы деп. Қызметінен қалжырап келгенде сүйкімді жары мен сүйікті асы күтіп тұрмаған соң да еркек біткен әйелдерінен безінетін шығар? Алдамшы өмірде адамдардың алданыш етер жұбанышы көп-ақ қой. Елігіп елжіреу мен сұлу сезім болмаған жерде махаббаттың да топшысы қиылады.

Зергүл ендігі жерде өзін ерлі-зайыптылар арасындағы күтуші қатарында ғана сезінді. Өйткені, бұл ошақта адамның адамға деген жылуы қалмағандай. Өткендегі өзара сыйластық пен түсіністік қайда кеткен? Әрі-беріден соң осы шаңырақ астындағылар қызметтеріне барып-келіп, тек жатар кездерінде ғана тоқайласар сана-сезімнен ада құлтемір сияқтанады. Жас жұбайлар үнемі бірін-бірі сағына іздеп, тәтті табыспаған соң ошақ оты маздар ма? Зергүл әпке мен жезде арасындағы салқындықты сезген сайын қорқыныштың қақпанында қалтырай бастады. Әпкесінің өзін соншалықты емешегі үзіліп іздемегенін ойлап қамықты. Бойжеткенді алдағы бақытты күндерге емексітіп, көмескі үміт жетегіне байлап қойғысы келгені көңіліне алаң кіргізген.

Адам баласының асыл мұраты – ізгілік, имандылық, жақсылық, бір-біріне деген мөлдір махаббат дейміз, алайда өмір үшін бітіспес шайқастағы алғашқы қауымдастық адамдарының түз тағыларына жанкештілікпен жұмыла ұмтылғандарындай бірлік-ынтымағын ыдырататын жалқы ғана жойқын күш бар. Ол – адам баласының кеудесіне сайтани жолмен кіріп кеткен – тәкаппарлық, менмендік, өзімбілермендік, өркөкіректілік. Бұлардан да қиыны һәм жарық күнде адастырар тұмандысы-астамшылық. Астамшылық жүрген жерде адамгершілікке, имандылыққа, өзара сыйластыққа орын қалмайды.

Махаббат қай адамда да қол жетпес арман болып қала бермек. Махаббат отбасы ошағының ұдайы маздап жанып тұруының басты ұстыны. Ал, ол бақайесепке құрылғанда отбасы жылуы суыйды, махаббаттан мән кетеді.

Соңғы кезде Зергүлді осындай зілмауыр ойлар басып-жаншитын болып жүр. Тікбақай тәтесінің күйеуін күшікше жұмсағысы, болмашы келіспеушіліктерден бетінің түгі шығып, маңдайы қатпарланып шыға келетіні санасын сансыратып ғана қоймай, астамшылықтың шегіне жеткен жерінде бомба болып жарылатынын ойлап тұла бойы түршіккен. Ал, сол бомбаны жарылып кетпей тұрғанда зарарсыздан-

дырудың жолы қайсы? Отбасылық ошақ отын құтқаратын қандай күш бар?

Зергүл әпке мен жезде арасындағы бір-біріне деген соншалықты өршімелі өшпенділікті де байқап, қайран қалатын болып жүр. Сырт көзге сездіргілері келмесе де олар бірінің пікір-ойына екіншісі кереғар жауап қатып, екеуара қырқысатын да қалатын. Бірде табиғат аясында жүріп Зергүлдің екі басты жылан көргені бар. Табиғаттың кереметінде шек жоқ қой. Әлгі жыланның бір басы құйрық жағына бітіпті. Бір денені екі бас иемденген соң іс оңа ма? Қай бас күштірек болса, екіншісі иректеліп соның шылауында кетеді екен. Әпке мен жезде бастарындағы жағдайдан Зергүл екібасты жыланды көріп, сұмдық шошынды. Ол енді махаббат деген маздақ отты жүрегінде тұңшықтырған.

Отбасылық одақ бәлкім, екеуара құштарлық сезім қанағаттанған соң ғана қалыпқа түсіп, өз арнасымен жайраңдап ағар. Сол құштарлықтың болмысы қандай? Ләззаты қандай? Махаббат отына күйіп көрмеген Зергүл кеудесін түртпектеген осы сауалға жауап таба алмаған. Әлде адамдар арманына қол жеткізіп алған соң бақыт құсын бағалай алмайды ма екен?

Жұмыс істеп келгендерін міндетсініп, екеуі екі жақта шалқайма орындықта шіреніп отыратын жұбайларды жақындастыратын ешқандай да дәнекердің жоқтығы Зергүлді одан сайын ой тұңғиығына батыра түсті. Бүкіл жоқты тырнақтай тіршілік иесі толтырмаушы ма еді? Бірақ әлпешті әпкетайы қысыр жыландай қайқандап, сәби сүю бақытын ойына да алмайтын сияқты. Іңгәлаған сәби үні естілмеген ошақ отының жылуы мардымсыз болатынын бойжеткен енді түсінгендей. «Әпкетайым сәбилі болса екен» деп Зергүл Жаратқаннан күнде тілейтін әдет тапты. Жүріс-тұрысы ауырлар ма екен деп әпкесінің құрсағына қанша қарағыштағанымен, Мағрипаның бойынан титімдей де өзгеріс таппай қиналды.

Есесіне Зергүлге артылар жүк ауырлай түсті. Мағрипа енді өзінікі аздай күйеуінің ішкі киімдерін де «жуа салшы» деп сіңлісінің алдына үйіп тастайтын болған. Алғашқында

қатты ыңғайсызданғанымен, әпкесінің көңіліне қарап, бойжеткен бұл шаруадан да бас тартпады.

Мағрипа жұмысбасты болғандықтан да жезде мен балдыз көп ретте оңаша қалады. Бір-біріне үйренісе бастағанда аңғарды, жездесі жылы жүректі жан сияқты. Қамқор. Ілтипатты. Оның үстіне мол ақылдың да иесі. Оқыған-тоқығаны мол. Кейде Зергүлді туған қарындасындай көріп, еркелетіні бар. Балдызының жасаған болмашы жұмысын жоғары бағалап, мақтауын да асырып отырады.

- Осы біздің жалбыз иісті балдыз болмаса бұл шаңырақтың шаттығы шалқып тұрар ма? - дейді Зергүлді көпе-көрнеу көтермелеп.

Әрине, Зергүл мұндай мақтауларға зәру емес. Қолынан келген барлық жақсылығын әпкесі үшін жасап жүр емес пе? Өзі құралыптас құрбылары не оқу ақысын төлей алмай, не жесе тамаққа тоя алмай ашқұрсақ күй кешіп жүргенде бұл не ішемін, не киемін демей шалқып өмір сүрді. Таяуда қолына дипломы тимек. Жездесінің айтуына қарағанда, жоғарыдағы көкелермен келісіп, қызмет орнын әзірлеп те қойған тәрізді. Сәтін салса енді бір азырақ уақытта ол бұл үйден біржолата кетеді. Ендеше, әке-шешесіндей қамқор болған әпке мен жездесінің үй шаруасына көмектескеннен қолына әлдене жұғып қалмас. Осы оймен бойжеткен әпе мен жезде арасындағы өзі де түсініп болмайтын сызатты сезбегенсіген.

Жездесі жігіттің төресі дерліктей сымбатты. Жоғары лауазымды қызметте жүргендіктен бе екен, мәдениетті де ұстамды. Әпкетайының шәкімшіл көңілі мен кісәпір кесірліктеріне үн-түнсіз шыдап жүргені де осы ішкі мәдениетінен болар. Мағрипа кейде орынсыз дау шығарып, өршелене долданған сайын жездесінің бірнәрсені бұлдіріп қойған балаша жаутаңдап, бас көтере бастаған боз бораннан үнсіз құтылатынын күнде көріп жүр. Не деген төзімділік! Басқа біреу болса бұл қорлыққа төзіп отыра алмайтынын бойжеткеннің іші сезеді.

Жездесіне деген аяушылық сезімі бірте-бірте іштегі алай-дүлей бұрқасынды босатып жібергендей бойжеткен

өз-өзінен үрейленетін әдет тапты. Енді іштей ой сарабына салып таразылап отырса жездесіне бауыр басып қалған екен. Неге екенін өзі де бағамдап жатпады, әйтеуір жездесін осы үйде жадыраңқы күйде көргісі келеді де тұрады. Мағрипа жоқта жезде мен балдыз түрлі тақырыпта әңгіме өрбітеді. Ас бөлмесінде шүйіркелесіп отырып шай ішеді. Сол кездерде ол жездесінің бойынан бұрын өзі аңғара бермеген бір тазалықты байқады. Жездесі артық-ауыс сөзге жоқ, тұған қарындасындай сыйлап, қамқорлығына алып жүруді ағалық парызы санайтындай.

Енді бүгін жүрек түкпірін ақтарып қарап отырса, кеудесін бір өкініш жаншитындай. Бұл ненің өкініші? Ненің күйігі? Боз бұлау болып тұншығып жылап шыққан түндеріне сыр төккенде таныды – ол жездесін тәйтiк тәтесiне қимайды екен. Сонда ол әпкесiне... жо-жоқ, бұлай болуы мүмкiн емес.

Ой сергелдеңінде жүрген ол ішіндегі отты тұншықтырудың жолы осы үйден біржолата кетіп, қарасын батыру деп шешті. Осы ойымен киім-кешегін сөмкесіне салып кетейін деп жатқанда тағы да әпкесі алдын бөгеді.

- Неге кетпексің? Әлде жездең бірнәрсе деді ме?

- Жоқ!

«Сіздің долы ашуыңыз, кіді мінезіңіз болмаса, жездеде не күнә бар?» дегенді ішіне бүгіп қалды.

Осыдан соң-ақ жезде мен балдыз арасындағы жұмбақ та жылы ағыстар толастамай жаңбырша себезгілегеніне қайран қалады. Әуелі үркек жүрек әлденеден секем алып еді. Жездесін көрсе жүрегі атқақтап, кеудесін тесіп өтердей тепкілейтіні несі? Бұл қандай сезім? Аяушылық па әлде енді ғана тұтанып келе жатқан балауса махаббат па?

Зергүл әуелгіде осы ойынан қатты шошынды. Екі оттың ортасында қалғанша қолымды төбеме қойып, осы үйден безіп кетсем бе екен деп те ойлаған. Бірақ жездесінің жылы қабағы, өзіне деген жұмбақ сезімі оны тұсаулай түсті. Бойжеткен оңаша қалғанда жездесінің терең күрсiнiспен өзіне тесіле ұзақ қарап қалатынын аңғарады. Аңғара алмаса қыз болар ма? «Еркектің ұры көзі арамза ойының хабаршысы.

Қызым, жеңсік ойларға бой алдырып, сондай сұмырайлардың құрбанына айналып кетуден сақтанып жүр» деп анасы үнемі құлағына құйып отырушы еді. Анасының ескертпелерін есіне ала тұрып, жездесінің ұры көзінен жасырынғысы келсе де, сол отты жанарды іштей қалап тұратыны қалай?

Қандай сапардың да аяқталатын күні болады. Зергүл қалың тұман ішінде жүрген осы бір сүреңсіз де үрейлі үмітке толы күндерінің тезірек біткенін қалады. Бұл үшін қатерлі қоршауды бұзып өтіп, шексіздік шыңырауына біржолата сіңіп кетуі керектігін қыз көңілімен түйсінді. Отқа арбалған түнгі көбелекше шыр айналып жүрген күндерінің бірінде ол жүрек жалынының дауасын махаббаттан ғана табатынын түсінген. Университет оқытушыларынан бастап курстастарының көпшілігі оған сезімдерін білдіріп те үлгерген болатын. Бірақ, қыз жүрегі соның бірде-біреуін хош көрмеген. Ешкімге де дес бермей келген дертті жүрегі жездесінің алдында әлсіздік танытты. Сезім сергелдеңі мен селі оны теңіз толқындарына лақтырып жіберді.

Жаратқан қыз жүрегін жұмбақ сырға мейлінше мелдектете толтырып қойған. Кейде сол жұмбақты қыздың өзі де шеше алмауы мүмкін. Қайткенде де қыз қоймасының есігін ашпайды. Көнбіс жездесін адуынды әпкесінің шеңгелді қолынан арашалап алғысы келді ме әлде аяушылық сезімі басым түсті ме, кім білген, ол Бекжігіт алдында бойындағы алапат арпалыстарды ірке алмады, ақтарып салды.

Сол күні...

Иә, сол күні олар Бекжігіттің астанадағы жаңа қызметіне бірге аттануға серт берісті. Зергүл бойының алаулаған жалыны мен шиі еріндерінің тәттісімен жауап қатты. Үздікпе құмарлық осылай тарқады.

Колледждегі көгенкөздер мен бағыныштыларын біріңге тығып, көңілі тыңшыған ол әдеттегінше үйіне кеш келген. Келіншек бөлмелердің ешқайсысында жарықтың жоқтығын көріп, ішін тартып қалды. Мына үй неге меңіреу күй кешіп тұр? Күйеу мен сіңілі қайда кеткен? Әлде екеуі жақын кафелердің біріне тамақтанып келе қояйық деп үйден шығып кетті ме екен?

Шамды жарқ еткізіп жаққанда бөлмедегі әлдебір суық ызғар бойын шарпып өтті. Ол Зергүлдің бөлмесіндегі үстел үстінде жатқан бір жапырақ қағазды көргенде жылан көргендей тыжырынды. Ондағы үшбу хат кісі өлтіргендей еді.

Мағрипа шат-шәлекейі шығып, ебіл-дебілі шығып булыға жылады. Ол дәл қазір қолына түссе күйеуін емес, сіңлісін түтіп жеуге құмбыл.

- Сұр жылан! Сұр жылан! Қойынға кірген сұр жылан екенсің ғой, - деп долданып, уанбастан ұзақ жылады.

Өткенде ғой жезделі-балдызды екеуінің бұдан әлденені жасырғандай сыбырласа қалғанынан секем алып еді. Сөйтсе... «Сонда-ақ ана жүзіқараны үйімнен ит қосқандай безектетіп қуып шығуым керек екен-ау» деп ойлады жылап жатып.

Колледжде түрлі мәдени іс-шаралар жиі өтіп тұрады. Сондай кездері өзін өркениеттің өркешінен көрсеткісі келіп, үнемі кітап ақтарып, жұрттан естігендерін жазып алып жүретін Мағрипаның ойына ағылшынның бір мақалы түскен. «Аттар қашып кеткеннен кейін атқораның есігін жаптың не, жаппадың не?».

Ал, сол атқораның есігі қашан да ашық-шашық жататынын көң кеуде ұғына алмады. Долы ашу, алай-дүлей көңіл толқыны онсыз да ноғала түскен көзді тұмшалай түсті.

Мағрипа іштегі бар зар-запыранын сыртқа шығару үшін ар-ұят атаулыны жинастырып қойып, кафеге тартып кетті.

Япырымай, бұл қаланың шамдары түгел сөніп қалған ба, теңірек көзге түртсе көргісіз тас қараңғы. «Адасып кетпе-

сем екен» деп өксікті келіншек өмірге деген өшпенділігін өршітіп, тағдыр-талайына қарғыс айтып, сүрініп-қабынып келе жатты...

КӨРШІ

(Әңгіме)

Дауласыңыз, дауласпаңыз, алыстағы ағайыннан алдыңдағы көрші артық. Құтты құжыраhanaңызда қуаныш бола қалса екі өкпесін қолына алып алғаш келетін кім? Көрші. Қуанышыңызға орай шашуы да, албырттығыңыз үшін ашуы да дайын тұратын кім? Тағы да көрші. Бетің аулақ қылсың, үйіңізде отырып басыңызды бұлт шалша, көлдей етіп көмек қолын ұсынатын да жұрттан бұрын жағдайыңызды сұрайтын кім? Міне, сіз мойындап отырсыз, сол баяғы Құдай қосқан қоңсыңыз. Іргелес отырғандардың мидай араласып кететіні соншама, кеңқолтық қазекс: «үйіңде не барып көршіңнен сұра» деп астарлайды. Демек, балалы үйдің ұрлығы жатпайтыны сияқты, көршілердің бір-бірінен жасырып-жабулайтын ешнәрсесі де қалмайды.

Осыны айтқан қазақ «ағайынмен алыстан сыйлас» деп тағы тұспалдайды. Осыған қарағанда көршіңнен артық жақынның да, туыстың да жоқтығы Аллаға да аян ақиқат.

... Отыз жыл пәтерден пәтерге көшіп, небір тауқыметті көрген Есенәлі әкімшіліктен сегіз сотық жер учаскесі берілгенде баяғыда өліп, сүйегіне қына бітіп үлгерген әкесі тіріліп келгендей қуанды. «Неге өзгелердікі сияқты он сотық емес» деп дауласарлық дәрмені жоқ еді. Осы жасқа дейін не көрмеді ол. Дым тартқан сызды жертөледе де тұрды. Мұндайда келіншегі Үрбибі көрпе-төсекті таңертең күн көзіне жайып, кептіріп, кешке балаларының үстіне қалыңдау етіп жабушы еді.

Сонда да сыздың аты сыз екен. Үлкен ұлдары Аманәлі күркілдеп жөтелі күшейгенде Есенәлінің кеудесіне күдік кірді. Асанәлісі де әлжуас еді, денесі күйіп-жанып жиі жатып қалатын. Бірақ, Дмитрий атай осы қоныстанғаны құт

әкелмеген жертөлесін де көп көрді. Бірде Есенәлі ауылдастарын ертіп келіп аядай бөлмесіне түнеткен. Ағайындар бас қосқан соң онсыз болады ма, түні бойы өткен-кеткеннен сыр ақтарды. Дастарханға көкмойындар шүпірлеп келгенде күңгірт бөлмеге сәулелі бір сиқыр ілесе кірген.

Дмитрий атай осы думанды көтере алмады. Онсыз да екі баласын көпсініп жүрген оған сол түнгі у-шу жеткілікті еді. Ертесіне-ақ екі-үш көрпе-төсегін арқалатып жертөледен қуып шыққан.

Есенәлі күні бойы зыр жүгіріп, шаһарды шыр айналып жүріп бір әйелдің тауықкепесін зорға тауып келді. Маша апайдың талпақ танау асырайтыны-ақ қиын болды. Бір жексұрын сасық иіс көрпелерінен өтіп ішкиімдеріне сіңісе бастағанда курстас досы Дәурен келіп қалып бұл тозақтан алып шықты. Сондағысы Иван атайдың итарқасы еді. Мұнда да береке тапқан жоқ. Дымқыл бөлмеден екі баласының көзі әңгел-шеңгел болып оянушы еді. Балаларына суық тигізіп алудан қаймыққан әке мұнда қалуды хош көрмеді.

Енді санап отырса қалақтай ғана қалада бұл тұрмаған шағын аудан қалмапты. Сондықтан ғой, оның «бұл қалада мен білмейтін қуыс жоқ» деп кергітіні. Есенәліге із кесушілік кәсіп бермеген. Бергенде бар ғой, ол осы қаладағы номері бірінші ізкесуші болып шығар еді. Әрі-беріден соң Есенәлі қай аулада қанша қаңғыбас ит, мысық барына дейін жатқа білсді. Бірақ, бұл білгенінің пайдасын да, зиянын да көрмеді.

Сегіз сотық жер учаскесі Есенәліге кең жайлаудай көрінді. Міне, мына жерге даңғырлатып үй салады. Мына жерге сарай тұрғызады. Ана ашық алаңқай көкөніс үшін қалдырылды. Аздап жеміс ағаштарын отырғызуға да болады.

Сол күннен бастап Есенәлі жұмысынан шыға салып, жер учаскесіне асығатынды шығарды. Тамағынан, пәтерақыдан жырымдап жинаған тиын-тебен тығынға да татымады. Не істеу керек? Қашанғы біреудің босағасында жүреді?

Ағайыннан жылу жинау – ұят. Есенәлі әрі ойланып, бері ойланып өзі құрылыптас жұмысшылардың жасап жүрген тірлігін қайталамаққа бекінді. Мұнысы – ұрлық еді. Күнде жұмыстан қайтарда қолына іліккенді ала кетеді. Бірақ мұнда «сен ұрлық істеп жүрсің» деген бір пенде табылсашы. Тіптен, жұмысшылар үйлеріне қайтарда әлденені арқалап кетуі парыз сияқты. Бәлкім, басшылар қолдарында түгі жоқ бейшаралардың баспана салып алуын осылай қолдайтын да шығар.

Біраз құрылыс материалының басы қарайғанда Есенәлі іске кірісті. Жер учаскесі қалаға қарағанмен, екі ортасы қозыкөш жер еді. Су болса да жоқ. Жарық түсіне де кірмейді. Он-он бес шақырым жерден шелекпен су тасиды. Кешке топыраққа су сіңіріп кетіп, ертесіне қыш құяды. Мойындарын тырнадай созып жүріп денесінде қырым еті жоқ тыриған екі ұлы – Аманәлі мен Асанәлі әкелеріне көмектесіп қыш құйысады. Үрбибі алыстан су тасып, бұлардың тамағын әзірлейді. Қас қарая жетілік шамның жарығымен күркедегі төртеу кешкі тамақтарын ішеді. Таңертең қолы күс-күс болған әкелі-балалар қалаға қарай жаяу-жалпы сүйретіліп кетіп бара жатады.

Осы бір азапты да қиын күндер үш-төрт жылға созылды. Есенәлі қоныс тойын тойлағанда үйге электр жарығы әлі кірген жоқ еді. Шағын аулаға сол күні ғарыштан шұғылалы сәуле түсіп тұрғандай сезінген. Ошақтағы, самаурыннан шыққан от жүректерге жылу дарытты. Ұзаққа созылған той-думанның соңы әуезді әнге ұласып, жұрт қызыл күреңденіп қызған шақта Есенәлі мен Үрбибі ортаға шығып дөңгелене биледі.

Иә, бұл көптен күткен қуанышты күн еді. Бақыттың баспалдағы еді.

Жаңа үйге және өздерінің көптен армандаған басыбайлы баспаналарына кірген күннен Есенәлі мен Үрбибінің екі баладан соң қайтадан бал айы басталып кеп берсін! Енді жұпынылау болса да екі ұлдың өз бөлмелері бар. Есенәлі мен Үрбибі ерлі-зайыптылық ғұмырын қайта баста-

ған. Оңаша бөлме. Ыстық қауышулар. Үрбибі де күйеуінің жұмыстан оралар сәтін аңсап тұратындай. Кешкі астан соң-ақ екі ұл сабақтарын пысықтамаққа өз бөлмелеріне кіріп кетеді. Осы ынтық көңіл, ыстық жүрек суымаса екен деп тілейді екеуі де. Алдағы күндер жөнінде ой жүгіртіп, ұзақ шүйіркелеседі. Шашырап түскен бір шоғыр ауылдың үстінде қорғалақтап кеш туған ай қалықтайды. Жапан түздегі жарықсыз ауылға сәуле шашып, түн қараңғысын сұйылта бастайды. Жоғары көтерілген сайын сәулесі де молайып, қаланың айқай-- шуынан тысқары, жапан далаға шашау-шашау түскен үлкенді-кішілі үйлерге рақым жаудырғандай болады. Есенәлі мен Үрбибі осы рақым-нұрдан мол қарпып қалғысы келеді. Көптен уысқа түспеген Алланың рақымына шөліркеп те қалған еді.

Осы бір ләззатты күндер мен түндердің шапағатындай өмірге таңшолпандай қыз келді. Аманәлі мен Есенәлі қарындасты болды. Жыртық үйдің де жарылқаушысы бар. Олардың күн артынан күн аунаған сайын тұрмыстары да түзеліп, түгіндері қою шыға бастады.

Қазақ не айтса да қадап айтады. «Ескі көшеде ежелгі көршілер тұрады». Қалай дәл айтқан десеңізші. Біреуі күрке, екіншісі палатка тігіп, әлі келгендері киіз үй тұрғызып, қалт-құлт етіп жүріп баспаналы болғандар бір әулеттен өрбіген өрен-жарандардай тату. Бірінің қуанышына бірі ортақтасып жүру үйреншікті үрдістеріне айналған. Келіндер қай үйде жиын болса сол үйде білегін түрініп жіберіп, қызметке араласып кете беруші еді. Кейде абысын-ажындар бас қосып, берекесіз қысыр кеңес құратын. Олар мұнысын «гәп» деп атайды. «Гәп жейміз» деп те қоятындары бар. «Гәбін» жеп қойса онысы мардымсыз, татымсыз әлдене болғаны ғой. Әйелдердің сөзін құлағына қыстырмайтын Есенәлі «гәп» дегеннің өзі өзбек ағайындардың сөзі екенін біледі. Демек, қысыр әңгімеге жиналады ғой. Сол қысыр әңгіменің үстінде ішіп-жеп, ән салып, көңіл шіркінді бір демдеп қайтады.

Әйел атаулы «гәптетіп» жүргенде еркектер де құралақан қалмайды. Олардың карта деген ермегі бар. Көбінесе

«күліс» ойнайды. Қағаз шимайлап, әр ойын сайын ұтыс жазып отыратын преферанс дегенге мойын жар бермейді. Әрі-беріден соң оған есеп те керек. Әр ойын сайын ұтыс алатын «күліс» тиімді-ақ. Мұндайда ұтқан да, ұтылған да ащы судан ұрттап, құнжаңдап қалады.

Есенәлінің есіне алыс қалған балалық шағы түсті. Ол кезде ауылдағылардың ынтымағы ыдырамаған, асты бір қазаннан ішеді. Бір әулеттен тараған ағайынды бес-алты үй бар еді. Сол бес-алты үйдің бірі кешке қазан көтереді. Үлкендер өткен-кеткенді қаузап әңгіме тиегін ағытады, балалар ханталапай ойнайды. Күніге бір ошақтың басына жиналатындықтан ба, балалар өзара тату болды. Мектеп-тегі еркешора, қарадай қағынып жүретін тентектер бұларды басына алмады. Тіпті, кейбір есерсоқтар бұлардың ығын ала сөйлейді. «Бұрынғының адамдары ауызбіршіліктің қадірін жақсы білген ғой» деп түйді Есенәлі.

Сол ауызбіршілікті жарқын өмірінің жартысын жер-төледе, тауықкепеде, сыз едендерде өткірген тағдырлас мұңлықтардан қайта тапты. Әр төбенің басында қарайтып үй тұрғызғандар уақыт өте бір қауым елге айналып келе жатты.

«Әп-әдемі ән еді, пұшық келіп қор етті» демекші, әп-әдемі, ынтымақ-бірлігі жарасқан ауыл еді, жекешелендіру деген жалмауыз бұл төңіректі де жайпап өтті.

Тоқырау деген тобанаяқ жылдар тасбақадай баяу жылжыды. Қала іргесіндегі шағын ауданның кедей-кепшігі бұл сынақтан да әупіріммен өтіп еді. Қалт-құлт тірлік кейін шегінді. Нарық деген «жарық кемеге» мінгескендер тышқаншалап тапқан-таянғанын ініне таси беруді меңгерген.

Осы кезде ғой, Есенәлі үйінің оң жағындағы бос жатқан екі учаскені әлдекім әлдеқандай жолмен сатып алды. Арада ай аунады ма, жоқ па, іргелес үйдің иесі қала орталығына суыт көшті. Үш үйдің жерін иемденген шойын қара көп ұзамай техниканы қапнатты да жіберді. Құтты бір зауыт салып жатқан кешегі коммунистік отряд сияқты.

Есенәліден тыныштық кетті. Үй іргесі дүрс-дүрс етеді де жатады. Құрылысшылары шаршау дегенді білмейді-ау шамасы, түнде де дүрсілдетеді де жатады.

Есенәлі түні бойы дөңбекшіп шықты. Үрбибі бүйі тиген түйедей ыңырсып жатқан күйеуіне қорқақтай қарады. Айран әкеліп ұсынып еді, күйеуі шай сұрады.

Таңертең көзі кіртііп отырған күйеуіне қараған Үрбибі:

- Көршілер зауыт салып жатыр ма? - деп сұрады.

- Ит біліп пе? - деп Есенәлі шарт ете қалды.

Әншейінде үстінен түйе өтсе де мыңқ етпейтін күйеуінің мына томырсық мінезіне Үрбибі келін болып түскелі алғаш таңырқап еді.

- Неғып тұрсың? Шайыңды әкелмейсің бе? - деді Есенәлі шегір көзін ежірейтіп.

«Жер астынан жік шықты, екі құлағы тік шықты» демекші, дәл іргеден шыққан дүмпу мұның жүйкесін жұқартайын деген екен» деп Үрбибі ой қорытты. Қатын ашуланса қазан қайнатады. Үрбибі жоқ жерден әкіреңдеген күйеуіне томсырайып жүріп таңғы асын дайындады.

Шай үстінде Есенәлі оқыс жадырады.

- Мына көрші дәу де болса зауыт салып жатыр. Бір жолыққанда сұрамасам ба? - деп кесесін шиырды.

«Көрші зауыт салса, бір баламды жұмысқа орналастырып қоймаймын ба? Өзіме күзетшілік те жарап қалар» деген ішкі ойын бүгіп қалды.

Бесіндіде Есенәлі көне көршілерін жинап, күңкіл-шүңкіл сөйлесіп отырды. Үй іргесін дүрсілдетіп күндіз-түні тыным таппайтын көршімен келісімге келу керек пе, жоқ па? «Күштінің дүмі диірмен тартпақ». Мынадай алыппен тайталасу бекершілік. Не істемек ләзім?

Ежелгі көршілер елп ете қойған жоқ. Онсыз да өз ауыртпалықтары аз емес олардан кісіге берер ақыл қайдан шықсың? Көршілердің отырып-отырып тапқан ақылы карта ойнау болды. Есенәлі «сенген қойым сен болсаң?» деп жерге түкірді.

Демалыс күні еді. Іргедегі дүрсілден құлақ тұнады. Асанәлі шыдамады білем, тысқа жүгіре шықты. Жаңа көршінің ауласында қарулы күзет тұр екен.

- Айдың, күннің аманыңда сендерді жау ала ма? - деп күзетшілерге тиісті.

- Бала! Аулақ жүр! Іс насырға шабады, - деді күзетшілердің бірі.

- Іс онсыз да насырға шауып үлгерген. Тыныштық бересіңдер ме, жоқ па? - деп Асанәлі айбаттанды.

- Шіренген сен кімсің-ей? - деді күзетшілердің бірі.

- Мына үйдің иесімін. Көршімін!

- Осыны да үй деп тұрсың ба? Үй деп мына біздің қожайынның баспанасын айт. Әлі көресің, бұл жерде үш қабатты сарай салынады. Сенің үйін, оның алдында тауықкепедей мыжырайып тұратын болады, - деді күзетшілердің алпамсасы.

Қарашадай бала намыстан жиырылып кете жаздады. Бұғанасы қатпай жатып қолы күс-күс болып қыш құйған, құрылыс бұйымдарын тасыған азапты күндері есіне түсті. Жаратқан біреуге үйіп-төгіп бақ береді. Енді біреуді тақыр кедей етіп сорлатып қояды. Күзетшісінің өзін күпіндіріп қойған құдірет-ай десеңші. Асанәлі қатты ызаланды. Қызыл шырайлы өңінің қаны қашып, түтігіп кетті.

Көзі жасаурап, түсі бұзылып келген ұлын көріп Есенәлі шаптықты.

- Осыдан әулие болсаң да жағыңды сындырмасам ба? - деп өмірінде жасап көрмеген сотқарлыққа бел буды.

«Осыдан Құдай болсаң да» деп айтпақ еді. Жаратушыға келгенде тілі күрмелді. Ашу-ызасы басылғанда парасаттың пайымына жүгінді. Есіне «Құм жиылып тас болмайды» деген мақал түсті. Өңшең кедей-кепшік, жарлы-жақыбай жиналып бас бола алмаймыз-ау» деп бір қойды. Сөйтіп сабасына түсті.

Күндердің күнінде күзетшілердің бірі келіп есік қақты.

- Қожайын шақырады, - деді аттан түскендей дүңк етіп. Амандық-саулық жоқ.

- Е, қожайын болса, саған қожайын. Оның маған әмірі жүрмейді. Бар, көкем! Есікті сыртынан жап! - деп Есенәлі қырланды.

Өз үйінде отырып өзгені басындырғысы келмеді. Мықты болса аспандағы Айды төбесінен тастап-ақ жіберсін. О, несі-ей, әй-шай жоқ адырандап, жетіп келіп «қожайын шақырады» деуің. Е, немене онысы Құдай ма екен? Бар болса, бай болса өзіңе! Қазіргі мына алмағайып аласапыран заманда екiнiң бiрi ұры! Екiнiң бiрi жемқор! Қулықпен, сұмдықпен еселеп байып жатқандар қаншама! Көп болса солардың бiрi шығар. Бiрақ, солай екен деп Есенәлі өзiн өзгенiң басынғанына өлсе жол берер ме? Есенәлі усойқы уақыттың ахуалын жете аңғармаса да замана екпiнiн өзiнше топшылайтын.

Осы оймен көңiлiн демдеп, Есенәлі есiк алдында кекiрiп отырды. «Өз үйi – өлең төсегi» көзiне ыстық көрiндi. Осы үйдiң iргетасын қалағанда Үрбибi бұраңбел келiншек едi. Белi майысып, әдемі шаштары желбiреп, бота көздерi мөлдiреп бейнеттi жұмыстың бiр шетiнде жүретiн. Жеке шаңырақ болу бақыты екеуiн талай түндерде ыстық қауыштырып едi-ау. Зымырап бара жатқан уақыт-ай десеңшi. Сол сұлу келiншек бүгiнде сарықарын әйелге айналыпты. Дегенмен «сырлы аяқтың сыры кетсе де сыны кетпейдi». «Бiздiң әйел әлi қыздай. Қарашы, екi бетiнiң қаны тамып тұр» деп мұртын ширатты. Иле осы ойы оқыс ашылып қалғандай жан-жағына ұрлана қарады.

Қосағының көңiл-хош халiне сүйсiндi. Әлден соң қасына келiп отырды. Үрбикенiң жон арқасында баяғы бiлектей бұрым сабалақ аттың жүнiндей селдiр күйде шұбатылып жатыр. Ол Үрбикенiң белiнен құшақтады.

- Жiгiт шағын есiңе түсiп отыр ма? Балалардан ұялсаңшы! - деп Үрбибi назданды.

- Мен әлi де жiгiтпiн! Кешке қара терге түсiрмесем бе? - деп үй иесi қырланды.

- Ата сақалы ауызына түскенде айтып отырғанын қара! - деп Үрбибi орынынан тұрып кеттi.

Отбасында сөз салғыласуды артық көрген Есенәлі қарадағы үш-төрт тұяғына қарай бұрылды. Күйбеңдеп ұзақ жүрді. Ойына балалық кезі, таңертең ерте тұрып қозы-лақ бағатын күндері түсті. Енді қарап отырса, көзін тырнап ашқалы өмірі ауыр бейнетпен өтіп келеді екен. Көштен қалғанмен, аштан өлмепті. Білегі талғанда айырға сүйеніп тұрып «бейнетті көп көрдім, еш болмаса балаларымның бірі қызметке орналасса айым жарқырап оңымнан тумай ма?» деп ойлап тұрды. Артынша қолының қысқалығына үстемелеп өкінді.

Осы өкініш оның күйікті кеудесін кешке дейін босатпайды. Жұрт сияқты еңсе тіктеп еркін жүре алмағанына налыды. Кешкі асты да қорғаншақтай отырып тартына жеді. Үрбибі үйректей үрпиіп отырған күйеуіне қарады.

- Ауырып қалғаннан саусың ба?
- Қайдағыны қайдан шығарып отырсың?
- Екі иығын салбырап түсіп кетіпті ғой.
- Қораның қиын ойғаннан шығар.
- Білмеймін, соңғы кезде тіптен бойкүйезденіп барасың.

Әйелмен сөз таластырып оңбайтынын білетін Есенәлі кесесін төңкеріп, орынынан тұрып кетті. Сол бойы ерте жатып қалды.

Бүркеніп жатып Есенәлінің әлденеге іші елжіреді. Үкілі үмітінің балдай өкініші ең бойын еріксіз құрсап алды. Сол бойы көзі ілініп кетті.

Шалқыған шаттығының шырқын үй іргесіндегі дүбір бұзады деп ойлапты ма? Күннен күнге биіктеп бара жатқан қабырғаларға қарап отырып өзінен-өзі күйінетін әдет тапты.

Күткен күмән-күдік көп тостырмады. Арада екі-үш күн өткенде дарбазасының алдына дәулігі пілдей автокөлік келіп тұмсық тіреді. Нән көліктен нарттай жуан түсті. Кеспектей дене көлденеңдей берді. Әлгі жуанның қатулы қабағында шаршаумен қатар әлдекімге кейісі бар. Талай сарқынды сұмды білемін деп ойлайтын Есенәлі күтпеген қонағының алдында морып қалды.

Қонақ ілезде қырық құбылды.

Аулада жүрген тауықтың балапанын іліп алып жөнелетін немесе жайған құртты ала қашатын кезқұйрық сықылды мойнын ішіне тартып тымырайып тұрған жуан Есенәліге ұнай қойған жоқ. Ішінен тақыс есебі арылмайтын біреу-ау деп тағы ойлап қойды. Итініп келіп сәлемдескенінің өзіне айқаптағы жыны қозды. Оның мүп-мүләйім тұрысының тасасында бықсыма арамдық атой салып тұрғанын үй иесі әлдеқандай түйсікпен сезді. Қонақ қырғы мекеменің сайыпқырындарындай сақтыққа көшкен секілді.

- Бақа!

Есенәлі селк ете қалды. Бақасы несі! Әлде мұны құрбақасың деп келемеждеп тұр ма? Апалақтап қалған Есенәлі қонағына қарап еді ол үкікөзденіп қос қолын ұсынып тұр екен. Үй иесінің күс-күс қолы қонақтың алпамсадай алақанына жұтылып кетті. Қолын тартып алғанда Есенәлі жиіркеніп тұрды. Бақаның алақаны суланып тұрады екен.

Қуыс үйден құр шығармау қаймана қазақтың ежелгі дәстүрі. Ауладағы божы үстіне дастархан жайылып, шай келтірілді. Бақа – Бақытбектің алыстан орығытып келіп айтқаны осы үйді сатып алғысы келеді екен.

Бұл Есенәлінің күтпеген құқайы еді. Қонағының қалауын естігенде жыландай жиырылды. Жәркештену дегенді білмейтін ол әңгімені шорт кесті. Бақа – Бақытбек кеткеннен соң да жүрегі мұздап, денесі қалтырады. Бұған сақылдаған тісі қосылды. Үрбибі үрпиіп қалды. «Жедел жердем» шақырмақ еді, күйеуі тиып тастады.

Кешке қарай Есенәлі сүзектен тұрғандай төсегінен сүйретіліп зорға тұрды. Қонақтың қандай құқай тастап кеткенін білетін Үрбибі жақ ашпады.

Арада біраз күн өткенде жаңа көршінің балалары Аманәлі мен Асанәліні әлекедей жаланып, бәлекеттей айналдырып жүргенін байқады. Қос ұлы көршілерді қанша мақтап келгенімен тоңы жібімей-ақ қойды. Кесір көршісіне қарсы кесек әрекет ете алмай күйзеліске түсті.

«Адам үш күннен соң молаға да үйренеді». «Айналдырған ауру алмай қоймайды». Қазып айтатын қазақтың мақалы қаңғырған оқ емес, нысанаға дөп тиеді. Есенәлі қаншама рет көршіден іргемді аулақ салайын деп тырысқанмен оның адамды жадылап алатын сиқыры бар ма, әйтеуір оған дейін ешқандай кіріптарлығы болмаса да иініне иігендей.

Бірде Бақытбек алып көлігіне отырғызып бұларды қала сыртындағы ауылға әкелген. Олар еңселі үйге түсті. Дарбазаның кілтін Бақытбектің ұлы Бақтияр ашты.

Еңселі үй иесіз сияқты. Ауладағы қасқыриттен басқа тіршілік иесі сезілмеген. Қора-жайы, моншасы, бастырмасы, жаздық асханасы, сөкісі бар бәденді баспана. Ауласында жеміс бағы да бар екен. Олар көп бөлмелі үйді асықпай аралап көрді. Бірқатар бөлмеде көздің жауын алатын жиһаздар жұтынып тұр. Есенәлі «байлығын көрсетіп мақтанбақ па?» деп ойлап үлгерді.

Аулаға шыққанда лапылдап жанған отты көрді. Бақтияр бұлардың келу құрметіне кәуеп пісіріп жатыр екен. Сөкідегі азық-түлікке көз сүрінеді. Бақытбектің кәрі көзді қатаң қабағы жадырады. «Мәздемсінген неменің тамағын опыра жеп кетейін» деген бір тентек ой келді Есенәліге. Ол тартынған жоқ.

Іңір қараңғысында олар кейін қайтты. Есенәлі шөлдеп оянды. Бақытбек көмекшілерінен сыра беріп жіберіпті. Қаңылтыр құтыдағы сыраны ішіп отырған Есенәлі «кедейдің бір тойғаны шала байығаны» деп бір қойды. Артынша «балалар Бақытбектің қарамағына көшсе, біз де ел қатарына ілініп кетерміз» деп өзін-өзі жұбатты.

Арада тағы бірер апта өткенде Бақытбектің қала іргесіндегі үйіне бұлар қайта келген. Бұл жолы ақ борақтай келіншек аяғының ұшымен жүгіріп жүріп қызмет етті. Зәулім үй, кең аула, жайнақ көз келіншек, ас та төк дастархан Есенәлінің енжар көңілін едәуір биікке көтеріп тастады. Ол өзінің көңторғай тіршілік өмір бойы қанағат тұтып келген еді. Бұл жолы көңілі қалауы әлденеге желікті.

Бақытбектің бұқпантайлап айта алмай жүрген сыры осы жолы ашылды. Есенәлі дегенмен бірден лап ете түскен жоқ.

Бақытбек осы кең де келісті үйін Есенәлінің бәкене баспанасына айырбастамақ. Керек десе, сол үйдің барлық материалын бұзып алып кет деп отыр.

Шашы ұзын болғанмен ақылы қысқа әйел мұндайда түбегейлі есепке жүйрік келеді.

- Шал-ау, Құдай берді деген осы. Бәлденбей келіс. Пайдасын кейін айтам, - деді.

Балаларының да басы айналып қалған ба, Бақытбектің осы үйін айналшықтап шықпайды. Есенәлінің шегінерге жері қалмады. Бірде желпініп отырып Үрбибіге айтқан өз сөзіне байланды. «Ана үйге көшіп барсақ, мал ұстағанға жақсы екен. Оның үстіне ана балаларың үйленсе, мына тар бөлмеде қалай сиямыз?» деген. Осы дегені Үрбибінің де миын жеген.

Шағын ауданның бас көтерер бір адамына айналған Есенәлінің табан астында көшетін болғанына көршілері таң қалысты. Бір қошқарды сойып, көрші-қоланды шақырып бата алған Есенәлі едел-жедел көшіп кетті.

Үрбибі болжағандай жаңа қоныс құт әкелді. Бұрынғы ыңжық ұйқы келмеске кетті. Мал асырап, үй іргелік жерге көкөніс егіп, шаруасын оңдап алды. Аздап шыр біте бастағанда «оқта-текте қатынның да айтқанын жасап тұру хош болады» деп ой түйеді.

«Қаншама жырғап қалдық» дегенмен, Есенәлінің бойын бір жылғыздық сезім жадыратпай-ақ қойды. Өзін айдалада жалғыз-жарым жүргендей сезінеді. Адамдарына үйрене алмай жүр ме, басқа да себебі бар ма, кім білсін, әлі осы ауылдың ешкімімен етене араласа алмапты. Қартайғанда қалқиып соқа басы сопайып жалғыз қалғаннан, әңгімелесетін етене жақын адам таппағаннан асқан қасірет жоқ екен. Көшіп келгеннен соң бір қой сойып, құдайы ас бергенде кіріп-шыққан көршілері содан кейін бас сұққанды қойды. Есенәлінің ұры қауіпі әрсаққа жүгіреді. Бірақ тиянақ таппайды.

Таңалакеуімде түс көріпті. Аманәлі мен Есенәлінің сол баяғы буындары қатпаған кездері екен дейді. Әкелі-балалы үшеулеп, қыш құйып жүр екен. Үрбибі қазан-ошақ басында. «Әке, біздің енді өз үйіміз болады» дейді қос ұлы жайраң қағып. Әлден соң бауырларындай болып кеткен байырғы көршілері көрінеді. «Есаға, бұл шаңырақта әлі талай той болады» дейді ежелгі қоныстасы Қайсарбек. Сол баяғы уайым-қайғысыз, қуаныш-қызығы мол күндер. Бірін-бірі жатсынбай, еркін араласатын ардакүрең, ақ-адал адамдар.

Есенәлі әлдебір баж-бұж дауыстан шошынып оянды. Жаңағы көрген түсін қимай ұзақ жатты. «Балаларымның маңдай тері сіңген құтты құшхананы бекер айырбастадым. Көрші-қолаңмен шүйіркелесіп әңгіме айтып отыратын едім. Үй кең болғанмен, көңіл тар» деп өкінді. Есіне баяғыда қайтыс болып сүйегіне әлдеқашан қына бітіп кеткен шешесінің: «Текемет сатсаң көршіңе сат. Көршіңе барғанда сол текеметтің бір шетіне өзің отырасың» дегені түсті. Қай-қайдағын есіне түсіп ебіл-дебілі шығып жұбанбастан ұзақ жылады.

Содан бері Есенәлінің көңілі қоңылтықсып, әлдебір асылын жоғалтқандай алаңдаулы күй кешіп келеді.

Сол жоқтың орынын толтыратын таяныш-тіректі көңіл, жұбанышын таппай-ақ қойды.

ЖЕРҰЙЫҚ

(Әңгіме)

- Саған бір қызық көрсетейін бе? - деді сырттан сөйлей кірген Нұрсұлу.

- Тағы қандай қызығың дайын тұр еді? - деді Жақсылық әйелінің бірнәрсені қоңырсытпаса жүре алмайтынын меңзеп.

- Осы сен де. Мен бірнәрсе айтсам болды, үнемі осылай ауызыма қақпақ қоясың да жүресің, - деп Нұрсұлу шамданып қалды.

- Өзің бүгін ауыздығыңмен алысып тұрсың ғой. Тағы қандай боран-бұрқасын басталар екен? - деп Жақсылық әйелінің шайпау мінезінен зәрезап болған рай танытты.

Бұл әйел дегендерді түсініп болмайсың, жоқ жерден құйын болып көтеріліп, боран болып екпіндете соғады. Ал, көңілі түссе – көл, одан мейірімді, одан қайырымды, одан қамқор адам таппайсың. Көңілі түспесе – шөл, «өлдім» десең ауызыңа су тамызбайды.

Жақсылық та отының басында жан тыныштығын, алтын бесігінің бейбіт тербелуін, сыйластық пен түсіністікті қалайтындар қатарынан. Долы дауылдың оқыс бас көтеруіне жан-тәнімен қарсы. Арғы жағы белгілі ғой, «мені сүймейсің, біреуің бар» деп көз жасын көлдей етіп төгуімен бітеді.

Тағы да боран басталып кетпесін деген күдік-күмәнмен әйелінің ығын ала сөйлеуге тырысты.

- Сұлуым-ай, Сұлуым! Сенің де таппайтының жоқ. Ол өзі қандай қызық? - деп тартыншақтай сөйледі.

- Айтпаймын. Мен бірнәрсе айтпақ болсам, саған ол түрпідей тиеді. Есіл сөзімді саған қор қылып қайтемін? - деп Нұрсұлу бұлданды.

- Сұлуым-ай! Бала сияқты тым тез өкпелегішсің-ау. Бүйте берсең, жүрегіңді жаралап аласың ғой бір күні.

Жақсылықпен отасқалы талай жыл өтсе де осы уақытқа дейін оның сөзінің шыны қайсы, әзілі қайсы екенін Нұрсұлу түсіне алмай-ақ келеді.

- Телевизорыңды көре бер, - деп Нұрсұлу сырт айналды.

Телеарнада Жақсылық көптен бері ермек етіп келе жатқан ұласпалы фильм жүріп жатыр еді. Ол бір жағынан сол киноны да қимаған. Енді міне, жоқ жерден әйелің өкпелетіп алып отыр.

Жақсылық орнынан қолынан біреу тартқандай болып ықылассыз көтерілді.

Нұрсұлу ауладағы күн түсетін ашық алаңқайға табақ қойып, соған үңіліп тұр екен. Бұл барғанда ол қолындағы екі-үш жұмыртқаны бір-біріне ұрып, қабығың жарды да табаққа быж-быж еткізіп тастай бастады. Жұмыртқаның сары уызы мен ақ сұйығы бырыса көпіріп, дөңгелене түсті де әп-сәтте дайын тамаққа айналды.

- Расында, мынауың қызық екен! - деді Жақсылық әйелің еріксіз мойындап.

Шілде түскелі аптап ыстық тіршілік атаулыны өртеп жіберердей лапылдап тұр. Шаңқай түсте ұшқан құстың қанаты күйіп, жерге құлайтынына дау жоқ. Әлдеқандай жұмыспен далаға шыға қалсаң, ауа емес, от жұтқандай бола-сың. Сондықтан ең тынышы – салқын үйде шалқадан түсіп жатқанын жақсы. Оның үстіне әлемді тітіркенткен тәж-тажал (коронавирус) деген індет аждаһардай аран ауызын айқара ашып,, жан-жағындағыларды жалмап, адамдардың есін шығарды емес пе? Аймақта ірі кәсіпкерлердің бірі саналатын Жақсылық та індеттен – бір, ыстықтан – екі қашып, бұрынғыдай ой-қырға шапқылауды қойып, енді үйден ешқайда қия баспайды. Бар ермегі – теледидар, одан қалса қауызға түсіп, шықпай ұзақ жатып алады. Ара-арасында спорт залына кіріп, түрлі жаттығулар жасайды.

Бір жолы ол тағы да қауызда жалғыздан-жалғыз ұзақ шомылды. Ал, Нұрсұлу үш қабатты үйді тазалап шығамын деп-ақ әлек.

Екеуі екі жақта. Күні-түні бір-бірімен жиі ұшыраса бергендіктен бе, шүйіркелесіп айтар әңгіме де қалмаған. Ойда жоқта кездейсоқ кездесе қалса, бірін-бірі қажайды.

Далада күн жер бетін шыжғырып тұр. Үйіргелік баудың іші де қазір қорған болып жарытпайды. Жақсылық қауызда әрі-бері жүзіп келіп, салқын сырадан сылқылдата сімірді.

Нұрсұлу үй қызметшісін ұстамайтын еді. Ана бір жолы сүп-сүйкімді бір бойжеткенді үй қызметшісі етіп жұмысқа қабылдаған. Аузынан сөзді сұрап алатын ұяң ғана бойжеткен болатын. Кейін байқап қалды ғой, оңашалана қалса Жақсылыққа көзімен ішіп-жеп қарап, жанасқысы келеді де тұрады. Екеуінің бұл жоқта не айтатындарын кім білсін, әйтеуір Нұрсұлу бөлмеге кіріп келсе тығылмашақ ойнаған балалардай жым болады да қалады. Осыны құрбысы Айбалаға сыр қылып айтып көріп еді, ол бірден шоршып түсті.

- Ойбай, бәлесінен аулақ! Біздің бір көршіміз де үй қызметшісін алып еді. Өзі де бір сүйріктей сұлу неме сксп. Үйге жылан болып кірген ол ақырында бәйбішені қуып шықты. Сөйтсек, бұл жалмауыз күйеуінің ойнасы екен. Қазір осындайлар көбейіп кетті ғой. Жолатпа! - деді көздері алашапыраштанып.

Нұрсұлу тіксініп қалды.

Ертесіне ол Назипаның қолына еңбекақысын ұстатып, сыпайы ғана шығарып салды. Бұл кезде Жақсылық шаруаларымен Нұр-Сұлтан қаласында жүрген. Ол оралғанда үйде кекселеу әйел қарсы алды. Оны көрген Жақсылық қанын ішіне тартып, сүп-сұр болып тұтығып кетті.

- Әй, неге мелшиіп қалдың? Ойнасыңды қимай тұрсың ба? - деп Нұрсұлу шаптықты.

Сөйтіп, ойда-жоқта серінің сыры ашылып қала жаздады. Нұрсұлудың қолындағы хрусталь ыдыс жерге құлап, бытшыт болып қирады. Ыдыстың жып-жылтыр бөлшектері жан-жағына құбылмалы сәуле шашыратып бытырай жайылды. Әр бөлшекте мөлтілдеген жас бар еді. Кімнің жасы? Мұны қимас сезімнің құшағындағы Жақсылықтан басқасы біле алған жоқ.

— Кейінгі үй қызметшісі көңілден шыққан жоқ. Шаршаңқы. Ыбылжып жұмысы маңдымайды. Нұрсұлу одан да құтылуға асықты.

Нұрсұлу үй жинап жүріп те ой тұңғыығынан шыға алмады. Әншейінде үйдің бетін көрмейтін күйеуі неге түздегі жұмыстарына асықпайды? Неге бұйығыланып барады? Үйкүшіктеніп ауладан шықпайтыны қалай? Осы оймен ол қауызда жалғыздан-жалғыз шомылып жүрген Жақсылықтың жанына келді.

- Осы сенің қиялыңда шек жоқ. Ойлау жүйең ғажап. Тағы не ойластырып келдің? – деді Жақсылық судан басын шығарып.

Нұрсұлу қитығып қайтып кеткісі келіп тұрды да, «ақыры келіп қалдым ғой, айтарымды айтып кетейін» деген тоқтамға бекінді.

- Балалар көптен далаға шықпай, ішқұса болып отыр. Не ойлағаның бар? - деп күйеуінен жауап күтті.

- Мұндайда сен алдыңа жан салмаушы едің ғой. Айта бер, - деді Жақсылық әйелінің жоспарсыз жүрмейтінін еске алып.

- Тауға шығып, өзен жағалап дегендей, демалып қайтсақ қайтеді?

- Дұрыс.

- Ендеше, қай жерге барамыз?

- Шетелден шетел асып, көрмеген, баспаған жерің қалды ма? Маған өкпең жоқ шығар. Енді мына кесірлі коронавирус көріне кірмей шетелге шыға алмаймыз, - деді Жақсылық жабырқап.

- Балаларың ғой, үйге сыймай отырған, - деп Нұрсұлу наздана тіл қатты.

Жақсылықтың бір осал жері – балалары еді.

- Әрине, оларды ойлау керек. Өзімізді де ұмытпайық, - деді Жақсылық кері шегініп бара жатып, -әйтеуір ырыққа көне бастадың-ау. Мен бірнәрсе ойластырайын.

- Ойластыр да түскі тамағыңа кел, - деді Нұрсұлу жадырап.

Жақсылық қауыздан басын қылтитып, әйелінің соңынан қарады. «Дегенмен өзінің құлын мүшесі бұзылмаған. Бұлт-бұлт ойнап бара жатқан мықынын көрмейсің бе?» деп ойлап қойды.

Жақсылық қауыздан шығып, үстіне оюлы желеңін киді. Аяғына сүйретпесін іліп, тырп-тырп басып асханаға өтті. Бөлмені танау қытықтайтын әдемі бір хош иіс кезіп жүр. Су сергітіп, бойы жеңілдеп қалған үй иесі барқадар бір күй кешіп, рахаттанып отырды. Есіне сонау Американы шарлап өтіп, бүкіл Еуропаны армансыз аралағаны түсті. Соңғы рет Түркияның Кемер қаласында Жерорта теңізінің жағалауындағы бес жұлдызды қонақүйде тынығып қайтқанды. Үйіне оралған соң кенжесінің қолына оттық ұстатқан. Серіктің көзін орамалмен байлады. Содан кейін алдын ала жайып тастаған дүниежүзілік картаның үстіне оттықты таста деген. Оттық Тайландқа барып түсті.

- Ура! - деп айқайлап жіберіп еді сонда Серік.

Тайландтағы Пхи-Пхи- Ле аралындағы Майя-Бэй жағажайы туралы Жақсылық біршама білетін еді. Леонардо Ди Каприо мен Тилда Свинтон осы жұмақ жер туралы «Жағажай» атты фильм түсірген. Осы фильмнен соң жағажай әлемге танымал болды. Шығанақтағы жағажай биік жартастармен қоршалған. Теңіз суы тұнық та таза. Аралда түнегендер «тыныштықты анық сезіне алдық» десетін. Негізінен бұл аралға тынығушылар қараша мен сәуір айларында келеді. Дәулетті отбасыға жылдың қай мезгілі болса да қолайлы. Оларға қолбайлау боларлық ештеңе жоқ еді. Мына тәж-тажалдың аяққа оралғы болып тұрғанын көрмеймісіз.

- Майя-Бэй жағажайына барамыз! - деді Жақсылық түскі тамақ үстінде керенау кейіпте.

- Бізді ақымақ қылма, - деді Нұрсұлу томсарып, - қай-қайдағыны айтасың. Карантин кезінде қайдағы Тайланд? Қайдағы Майя-Бэй? Айтасың-ау сен де.

- Қара да тұр. Осыдан уәдеде тұрмасам, ит болып кетейін. Әкел қолды! - деп Жақсылық жан-жағына қоқилана қарады.

Нұрсұлу «осының шыны қайсы, өтірігі қайсы?» деп аңта-рылып отыр.

- Ит болмай-ақ қой. Адам болшы! - деді Нұрсұлу сөзіне салмақ сала.

«Мына мыстан қалай-қалай сөйлейді?» деп Жақсылық ішінен кіді алып қалды.

Кешкілікте керімсал жел басылып, артынша жанға жайлы самал соқты. Тырысқан дене жазылып, тұншыққан өкпе кең тыныс ала бастады. Ауа райына тәуелді ауру-сырқауы бар адамдардың жадырай бастаған кезі де осы тұс.

Қала ішінде тіршілік қайта маздады. Біреулер ауласына, екіншісі гүлдеріне су шашып жүр. Үйіргелік бақшаларын суғаруға кіріскендер де бар. Жаңа ғана төрткүл дүниені от құшағына орап, бір қауыздың ішіне сыйдырып жібере жаздап тұрған алтын алаудың соңғы шапағы Қаратаудың ұшар биігіне ілініп, бозамықтанып барып жоғалғалы қала ішінде көңілді шуақ орныққан. Табиғаттың төл туындысы саналатын адамдардың анасына тартып туғанына шүбә жоқ: бірде борандатып, бірде дауылдатып, енді бірде жауындатып, тағы бір әзірде шуағын шашып, жайдарыланып тұрады. Өмір бәлкім құбылмалығымен де қымбат шығар-ау.

Жаңа ғана жұбайынан бір де нөл болып жеңілген Жақсылық гараждан нән көлігін алып шықты. Үлкен сарайдан демалысқа шыққанда керек болатын заттар мен бұйымдарды біртіндеп шығарып, қағып-сілкіп тазалап, көлігінің тіркемесіне тией бастады. Мұны манадан бері сырттай бақылап тұрған Нұрсұлу күйеуін сұрақтың астына алды.

- Ойбай-ау, екі кештің арасында қайда барамыз? Тайландқа о заман да бұ заман адам машинамен жете алар ма? Жолда талай теңіз, мұхит бар, оны қалай кешіп өтесің? - деп сұрақты төпелеген Нұрсұлу тыржиып тұрды.

- Шұрқ етпе, бәйбіше! Тап бүгін жүріп кеткелі тұрған кім бар? Жинал. Таңертең күн шықпай жүріп кетуіміз керек. Екі-үш күнге жетерлік жол азығыңды әзірле. Қалғанын ертең түсінесің, - деп Жақсылық жанықтырып бақты.

Ештеңенің байыбына бармаған Нұрсұлу:

- Ақымақсың! Ақымақ демей не дейін сені Жақсылық! - деп үйге кіріп кетті.

Таң алакеуімде жолға шығып кеткен олар күн қызбай тұрып Дарбазаға жетіп алды. Қазақ ат қоюға келгенде шебер-ақ Дарбаза Алатауға кіретін қақпа секілді: тауды құдіретті бір күш қолдан қашап, ойып жасағандай. Сондықтан да бұл жерді жергілікті тұрғындар Дарбаза дейді. Барша жұртқа да осы атауымен таныс. Қақпа десе де болар еді, кім білсін, бабаларымыздың ауызына әуелі осы сөз түскен шығар. Қырғыз Алатауы сілімдерінен басталып, жол-жөнекей мыңдаған жылға, бұлақтарды қосып алатын Балдыберек өзені осы Дарбаза арқылы өтіп, кең далаға шығып, көсіле ағады. Дарбазадан ішке қарай өтіп, өрлей берсеңіз, табиғат тамашалары сізді алға сүйрей береді. Жарқабақтың екі қапталы жалаңаш, жылтыр құз. Табанында Балдыберек өзені долданып, буырқанып, көбігін шашып гүрілдеп ағып жатыр. Аспанға қарай алмайсыз: құз-жартастар төбеңнен құлап келе жатқандай көрінеді.

Құлыпсыз құштарлық пен тойымсыз тілек алға қарай сүйрей береді. Сәлден кейін биіктен еңіске қарай қатты екпінмен бақырып, улап-шулап, жолындағысының барлығын жайпап, долдана ағып жатқан Бақырауық өзені кездеседі. Құдая тоба! Оның бақырғаны құдды бір адамның дауысынан аусашы. Өзеннің неге Бақырауық атанғанын осыдан соң түсіне беріңіз.

Сұқсыр сұлулық серуендеушілерді тағы да алға сүйреген. Тау бірте-бірте жайдақтала берді де қарсы алдарынан жазық алаңқай жарқ етіп шыға келді. Осы алаңқайда жолаушыдан түсіп қалған жалғыз моншақтай жалт-жұлт еткен шағын көл жатыр. Бұл- Көлжайлау! Көлжайлау қысы-жазы көкпеңбек болып жатады. Тұнық табиғатты арша, қайың, терек, қара ағаш, долана, үшқат, шетен, тобылғы сияқты өсімдіктер жасандыра түскен.

- Майя-Бэй жағажайынан несі кем? Түркия, Тайландтағы теңізден, табиғаттан осы жеріміз артық емес пе? - деп Жақсылық желпінді.

- Бұрын неге осы жерге келмегенбіз?- деп сұрады жан-жағындағы сұлулыққа көзін суарып, мейірін қандыра алмай келе жатқан Берік.

Айналасына таңырқай қарап тұрған оған әкесі:

- Келесі жолы Тәңіртауға барамыз. Осындағы Көктерек әулиенің биігінде «Пайғамбарымыздың ізі қалған» делінетін тас бар. Соны көріп қайтамыз, - деп жаңа жоспарын жария етті.

Не дейсің, бұл бір керемет демалыс болды. Ағалы-інілі Берік пен Серік, қарындасы Сәуле көсіліп жатқан көркем көріністерге тамсанумен жүрді. Сол күні олар палатка ішінде түнеді. Ертесіне де қалғылары келіп еді, Жақсылықтың жұмысы шығып, амалсыз кері қайтты.

Келесі сенбі, жексенбіде олар Тәңіртауға тартып кетті. Жалпақ тастың бетінде адамның ізі айқын көрініп жатыр. Осы Тәңіртау сілемдерін жағалап жүре берсеңіз Бикелді әулие қабірханасы кездеседі. Кемербастау бұлағының маңында «Пайғамбардың ізі» деген және бір тас бар. Осындай тас Үрбұлақ тауынан да кездеседі. Азаттық ауылындағы Түркібасы әулиеге зиярат жасаушылар үзілмейді екен.

Машат, Біркөлік, Қасқасу демалыс орындарын түгелдеп болғаннан соң Жақсылық атының басын Қазығұрт тауына бұрған. Ақбура ата кесенесі жанындағы зияратжайға келіп тізгін тартты. Жер астынан буырқанып шығып жатқан бұлақ көзінен су ішті. Ақбура ата кесенесіне келіп, зиярат етті. Мұнан соң жұбайы мен балаларын бастап Нұх пайғамбардың кемесі қайырлаған делінетін Кеме Қалған биігіне өрлеп бара жатты.

Алып кемеңің тұмсығы тірелген тау шыңы, Үңгір әулие, Тесіктас, Нұх пайғамбардың саусақ іздері, бәрі-бәрі олар үшін ғажайып әлем еді. Кеме қалған биігінен етектегі ауылдар алақандағыдай көрінеді.

*Қазығұрттың басында кеме қалған,
Ол әулие болмаса неге қалған?*

Жақсылық ұзақ ойға шомып тұрды.

Нұхтың жасы екі жүз елуге толғанда пайғамбарлық қонды. Ол халықты жеті жүз жыл бойы мұсылмандыққа үндеді. Осы жеті жүз жыл ішінде небәрі сексен адам мұсылмандыққа бас иіді. Осыған налыған Нұх пайғамбар Жаратушыға жалбарынды. Алла оның тілегін қабыл етті. Жебірейіл періштені елші етіп жерге түсірді. Ол жерде топан су басатынын, сондықтан мұсылмандыққа өткен сексен адаммен бірге барлық жануарлар мен өсімдіктерден бір-бір жұптан кемеге отырғызып, әрекет етуді тапсырды. Нұх пайғамбар кеме жасай бастады. Былайғылар «тақыр жерде кеме неге керек?» деп күлді. Раджап айының алғашқы күні кемеге мінгендер алты ай он күн су бетінде жүріп мұхаррам айының оны күні жағаға шығады.

Нұх пайғамбар кемеге барлық жануарлар мен өсімдіктердің дәнін тиегенде шайтанға ғана орын тимей қалды. Бірақ, шайтан шайтан емес пе, кемеге кірудің жолын тапты. Кемеге жануарларды айдап кірерде шайтан есектің құйрығынан ұстап, кері тартып жібермей тұрған. Осыны көрген Нұх пайғамбар:

- Әй, малғұн! Неге тұрсың? Кір кемеге! - деп ашуланды.

Осы сөзді естіген шайтан зып беріп кемеге кіріп кетті. Әлден соң кемедегілерді түгендеп жүрген Нұх пайғамбар шайтанды көріп қалды.

- Сен қайдан жүрсің? Мұнда неге кірдің?

- Өзіңіз ғой, - деді шайтан мың құбылып, -«Кемеге кір, малғұн!» деп менің атымды атадыңыз ғой.

Пайғамбарлар уәжді сөзге қашан да тоқтаған.

Бірақ, шайтан шайтандығын істемесе жүре алар ма? Ол жүзімнің ұрығын ұрлап алып, жасырып қойды. Нұх пайғамбар кемедегі барлық адамдар мен жануарлардан сұрастырғанда ешқайсысы көрмеген, білмеген болып шықты. Пайғамбар соңында шайтаннан сұрады.

- Жүзімнің ұрығына үш мәрте су құюды маған тапсырсаңыз, тауып беремін, - деді шайтан.

- Жарайды! - деді ұрықтың табылғанын місе тұтқан Нұх.

Кеме Қазығұрт тауының ұшар басына барып қайырады. Жан-жануарлар жайылымдарға жіберілді. Адамдар өсімдік ұрықтарын жерге шашып, ертеңдері үшін жеміс күтті. Осы кезде уәде бойынша шайтан жүзім дәні түскен жерді үш рет суарды. Ол бірінші рет түлкі қанымен, екіншісінде жолбарыстың, үшіншісінде доңыздың қанын пайдаланған еді. Кейін жүзімнен адамдар шарап дайындауды үйренді. Оны ішкен адамдар түлкідей қылмаңдап, өмірінде көрмеген адамдармен ауыз жаласты, тез тіл табысты. Артынан жолбарыс болып жонданып шыға келді. Айбарынан жұрт шошынды. Сөйте тұра жомарттығына ел сүйсінді. Оған енді дүние-мүлік керек болмай қалды. Мұнан соң жолбарыс доңызға айналды. Демнің арасында адамгершілік қасиеттерінен де, жомарттығынан да, қайсарлығынан да, батылдығынан да жұрдай болды.

Қастерлі Қазығұрттың қиясында тұрған Жақсылық мырс етіп күлді. Ойына өзінің кезінде доңыз болып жүрген кездері түскен еді.

- Тағы да есіңе не түсті? - деп сұрады күйеуінің әр әрекетінен секем алатын Нұрсұлу.

- Осы сенің мені аңдығаннан басқа шаруаң жоқ па?

Жақсылық қитықты. Артынша жадырады.

Ол енді көпті көрген көсемдерше кәсіліп сөйледі. Елімізде тарихи, мәдени ескерткіштер мен киелі орындардың жүдә көп екеніне, Әзіреті Қаратау әулиелердің кені, қазақтың байтақ даласы тарихтың терең көмбесі екенін айта келіп, дүниежүзі халықтарының ауызын ашып, көзін жұмып тамсана тамашалайтын Алтын Адам біздің жерден табылғанына тоқтады. Осы Қазығұрттың етегінің өзінде небір ғажайып орындар бар. Қазығұрт Шыңғыс хан, Әмір Темір дәуірінің талай шайқасына куә. Қытай елшісі біздің жыл санауымыздан бұрынғы 138 жылы Қазығұрттың қырық қатпарлы тарихы мен шежіресіне, киелі орындарына тәнті болып кеткен.

- Қазығұрт – адамзаттың алтын бесігі. Жер бетіндегі барлық адамдар осы тау етегінен өсіп-өніп, кейін көбейе бастаған соң шаруа қамымен жан-жаққа тараған. Қазығұрт-

тіршіліктің қайта тұтануының тірі куәгері, - деп алып Жақсылық бұл жорықтың енді үзілмейтінін, жалғастық таба беретінін айтып бір-ақ тоқтады.

- Сонда шетелдерге шықпаймыз ба? - деп сұрады Сәуле.

- Балам-ау, шетелдерде бізге не бар? Әуелі өз еліміздің киелі, тарихи, мәдени орындарын, көне қалаларын түгел аралап шығуымыз керек. Көрмеймісің? Қандай ғажап! Осындай тарихы терең киелі орындар қай елде бар? Теңіз керек болса, Атырау мен Ақтауға немесе мына Шардараға тартып кетеміз. Алакөліміз, Қызылкөліміз, Аралымыз, Балқашымыз, Қапшағайымыз, Қайыңды көліміз, Мақпалымыз, Баянауылда Сабындыкөліміз, Жасыбай көлі, Торайғыр көлі бар. Қазақстанның кең байтақ даласында біз көрмеген қаншама ғажайып жерлер бар. Бір ғана мысал айтайын. Американың Колорадо штатында Гранд-Каньон ұлттық паркі бар екенін білесіңдер. Біздің Алматы іргесінде Шарын шатқалы сол Гранд-Каньоннан бір мысқал да кем емес. Маңғыстаудағы Бозжыра, Тұзбайыр, Қиынкеріш шатқалы, Жамбыл облысындағы Ақыртас, Көкшетаудағы Оқжетпес, Жұмбақтас, Қарқаралыдағы Шайтанкөл, Баянауылдағы Кемпіртас, санап тауыса алмайсың ғой, тегі. Ендігі сапар осы киелі де тарихи орындарға арналады, - деді Жақсылық жұбайы мен ұл-қыздарына қарап.

Сол күні олар Қазығұрт тауының баурайындағы Ақбура ата кесенесі жанындағы зияратхана маңына шатыр тігіп, сонда түнеп шықты.

Таң алакеуімде Жақсылықтың түсіне ақ киімді, ақ сақалды, өзі де аппақ қария кірді.

- Балам, мен Қызыр бабаң боламын. Жерұйықты алыстан іздеме. Жерұйық-туған жеріңде, өз елінде!-дейді әлгі жүзінен мейірім төгілген ақсақал.

Жақсылық тау баурайындағы таза ауа әсерінен бе әлде көрген түсінен бе, ұйқысынан қуанып оянды.

- Мен Жерұйықты таптым! - деді шаттанып.

- Қорқыт бабаң таба алмай кеткен Жерұйықты сен қайдан таба қойдың? - деді Нұрсұлу тағы да тиісе сөйлемесе ішкен асы бойына сіңбейтін әдетіне басып.

Жақсылық оны тыңдаған жоқ. Әншейінде барымтасына қарымта қайтарып үлгеретін ол бұл жолы үндемей құтылуды құп көрді. Үнемі ду-дудың ортасында жүретін Жақсылық бұл жолы тыныштықты қалады. Өмір соқпақтарында жаңа сүрлеу іздеді. Оны енді ешкім алған бетінен тоқтата алмайды. Жақсылықтың отбасымен кешер өзендері мен теңіздері, жүрер жолдары мен сан сырлы соқпақтары, сүрлеулері әлі алда. Оны туған жерінің Жерұйығы күтеді.

Қазығұрттың таңғы салқын самалы лекіте соқты. Екі қолтығынан екі адам көтеріп келе жатқандай өзің өте жеңіл де сергек сезінген Жақсылық Кеме Қалған шыңына өрлеп бара жатты.

Не ғыпты сонша, небір пайғамбарлар мен хандар, әмірлер, батырлар, би-болыстар, әулие-әмбиелер, шешендер мен көсемдердің табаны тиген қасиетті Қазығұрт Жерұйықтың қайда екенін көрсетіп жібермейді деймісің?! Мүмкін, өзі-ақ тауып берер.

Ол сондықтан да әулиетау ғой...

КЕРМЕК ДӘМ

(Әңгіме)

Түсім бе, өңім бе, ыстық алақан бетімнен, басымнан қауырсынның жұмсақ самалындай ғана леппен сипап өтті. Дәл сол кезде тұмауратып денемді көтере алмай жатқан мен шуақты бір күйге бөленіп, жеңілдеп сала бердім. Іле басыма «бұл кім болды екен?» деген ой келді. Жақында ғана бір топ студентті мақта теріміне әкелген. Күн өтіп кетті ме, ауа райы жақпады ма, кім білсін, басымды көтере алмай құлағам. Боса-болмаса да анашым ауылда қалған. Алыста ажырамас арқасүйер кімім бар? Көңіл иірімдері тереңіне тарта түсті. Басымды жастықтан жұлып алдым.

Бұл – Гүлзада еді!

- Сені ауырып қалды деп естіген соң ...Бүгінге куратордан сұранғам. Саған не әкелгенімді білесің бе? - деді ол маған ұяң ғана тіл қатып.

Оның көзінен де, сөзінен де бауырға деген жанашырлық лебі сезіліп тұрды. Өн бойым ысып сала берді.

Гүлзада әкелген түйіншегін аша бастады. Құдай-ау, онда не жоқ дейсіз? Мұның барлығын қайдан алған? Мына дәрілерді қайдан тапқан?

- Басың ауырады ма? Мына дәріні ішіп алшы, жеңілдеп қаласың, - деп бәйек болып отыр.

Ол маған дәрі мен су ұсынды.

Құдайақы, рас айтамын, тұла бойым жеңілдеп сала берді. Жаңа ғана ішкен дәрі бойыма дарып та үлгермеген шығар-ау. Маған күш берген, сенім берген осы бір екі көзі боталаған, жүрегінен ылғи да жылылық есетін Гүлзада еді. Ол қараторышың әдсімісі. Қос жанары мойылдай қара. Сол мойылдай қара көз елжіремелі күйде қарағанда

тұла бойым өзінен өзі ысып сала береді. Күле сөйлегенде екі бетіне пайда бола кететін шағын шұңқыршалар оның сүйкімін арттыра түседі. Жеңіл де жылдам қозғалатын қыз бойында ерекше бір еркелік бар.

Негізінен ер балаларға арналған бұл жатақханаға қыздардың ешқайсысы бас сұқпайды. Бас сұғу былай тұрсын, маңайламайды да. Батылын қарай гөр, ештеңеден қысылмастан, қымсынбастан Гүлзада жалғыз келіпті. Анамдай аялап, жанашыр болып отырған қызды қалай жақсы көрмейін?!

Бірақ, менің жақсы көруім, іштегі жасырынулы жанартауым мүлде бөлек еді...

Біздің оқу орынында қыздар құмырсқадай қаптап жүреді. Небір жәудір жанарлы, аршын төс, қыр мұрынды, оймақ ауызды, бота тірсекті үріп ауызға салғандай ажарлы бойжеткендер «мәні неге көрмейсің?» дегендей әрі де, бері де сапырылысып өтуші еді. Бірақ, сол мыңдаған қыздың ішінен менің көзім тек Гүлзадаға ғана байланды.

Айтпақшы, көршілес дала қосынан небір бұраңбел бойжеткендер кешкі ойын-сауыққа келіп, биге араласушы еді. Негізі, қыздар былайғыда бұйығы көрінгендерімен, биге келгенде ашылып, жайраң қағып шыға келеді ғой. Кешкі биде олардың талайымен кездесесің. Тоқ балтырлы толық қыз, бота тірсек бұраңбел бойжеткен, ақ борықтай сұлу мүсінділер мұнда толып жүр. Құлындай сұлу мүсінді бойжеткендер саз ырғағымен мың бұрала билегенде сезім шарпылысы шарықтап, көңіл көкдөнені қияға ала қашады. Би алаңы – сұлулық салоны дерсің. Сұлулық жиынтығынан көзіңді ала алмайсың. Қанша жерден биге келгенде ебедейсіздеумін деп өзіне-өзі сене алмай тұрғаныңмен, думанды ортаға лап етіп түсіп кеткеніңді аңғара да алмайсың.

Міне, осы сұлулық салонында менің көзіме Гүлзададан басқа ешкім түсе қоймады. Гүлзада былай қарасаң, басқа қыздардан асып-артып бара жатқан ештеңесі жоқ, тәмпіш танау, қараторы қыз. Бойы да аса биік емес. Орта бойлы. Бірақ, неге екенін өзім де білмеймін, Гүлзада десе жүрегім

дүрсілдеп қоя береді. Оны көрмесем, әлденемді жоғалтқандай беймаза күй кешемін.

Тағдыр кейде адамға тосын сый тартулап жатады. Өз қиялындағы адаммен ойда жоқта кездейсоқ жолығасың. Қол жетпес армандай көрінетін арудың жанында жүргеніңе сенер-сенбесіңді білмейсің.

Расында, Гүлзада маған тағдырдың өзі жолықтырған ару еді! Нақ қай күні кездестік, қай күні бір-бірімізге алғаш тіл қатыстық, есімде жоқ. Бірақ ол маған бұрыннан таныс-білістей жақын еді. Тым жақын болатын. Бәлкім, бізді табыстырған әдебиетке деген махаббатымыз шығар.

Иә, иә бір күні ол кітапханада менің қойын дәптерімдегі шатып-бұтып жазған өлеңсымақтарымды көріп қалды. Қолына ұстап тұрған дәптерді кері қайтарып ала алмадым. Оның ретін таппадым.

- Өлең жазады екенсің ғой.

- Аздап...

- Ақын екеніңді білмеппін.

Менің бетім ду ете қалды. Өйткені, осы уақытқа дейін мені ешкім ақын деп атамаған еді. Мектеп қабырғасында жүргенімде аудандық газетке мақалаларым шығып, «тілші бала» атанғаным бар. Осы құрметпен мектептегі қабырға газетінің редакторы болып сайланғанмын. Десек те, ешбір газет-журналға бірде-бір өлеңімді жариялата алмағанмын. «Көркемдік қуаты әлсіз екен, ұйқастары шымыр емес, ойыңды анық жеткізе алмапсың» деген сияқты біртектес жауаптар келетін. Ерегіссе алған бетінен қайтпайтын бірбеткей балалар болады ғой. Мен де өлең дегенде алған бетімнен қайтпадым. Қаншама ақындардан сын естісем де поэзия әлемінен пырағымды әкете алмай-ақ жүргенмін. Бұдан бөлек, қойын дәптерімде алғашқы махаббатыма арналған өлеңдерім бар емес пе? Гүлзада сол өлеңдерді оқып қоймас па екен?

Гүлзада дәптердің бір-екі бетін аудастырып, бірер шимайымды оқып көрді.

- Санжар, өлеңдеріңді әлі де ширата түсуің керек сияқты, - деді тұнжыр томсарып.

Өлеңдерімнің әлі де бір қайнауы ішінде екенін ішім сезуші еді. Газет-журнал қызметкерлерінің хаттары менің өр кеудемді өректітіп, тулатқанымен, жазуға деген талпынысымды ірке алмаған. Ал, өзіме етене жақын тартып жүрген қыздың тұнжыр күйде айтқан түйіні мені алай-дүлей күйге түсірді. Мен сонда да от-өлеңмен қоштаса алмадым. Өйткені, Гүлзадаға деген сезімімді басқалай жеткізе алмаймын деген нық сенімде едім. Бәлкім, бұдан да тәуірірек өлең жазуыма Гүлзаданың септігі тиіп қалар. «Жігіт қызға ғашық болса, ақын болады» деп білетіндер босқа айтпаған шығар. Ақын бола алмасам да, ақынжанды шығармын. «Мына алмағайып, аласапыран заманда бір таза болса, ақындардың ғана жүрегі таза» дегенді бір кітаптан оқығаным бар. Ал, жүрегі таза болып өту- әр адамның арманы емес пе? Түптеп келгенде жүрегі таза жігітті қыздардың сүймеуі мүмкін емес.

Осы оймен өлеңмен де, Гүлзададан да қоштаса алмадым.

- Әлі-ақ сауығып кетесің, - деді Гүлзада тағы да басымнан сипап.

Алақанының жылы табы басымды шарпып өтіп, жүрегіме нұр болып құйылып жатқандай. Қолын басымнан алмаса екен, осылай отыра берсе екен деп іштей тілеп тұрмын.

- Менің кетуім керек. Түсінесің ғой. Тағы да келемін, - деп ол орнынан тұрды.

Гүлзада мақташылар жатақханасынан шығып бара жатқанда көңілімнің көгіне бұлт қонақтап, жылы жаңбырлар жүзімді жуып жатты. Теріс қарап аунап түсіп, неге екенін білмеймін, ұзақ жыладым. Ауылды, ауылда менің ертерек адам болуымды Алладан жатса да, тұрса да тілеп отырған, жастайынан жесір қалып, қолынан орамалы кетпеген, көзінің сорасы кеппеген, қайғы-мұңынан арыла алмаған анамды, соңымнан ерген інімді ойладым ба, кім білсін, жұбана алмадым. Бәлкім, Гүлзаданың маған деген бауырмал пейіл-ықыласы жүрегімді елжіреткен болар. Бозшолақ атты бейдауа дүние-ай, адамды мұншалықты мұңға орап, мұнарға малындырып қоярмысың!

Гүлзада уәдесіне берік екен. Ертесіне де, одан кейін де сөмкесіне әлденелерді салып келіп тұрды. Келген сайын мені бауырындай еркелетіп, әкелгендерін ауызыма тыққыштаумен болады. Осындай өбектеулерден соң мен шолжаң баладай еркелеп, ауырған болып жата бергім келеді. Әлпеш көңіл біреу мелдектетіп мейірім-шапағатын молынан себелеп тұрса деп тілейді. Аялы алақанды сірә, ешкім де жек көрмейді. Мен де барақат тапқан сәттерімнен ажырағым келмейді. Алайда, тепсе темір үзетін жігіттің шамалы самалданғанға шалжиып жатып алғанын кім хош көреді. Кіртиіп қалған көзімде от тұтанып қалғанын көрсе керек, кураторымыз ендігі еркелігімді артық санады.

Біз мақталықта жолықтық.

- Жұмысқа шығыпсың ғой, - деді Гүлзада қасыма келіп.

- Иә.

- Басыңның ауырғаны қойды ма?

- Сені көрсем, жазылып кетемін.

- Бәлесін қарай гөр өзінің?

Мұны айтқан Гүлзада емес еді. Оның қасында Ақбота бар болатын. Гүлзада екеуіміздің үнемі бірге жүретінімізді білетін ол кейде әзілдеп, кейде әзіл-шыңы аралас екеуімізді үйлендіріп те қояды.

- Қарашы, Гүлзада! Мына Қозы Көрпешің ғашықтықтан үзіліп кеткелі тұр ғой.

Ақботаның мына сөзі жаныма жағып барады. Гүлзадаға ұрлана қарасам, түк болмағандай жылы жымыып қана тұр екен. Оның байыпты да байсалды жүзінен бауырмалдық мейірім көрдім. Тәтті сезімге пәк көңілдің жауабын таппай, екіұдай күйде аласұрдым да қалдым. Әлде мені сүймейді ме? Олай болса неге әурелейді? Осы сауалдардың жауабын таппай, ойқамаулы күйде сергелденді соқпаққа сүңгітім де кеттім. Менің кірнесіз көңілімді бір түсінсе, Гүлзада түсінуі тиіс деп ойлаушы едім.

Бұл күні де мен терген мақтамның жартысын Гүлзадаға бердім. Неге екенін өзім де білмеймін, ол үнемі алда болса екен деп тілеймін. Оның үлбіреген нәзік саусақтарын аяй-

мын. Мені арқа тұта ма әлде бұрын мақта теріп көрмегендіктен бе, ол үнемі құрбы қыздарынан қалып қоя береді. Соның орнын толтыру үшін тергенімнің жартысын оның қапшығына саламын.

- Керегі жоқ, керегі жоқ, - деп тартыншақтайды Гүлзада мұндайда шыр-пыр болып.

- Неге? Ақботада қалып қоясың ғой.

- Мейлі. Қалсам, қалып қояйын. Онда тұрған не бар?

- Үлкен мәселе бар. Сені біреулер ақсаусақ деуі мүмкін.

- Дей берсін. Бұдан былай маған көмектеспе. Жалқау болып қалуым мүмкін.

- Жалқау емессің. Бұрын мақта теріп көрмегендіктен, әлі үйрене алмай жатырсың.

- Дұрыс айтасың. Мен әлі-ақ озат терімші атанамын. Сен бұдан былай маған терген мақтаңды беруші болма.

- Неге?

- Өйткені, біздің бұл жұмысымызға еңбекақы жазылады. Ертең қалаға қайтқанда саған да киім, тамақ керек.

- Керек емес. Жоқ, керек. Мен ауылдан ақша алдырамын. Ал, сенің ауылың алыста. Сондықтан саған ақша көп керек, - деймін оған уәж айтқансып.

Қарап отырсам, ауылдан мол қаржы алдыра қоятындай қандай мықты тірегім бар? Апам болса шашы – сыпырғы, қолы – көсеу болып жүріп кеңшардан болмашы қаржы табады. Оны мен сыпырып әкетсем, інім екеуінің жайы не болады? Қыстық отын керек. Мектепке баратын ініме киім керек. Мұндай керектер біздің үйде толып жатыр. Бірақ, мен бұл ойымды Гүлзадаға айтпаймын. Бауыры бүтін, бүйірі тоқ адам болып көрінгім келеді.

Осында келгелі қатарлас жүйекте бірге мақта теріп жүріміз. Жұбымыз жазылмайды. Талай сыр ақтарылды. Соның арасында әкесіз өскенімді, ауылда анам мен інім ғана қалғанын да сөз ретіне қарай айтып қойғанмын. Сонда менің бұл мақтанғаным қай мақтану? Қыз біткеннің бір естігенін оңайлықпен ұмытпайтын сұңғыла болатынын есімнен тарс шығарып алыппын. Менің бөсіп келе жатқанымды

сезіп Гүлзада нарау тартып қалды. Ернін жымқырып, бір түмен ойға батып кетіпті. Әлден соң ол басын көтерді.

- Санжар, екеуіміз мақта теріп жарысайық, - деді сосын.

Мен оның «бұдан былай терген мақтаңды маған беруші болма» дегенін түсіндім.

Еңкейе-еңкейе бел талды. Мен бір тізерлеп отыра кеттім. Мақтаны сабағынан жалаңаш қолмен жұлғандықтан алақандарым дуылдап ашып барады. Сонда да айналамдағы аппақ әлемге қызыға қараймын. Бәлкім, қасымда Гүлзаданың болуы ұшпалы көңіліме желік бітіретін шығар.

Гүлзада иіліп келіп қасыма отырды. Қапшыққа сүйеулі басымды көтеріп, тізесіне қойды. Жылы да жұмсақ бір леп басымды аралап өтті. Өн бойыма тарап бара жатқан жылы ағыс жүріп өткен жолын түгелдей шымырлатып, ток соққандай дірілдетеді. Мұндай серіппелі сәтті бұрын басымнан өткермегендіктен де шығар, буындарым босай бастағандай.

Бауырмал қыздың ойы шөпшекте шығар-ау, ал сол мезетте менің құбылмалы қиялым қиырларды шарлап кеткен еді. Бойды балқытқан тәтті шымыр басылмаса екен деп тілеп жаттым. Осынымды сезгендей Гүлзада жылы да жұмсақ алақандарымен шашымды тарай бастады. Мен ішпей-жемей мас болдым. Төрткүл дүние көз алдымда шыр айналып, ғажайып әлемге сүңгіп бара жаттым.

- Кешегі ауырғаныңның салдары шығар, өзің сатқақ ұрғандай жүдеп кетіпсің, - деп қамқорлық танытқан қыз еңкейіп шашымнан иіскеді.

- Шашыңнан күн иісі шығады. Інімді де осылай еркелетуші едім. Оның да шашынан күн иісі шығып тұрушы еді. Сағындым өзің, - деп бір қойды.

Менің ішім қылп ете қалды. Осыншалық жақындықты балауса, балғын махаббатыма жауабы шығар деуші едім. Сөйтсем, ол... Жарым көңіл ақсақ сезім қоңылтақсып қалды. Ішіме бір түйін пайда болып, ащытып барады. Көкейіме өксік тығылды. Бірақ, қыз тізесінде жатып, жылай алмайды екенсің. «Сүймейді екен. Несіне емексітіп, емінеді»

деген ой санамды әлем-жәлем құйынға айналдырды. Бәлекей бойжеткен түрімнің бұзылып кеткенін лезде аңғарды.

- Санжар, саған не болды? - деп көзіме тік қарады.

- Жай, апамның еске түсіп кеткені, - дедім ішкі арпалысымды бүркемелеп.

- Апаңды сағынып жүр екенсің-ау. Мен де анамды, бауырларымды сағынып жүрмін.

Бір тамшы жас бетіме үзіліп түсті. Мен басымды көтеріп, оның жас жуған бетінен сүйе бердім. Жастың кермек болатынын тұңғыш сонда аңғардым. Гүлзада қолымды қаққан жоқ.

Сол күні біз кешке дейін бір-бірімізбен жарысып мақта тердік. Бір-бірімізге қарамауға тырыстық. Қарай қалсақ, ішкі сырымызды ашып алатындай жасқандық.

Мақтаны таразбанға тапсырып шыққанда күн ұясына қонып та үлгерген еді.

Мақталық шетіндегі арықты бойлай жүріп келеміз. Әлден соң көз байлана бастады. Кібіртек әңгіме көсіле алмады. Менің ішімдегі бітеужараның ұшығы қайтпай-ақ қойды. Сонда да көзге көрінбейтін бір жіп екеуіміздің арамыздағы нәзік байланысты байлап тастағандай босатпады.

Екеуіміз өз ойларымызбен келе жатқанда жапырақтар арасынан бір торғай пыр етіп ұшып шыға келмесі бар ма? Селк ете қалған Гүлзада ытқып келіп менің құшағыма кірді де кетті. Япырай, құшағы жанып тұрған от екен ғой. Кеудесіндегі көріктей қос алмасы басылып-керілгенде денемді өртеп жібере жаздады. Әлдебір құштарлық от болып тұтанып, бойымды шымырлатып келе жатты. Мен қызды құшағыма қуып тыққан торғайға риза едім. Тағы бір торғай аяқ астынан пыр етіп ұшып, қыздың құшағымнан босамағанын қалап келемін.

- Ой, қатты қорыққаным-ай!-деді әлден соң алқынып тұрып.

Ол жатақханаға жеткенше менің қолтығымда жүрегімді жылытып келді. Осы екі арада не сөйлестік, не айтып ақ-

тарылдық, есімде жоқ. Сірә, көптен күткен жұлдызды сәт есімнен тандырған шығар.

Студенттер кешкі тамақтарын ішіп болып, жатақханаға тарай бастаған екен. Асханадан екеуімізге бірдеңе табылды. Алайда, бұл кеште мен ішпей-жемей тоқ едім. Алабұртқан қыз жанарына қарай беруден жалықпадым. Ол да маған тұнжыр көзімен жиі қарағыштап, құшағыма тығыла түсті. Бақыттан басым айналды.

Сол суымаған сезім сілкіністерімен билеп жатқан жастардың ортасына сүңгідік те кеттік. Кешкі тымық ауада әуелеген әсем әуен делебе қоздырады. Алқын-жұлқын биге араласқан қыз-жігіттер әуен ырғағымен мың құбылып тербеліп жүр. Қарақат көзді қараторы Гүлзада құндыздай құлпырды. Ауызым ашылып қалыпты. Балғын денесі былқ-сылқ етіп ырғақ әуенімен әсем қозғалады. Ол бүгін тым ажарланып кетіп еді.

Курстас досым Нығымет тақап келіп:

- Ау, Санжар, рұқсат ет, сұлуыңмен мен де бір рет билеп келейін, - деді.

- Жоқ, - дедім мен батылданып, -айналаңа қарасаңшы, қыз дегенін толып тұр ғой.

Гүлзаданың көзінен ризалық табы сезілді. «Солай ет. Бақытыңды оңайлықпен уысыңнан шығарма» дейтіндей.

Бақкүндес курстастарымның сырттай көбік сөзді сапырып тұрғандарын іштей сеземін. Бірақ, құшағымнан сүйіктімді бір сәтке де босатқым жоқ. Дүние шыр айналып, дөңгеленіп өтіп жатты. Бұл кеште мен тек Гүлзадамен ғана биледім. Ол да биге шақырған жігіттердің бірнешеуіне үнсіз қарсылық білдірді. Бұған менің қыбым қанып қалды.

Сол түні біз жатақханадан жырақ кетіп, торғын шымылдықтай таңғы мұнарды бірге қарсы алдық. Күн қуанып оянған баладай күлімдеп тұрды.

Мақта терімінен махаббат отын маздатып оралған мен оқуыма алаңсыз кірістім. Қасымда Гүлзада барда, махаббатым барда менің тек жақсы оқуым керек еді. Ана аманатын орындауым керек еді. Гүлзададай гүл реңді келінге ол ғана емес, бүкіл ауыл болып қуанары анық.

Абай атамыз айтып кеткен махаббат қызық, мол жылдарда уақыт шіркін ұршықша зыр айналады екен-ау. Қызығы мен қуанышы, шаттығы мен шуағы мол күндер ақырын-ақырын шегініп, құрғырлардың алыстап кетерін ойлаппыз ба? Негізі шаттық, қуаныш құшағында жүргендер Уақыт атты ұлы құдіреттің бағасын білмейді. Білгісі де келетін шығар-ау, алайда, болып-толмаққа, білмекке ұмтылған көңіл құсы самғай ұшып, уақыттың зығыршықтай зыр айналып өтіп жатқанын байқамайды екен. Әне-міне дегенше бірінші курсты да бітіріп тастаппыз.

Адамдар кейде әлдебір асылын, қимас затын жүрек қатпарына жасырады да оқыс есіне түскенде сарылып іздей бастайды. Бірінші курсты бітірген студенттер де осындай алаңжарлы көңіл-күйде еді. Сынақтарын түгел тапсырып болғандар едел-жедел жиналып, ауылдарына асығыс аттанып жатты. Иә, әркімге де кіндік қаны тамған жері ыстық. Отбасына, әке-шешелеріне, бауырларына, құрбы-құрдас-тарына деген сағыныш та оларды сабырсыздандыра түсті.

Несі бар, үш ай үш күндей болмай өте шығар. Қоңыр күз есік қаққанда еліміздің әр түкпірінен алтын бесік ұямызға қоңыраулатып жетерміз. Сағынысып қауышармыз.

Осы оймен Гүлзадамен күмән-сезіксіз қоштастым. Перронда тұрып мойылдай қара көзіне ұзақ қарадым. Ол да мені бұрынғысынша бетімнен, басымнан сипап, қимастықпен қарап тұрды.

- Апамды сағындым. Ол кісі соңғы кезде жиі сырқаттанып қалатын болыпты. Қасында болып қайтайын. Бара салып хат жазамын, - деді дауысы құмыға шығып.

- Шығарып салушылар! Түсіңіздер! Пойыз жүргелі тұр, - деп ескертті жолсерік.

Оның алабұртқан жүзінде қимастық табы алаулап тұрды. «Сүйеді екен ғой, сүйеді!». Біздің қолдарымыз зорға ажырады.

Вагоннан секіріп түскенде жүрегімнің бір бөлшегі Гүлзадамен бірге кетіп бара жатқанын сезіндім.

Пойыз қозғалып бара жатты. Мен пойызбен ілесіп едәуір жерге дейін жүгіріп бардым. Терезеден Гүлзаданың қол бұлғап тұрғанын көріп қалдым. Пойыз ауық-ауық ауыр күрсініп ұзай берді. Қолымда қыздың ыстық табы, көз алдымда асыл бейнесі қалып қойды. Көкірегімнен ел көшкендей құлазып келе жаттым. Мына қым-қиғаш тіршілігі күндіз-түні бір басылмайтын қала ішінде жападан жалғыз қалғандаймын. Көзіме ешкім көрінбеді.

Әлдеқайда асыққанда уақыт шіркіннің тұсаулап қойған аттай кібіртіктеп жүрмей қоятыны бар-ау. Маған әр күн бір жылдай баяу жылжыды. Күн сайын ауылдағы байланыс бөлімшесіне барамын. Гүлзаданың сағынышқа толы хаты кешеуілдей берді. Не жағдай болып қалды екен? Анасы аман болса игі еді. Дүдәмалы күйде ішіккен баладай кірнеленіп селқос жүрген күндердің бірінде зарықтырған хат та қолыма тиді. Гүлзаданың өзі келгендей қуанғаным-ай сонда. Хатты ашпас бұрын конвертті иіскеп көрдім. Танауыма әдемі бір хош иіс келді. Осы сәт сары жаздың қоңыр самалы дөңгелене соғып, кеудемді уанышпен әлдилегендей жұбаныш таптым. Бірақ бұл жұбаныш ұзаққа бармады. Гүлзада амандығын, анасының әлі де ауырып жатқанын ғана жазып, хатты қысқа қайырыпты. Көңілім қоңылтақсып қалды.

Торығып жүрген тайғанақ күндерімнің бірінде кеңшар бригадирі үйге іздеп келді.

- Оу, батыр! Осылай селтендеп жүре бересің бе? Жұмысшылар жетіспей жатыр. Шөпке шық. Ақша табасың. Ертең қалаңа қайтқанда керегіңе жарайды. Әлде шешеңнің шырпыры шығып жүріп тапқан бес-он сомын қақшып әкеткелі жүрмісің?

Осы сөз қамшы болып, сол күні-ақ белімді шарт буып, басыма қағаз қалпағымды киіп, қолыма айыр ұстап кеңшардың қауырт науқанына гүмп бердім де кеттім. Сірә, мені сарытап сағыныштан бір сәтке болса да қарбалас жұмыс құтқарған шығар-ау.

Уф! Көптен күткен күн де келіп жетті-ау ақыры. Киімдерімді, жаз бойы жұмыс істеп тапқан ақшамды чемоданыма салып, Шымкентке шұғыл аттандым. Анамның «оқуыңа әлі біраз күн бар ғой» дегеніне «Жатақханадан орын алуым керек. Өткенде бір сынақтан қарыз болып қалып едім, соны тапсырамын» деп өтірік айттым.

Жатақхана жабырқаулы қарсы алды. Менен басқа бірде-бір студент ауылдарынан оралмапты. Комендант апай: «немене сені біреу ауылдан қуып жіберді ме?» деп күлді. Мейлі, күлсе күле берсін. Менің ішімдегі сағыныш сазын ол қайдан білсін?!

Уақытты босқа өткізбейін деп базарға барып, жаңа киімдер алдым. Мына сықиған түрімді көріп Гүлзада қуанып қалатын болды. Оған қандай сыйлық алсам екен? Жә, өзіне таңдатпаймын ба? Өз қалауымен алған дүние қымбат емес пе? Оның бір керегіне жарасам, мұның өзі жігіттік парызымның өтеуі болар.

Курстастарым соғыстан қайтқан солдаттардай үздік-создық келе бастады. Қатарымыз көбейген сайын қуаныш еселенді. Алайда, мен үшін Гүлзадасыз қуаныштың ешқандай қадірі жоқ. «Жолаушының кешіккенінен сүйін» деуші еді бұрынғылар. Жарқ ете қалып жүрегімді жарып жіберер ме екен?

Кітапханадан шығып келе жатып ойда-жоқта Ақботамен соқтығысып қала жаздадым. Оны көріп қуанып кеткенім сонша, сасқалақтап не айтарымды білмедім. Әлден соң біреу санама сыбырлағандай болды.

- Ақбота! Сәлем! Қашан келдің? Гүлзаданы көрдің бе? Одан не хабарың бар?- деп бастырмалата сұрақты жаудырып жатырмын.

Ақбота әлдебір жайсыз хабарды естіртетіндей тұнжырай қарады. Жүрегім зірк ете қалды. Біраз үнсіздіктен соң:

- Иә, хабарым бар. Ол жазғы каникулда осында келіп, құжаттарын алып кетті. Анасының сырқатына байланысты оқуын Қызылордада жалғастырмақ, - деді Ақбота жүзін менен ала қашып.

Әлдекім төбемнен суық су құйып жібергендей мелшиіп тұрып қалыппын.

- Мұны маған неге айтпады? Ақбота, неге айтпады?

- Айтты. Саған дәті шыдап арнайы хат жаза алмапты. Маған жазған хатынан саған арнаған жеке парақ шықты. «Сабаққа барғанда өзіне жеке берерсің» депті. Міне, сөмкемде тұр. Оқығам жоқ, - деп ол сөмкесінен төрт бүктеуді хат алып, қолыма ұстатты.

Хаттың бүктеуін жазып, тез оқи бастадым. Қолым дір-дір етеді.

«Санжар бауырым!

Саламатсың ба? Апаңның жағдайы қалай? Сағынышыңды басып оралған шығарсың. Мен анамның жағдайына байланысты оқуымды Қызылордада жалғастыратын болдым. Бұған сен ренжімейсің ғой, ә. Ренжіме, жаным!

Мен сені бауырымдай жақсы көремін. Сен менің бауырымсың. Саған қаншама рет айтуға оқталып батылым барып айта алмадым. Мен саған әпке боламын. Сенен үш жас үлкендігім бар. Мұндай жағдайда екеуіміз үйлене алмаймыз ғой. Сен бұл жағдайды бұданда есейіңкірегенінде түсінесің. Түсінесің де мені кешіресің.

Саған шексіз бақыт тілеймін. Менен де көрікті, менен де ақылды қызға жолығатыныңа сенемін. Үйленгенде шақыр. Жарай ма? Алғашқыларың қыз болса атын Гүлзада қоярсың. Мейлі, екінші де бола берсін.

Мен сенің қашан да әпкең болып қаламын!

Кешір, жаным! Мен сенің балауса, балғын махаббатыңды аялай алмадым. Қорғай да алмаймын. Бірақ, бізге жазылған тағдыр осы.

Бауырым! Қашан да аман бол. Мені ұмытпа!

Сәлеммен әпкең Гүлзада.»

Жүрегім жаншылып, ауа жетпей қалғандай қармандым. Көзімнен ыршып түскен жасты көрсетпеу үшін жалт бұрылып, сыртқа ата жөнелдім.

Неге менің мөлдір махаббатымды түсінбедің? Неге? Мен сені тіпті он жас үлкен болсаң да жақсы көретін едім ғой. Жар ететін едім ғой. Екеуіміз бақытты болар едік.

Бір есімді жисам, жатақханада өз орнымда жатыр екенмін. Қашан келдім? Сандалып, сансырап жүрген жерімнен кім тауып әкелді? Білмеймін. Жастығым суланып қалыпты.

Сол күннен бастап делқұлы, булыққан бір лепірме алақұйын, беймаза күйге түстім. Сабаққа баруды мүлдем қойдым. Қаңғыбастармен бірге арақ ішіп, ара-арасында айықтырғышқа да түсіп шықтым. «Өміріңді қор етпе. Әлі талай жақсы қызға жолығасың. Сабағыңа бар. Анаңның үмітін ақта» деп Ақбота жалынғандай болып алдыма талай келді. Илікпедім. Еңсемді жаншып тұрған бір күш есер қылығымды қолдады.

- Гүлзаданың мекен-жайын бер. Іздеп барайын, - дедім бір есімді жиғанымда.

- Ол институттың сырттай факультетіне ауысыпты. Қазір анасына қарап отыр екен. Үйінің нақты мекен-жайын жазбайды. Хатты почтаның «кездесу бұрышы» арқылы жіберіпті. Барғаныңмен, таба алмайсың ғой. Сәл шыдай тұршы. Тағы бір хаты келіп қалар. Мүмкін мекен-жайын сонда жазар, - деді Ақбота.

Бірақ, неге екені белгісіз, Гүлзада хатты Ақботаға да жазбады. Осылай сергелденде жүре берсем, әлденеге ұрынатынымды анық білдім. Жанашыр курстасстарым да осыны айтып, ескертумен, сақтандырумен болды. Ойлана келе академиялық демалыс алып, облыстық әскери комиссариатқа бардым. Әскерге шақырылған адам жетіспей жатыр ма, басқадай себебі болды ма, олар менің бұл талабымды жедел қолдады. Әскери-дәрігерлік тексеруден мүдірмей өттім.

Алда ұзақ жол жатты. Мәскеу іргесіндегі Калининцев поселкесіндегі әскери бөлімде керзі етікпен жерді аямай тепкілеп, жауынгерлік ән шырқап, іштегі қайғы-мұнды ұмытуға тырысып бақтым.

Анам қой жүнінен қолғап, носки, жемпір тоқушы еді. Ресейдің қатал да ұзақ қысында маған бұл жақсы қорған болды. «Апа! Маған бұдан басқа ештеңе де керек емес. Мұнда қарнымыз тоқ, уайымымыз жоқ. Мүмкіндік болса бандеролмен кітап, газет-журнал ғана жіберіңіз» деймін ауылға жолдаған сәлем хатымда.

Бір күні менің атыма бандерол келді. Бір бума газет-журнал екен. Ішінде аудандық газетке дейін бар. Мұндай қуанбаспын. Ауыл түгел көшіп келгендей сағынышым едәуір басылып қалды. Газет-журналдарды асығыс түгелдей шолып шықтым. Кейін асықпай оқи беремін ғой. Япырай, мына кереметке қараңыз. Облыстық газетке Гүлзаданың «Өмір» атты әңгімесі жарияланыпты. Бұл мен үшін күтпеген жаңалық болды. Оның әдебиетке жақын екенін білгеніммен әңгіме жазатынынан хабарсыз екем. Әңгімені екі-үш қайтара оқып шықтым. Құлағымға Гүлзаданың жұмсақ та ерке үні келді.

Әңгіменің соңына «Гүлзада Серікова» деген аты-жөні тұр. Демек, ол оқуын жалғастыру үшін Шымкентке қайтып келген ғой. Қызылордада болса, сол облыстың газетіне әңгімесін жариялатпай ма? Отыра қалып курстастарыма хат жаздым. Менің курстастарымның қайбір ұқыптысы бар еді, зарықтырып барып жауап жазды әутеуір. Бірақ олар Гүлзаданың әңгімесі облыстық газетке жарияланғанынан бейхабар. Гүлзада Шымкенттегі институтқа оралмаған да. Сонда бұл қалай болғаны? Жұмбақ түйінін шеше алмай басым мең-зең болып отырып қалдым.

«Әскерден қайтқан соң редакцияға барып, Гүлзаданың мекен-жайын тауып аламын» деп ойлағам. Уақыт шіркін баяу болса да жылжып, әскерден де босатылдым. Мәскеуден Шымкентке алып лайнермен ұшып келдім. Ертесіне-ақ облыстық газеттің редакциясын іздеп таптым. Әдебиет,

мәдениет және өнер бөлімінің қызметкерлері оқырман қолжазбасын ұзақ сақтамайтындарын айтты. Дегенмен, менің үстімдегі әскери киімді көріп өздерінше ой түйді ме, бір шкафттан қобыраған бір топ қағаз шығарып, алдыма тастай салды.

- Міне, осылардың арасынан табылып қалуы мүмкін, - деді шашы қобыраған журналист жігіт.

Шаңы бұрқыраған қағаздарды ұзақ ақтардым. Кенет Гүлзаданың қолтаңбасы көзіме оттай басылды. Маржандай тізілген сұлу әріптер көзіме жылы ұшырап, өзіне тартып барады. Ол редакцияға әңгімесін қолжазба күйінде тапсырыпты. Қолжазбаның бірінші бетіне редакцияға қай күні келгені, қандай нөмірмен тіркелгені жазуы тұр. Тіркеу нөміріне қарағанда әңгіме осыдан үш жыл бұрын тіркелген. Демек, Гүлзада ауылына қайтпай тұрғанда осы әңгімесін редакцияға өзі әкеліп тапсырған болып шығады.

Екі жыл бойы көкірегімде қоламсадай бықсып жатқан үміт шоғы осылай өшті. Талабым тасқа шабылды. Редакциядан ұнжырғам түсіп дел-сал болып шықтым.

Ендігі ілгергі үміт Қызылорда қаласына арнайы іздеп бару ғана еді. Еш ойланбастан Қызылорда қаласына тартып кеттім. «Бір білсе, облыстық газет редакциясындағылар білетін шығар. Өйткені, оның мұнда жүріп әңгіме, мақала жазбауы мүмкін емес» деп өз-өзімді алдаусыратып қоямын. Әлдеқашан көзден ұшқан жоғым қияндағы қаладан табылардай асықтым. Қырсық қырық ағайынды емес пе, мұндағылар Гүлзада Серікова деген авторды білмейтін болып шықты. Ішім уылжып, беймаза күйге түсіп, өзімді өзім ұстай алмадым. Тұмсығы тасқа тиген балықтай есеңгіреп қалдым.

«Шешінген судан тайынбас». Ендігі бір үмітім осындағы педагогикалық институтта. Одан арғысын пешенемнен көремін де. Шіркін-ай, институттан оның дерегін тапсам ғой. Осындағыларға алыстан орағытып жатпай, келген шаруамның тоқетерін айттым. Сөз арасында осы қызды көптен іздеп таба алмай жүргенімді қыстырдым.

- Сені түсініп отырмын. Иә, басыңдағы бақыт құсын ұстап қалуың керек еді. Оны ұшырып алыпсың. Қыз дегенін қырық қатпарлы, құпиясы құндақтаулы болады. Осы уақытқа дейін сені күтіп жүрсе жақсы, - деп құжат қарап жатқан апай көңіліме күдік ұялатты.

Ұры көңіл босқа алаңдамапты. Серікова деген студент қыз сырттай оқытатын факультеттен табылмады. Өмірде түрлі жағдайлар бола береді ғой, бәлкім ол мұнда келген соң мамандығын ауыстырды ма екен?

Туысым жоқ, танысым жоқ қалада ұзақ жүре алмадым. Салым суға кетіп кері қайттым. Көңілім мұндай құлазымас. Жол-жөнекей менің жадап-жүдеген түрімді көрген жолаушылар «мынау безгек ауруына ұшыраған-ау» деп шошынды. Үміті біржола үзілген жанның қайғысы қара тастан да ауыр болатынын олар қайдан білсін! Мен сол қайғының ащы дәмін татып келемін.

Үйге келгеннен соң әскери альбомымның ішіне жапсырулы тұрған Гүлзаданың әңгімесін қайта оқып шықтым. «Қайғы да, қуаныш та, дәурен де өтеді, тек өкініш қана қалады» деп жазыпты ол әңгімесінің бір оралымында. Мен де жүрегімді ашып көрсем, өзегімде өксікті өкініш қана қалыпты. Қай тағамның да тұзсыз дәмі кірмейтіні тәрізді өмірдің керуен-көшінде тіршіліктің де кермек дәмсіз мәнмағынасы, құны болмайды екен ғой. Иә, бақыт дегеніңіз көшпелі бұлт па дерсіз, нәсерлетін жауынын төгіп өте шығады. Мені үзілген үміттің балдай өкініші әлдиледі.

Альбом бетіне тырс-тырс етіп жас тамшылары түсіп жатты. Кермек дәм көпке дейін таңдайымнан кетпей қойды.

Қайда екен, қайда, дариға сол қыз?...

КҮЛПАШ

(Бейімбет Майлиннің ізімен)

1

Күлпаштың көңілсіздікке түсіп жүрген күндерінің бірі еді... Үстінде өрім-өрім болған соң әр жерінен бір түйіп қойған ескі көйлек, оның сыртында тозығы жетіп тулаққа айналған қысқы ескі тон, басында селдіреген көне бөкебайдың ескі жұрнағы. Бет-ауызы көнектей ісік тонып, бүрісіп, үйдің бұрышындағы пешке арқасын сүйеп мұңайып, терең ойға шомған адамша Күлпаш отыр. Қасында жыртық күпіге оранып, бүк түсіп баласы Қали жатыр.

Үй суық, терезенің жамауынан кірген ызғырық шекені шаққандай... Үйдің ішін жылытуға жағатын отын жоқ. Ұзаққа созылған аштық зардабы одан сайын қысып барады. Далада құтырына соққан жел онсыз да ілдебайлап тұрған үйді көтеріп кетердей. Боран аш қасқырша ұлиды. Құтырына соққан боранның долы дауысын есітіп, Күлпаштың іші одан бетер ұлиды.

Қали басын көтерді.

- Апа-ау, көкем қашан келеді?

- Келеді құлыным, келеді. Сорлы әкең базарда арба сүйретіп жүрген шығар. Қолына бірдеңе түссе үйге өзі-ақ жүгірер.

Қиюы кеткен есік сықыр-сықыр етеді. Мақтым келіп қалды ма екен деп Күлпаш есікке жаутаңдап қарағыштайды. Есіктен ызғырық кіреді. Мақтым кірмейді.

- Көкең келе жатыр ма екен? - деп Күлпаш баласын ескі тонмен қымтап, далаға шықты. Буырқанған борасыннан ештеңе көрінбейді. Қараңдаған нәрсеге ұзақ телміріп еді,

тоқ ауылдың бірінен босанып кеткен ит екен. «Боранды күні ит пен бала құтырады». Қасқырдай ит қарды омбылап кешіп, ойнақ салып жүр. Күтімі жақсы болуы керек, жүні жылт-жылт етеді.

-Ит құрлы болмадық-ау, - деп Күлпаш жылап жіберді. Көз жасы мұз болып қатты.

II

Боран басылды. Мақтым келген жоқ. Күлпаш дорбасын асынып, байлар ауылының қоқыс тастайтын аумағына аттанды. Қар тізеден асады. Әлжуаз әйелге жол жүру де оңайға соққан жоқ. Ой азабында келе жатып Күлпаш зәулім бір үйдің биік дуалына тірелгенін бір-ақ білді. Неткен үй? Хан сарайының өзі мұндай болмас. «Осындай үйде тұрып жатқандардың арманы бар ма екен?» деп ойлады ол.

Бірақ тас дуал меңірейіп, міз бақпайды. Дуалдың ішінде әлденеге өршелене үрген қасқыр-иттің ащы дауысы естілді. «Қу кедей, біздің үйдің сыртында не іздеп жүрсің?» дейтіндей. Не іздеуші еді? Өзек жалғайтын бір үзім нан болса ғой. Қалижан қуанып қалатын бір түйір ет немесе шұжықты дуалдан бері лақтыра салса қайтеді? Енді жартылай болса да банан немесе апельсин табылар ма еді? Онда Қали қатты қуанар еді ғой. Осының қуанышымен Қали мектепке барып келер еді-ау.

Өз ойына өзі елітіп тұрғанда темір қақпа жылжып ашылып, ішінен автомат ұстаған еңгезердей біреу шықты. Күлпашты көріп, автоматын кезенді.

- Әй, қатын! Не ғып жүрген жансың? Сықпытың жаман. Сені осылай киіндіріп, біздің шефтің үйіне бомба қойдырғалы әдейі жіберген шығар. Террорист емессің бе? Қане, жоғалт көзіңді бұл жерден. Әйтпесе, атып тастаймын, - деп гүр-гүр етті.

Күлпаштың зәресі ұшты. Жүрегі атқақтады. Қашып келе жатып бір шұңқырға оңбай құлады. Содан көпке дейін есін жия алмады.

Әлден соң есін зорға жинап, қаланың қалың ортасына қарай бет алды. Мұнда қарапайым адамдар тұрады. Тамақтың қалдығын арнайы қоқыс жәшігіне тастайды. Бірақ, әр жердің өз сұрқылтайы бар. Бомждар әлгі жәшіктерді жекешелендіріп алған. Күлпаш сияқты қаңғыбастарды маңайына жолатпайды. Әйтсе де, мына аяздан соң олар да жертөлелерден, жылу жүйелері өтетін жерасты жолдарынан, үңгірлерден шыға қоюлары қиын-ау. Осыны ойлап Күлпаш қоқыс жәшіктері тұрған жерге келді. Расында, маңайда ешкім көрінбейді. Бұған ол қуанып қалды. Қоқыс жәшіктерін армансыз ақтарды. Бақуатты отбасы болар, бүтін шұжықты тастай салыпты. Қатқан нан, мұз болып қатып қалған алма, лимон, картоп табылды. Үйге керекті тағы басқа да бірер дүние тапқансыды. Бір келіншек жап-жаңа киімін қағазға орап, «мусорға» атып жіберіпті. Керегі болмай қалды ма екен? Не де болса Күлпаш бұл күні шала байыды. Енді қолындағысын бомждар тартып алмай тұрғанда үйіне тезірек жетіп алуды ойлады.

Оның автобуска мінбегеніне де көп уақыт өтіпті. Мейлі ғой, үйіне жаяу-ақ жетіп алады. Күлпашқа баласын қуандырғаннан асқан бақыт жоқ еді. Оның көз алдына тамақты сүйсіне жеп отырған Қалиы келді. Еркелегендей болады. Тоңып қалыпты ғой байғұс.

Мақтым өз мекемесінің белсендісі еді. Жұмысты біркісідей жапырып істеді. Мақтау естіді. Сыйлықтардан да кенде болмады. Сөйтіп жүргенде тоқырау деген тоңмойын жылдар келді. Бұл шайпұлын айырып жүрген мекеме банкротқа ұшырып, жабылып тынды. Жасы қырықтан асыңқырып қалған оны басқа мекемелер жұмысқа қабылдамады. Олардың өздерінде де қысқартулар болып жатады. Қайда барса да алдынан суық қабақ қарсы алады. Мақтымның көңілі май ішкендей болады.

Бұрынғы бастығы: «Осы қарқыныңнан тайма. Биыл саған қалайда пәтер береміз» деген. «Жаңа пәтерге көшсек, саған бөпе тауып беремін» деуші еді Күлпаш күйеуіне еркелеп. Сол күндер қайда қалды? Пәтер түгілі пәтір нанға да

зар болып қалармыз деп ойлапты ма? Пәтер жалдап тұратын Мақтым қаланың бір қиыр шетінен жер сатып алған. Жиған-тергенінің барлығын сол аядай баспанасына салды. Құжыраханасына кіргенде қалтасында соқыр тиын да қалмаған еді. Баспаналы болу қуанышы ұзаққа созылған жоқ. Қай мекемеге барса да ол екі қолына бір күрек таба алмаған.

Күлпаш аса ажарлы келіншек еді. Бір күні үйіне құрбысы келді. Мақтым жұмыс іздеп кеткен еді. Оңашада ол құрбысын әбжыланша айналдырып, азғырды.

- Ана қаңғыбасыңмен осындай тар қапаста отыра бермекпісің? Сорлы, өмірің қорлықпен өтетін болды ғой. Бұдан да азбас-тозбас қамыңды ойласаңшы, - деген аһ ұра отырып.

Күлпаштың көңілін аудару үшін ол талай әңгіме сапырды. Айтып-айтып келіп құрбысына «бүйтіп қор болып жүргенше өзіне бір қамқоршы тауып ал» деп тоқтады. Оның ретін өзі ойластырып та қойыпты. Құрбысының ұсынатын адамы Жұмағазы.

- Екі-үш үйі бар. Астында қос-қос шетелдік жұлқынып тұрған машина. Қалтасынан теңгені былай қойғанда көкала доллар төгіліп жүреді. Оған он бес жасар қыздар да ғашық. Бірақ, ол сені ұнататын сияқты. Оны маған өзі құпиялап жеткізді. Пәтер әперіп қоямын дейді. Ішкенің алдында, ішпегенің артында, шалқып өмір сүресің, - деді Раушан.

Бұл кезде Мақтымның суыққа ұрынып, сырқаттана қоймаған кезі еді. Қайдан тапса да үйге азық-түлік әкеліп жүрді. Сондықтан «байыңды тастап, басқаның қойынына кір» деген сөз Күлпаштың жүрегіне қанжар болып қадалды. Жүрегі тас төбесіне шықты.

-Тілеулесім, Раушан-ай, бұлай деуге қалай дәтің барды?» деп құрбысына оқтау ала ұмтылып, үйден қуып шыққан.

Базарда арба сүйретіп нәпақасын айырып жүрген Мақтымның аяғынан сыз өтіп, қатты жығылды. Аштық пен жоқшылықтың азабын Күлпаш осылай тартты.

Мақтымды қаладағы аурухана қабылдамай қойды. «Есепте жоқсың» деп бір қайырды. «Жолдамаң жоқ» деп екі қайырды. Өкпесі қабынған Мақтым үйінде төсек тартып жатып қалды. Осындай күндердің бірінде олардың үйіне Раушан тағы келді.

- Өлетін күніңе жақын қалыпсың. Сендерге қарайласатындай өзіміз де оңып тұрған жоқпыз. Қазір Жұмағазының қолы жүріп тұр. Мен соның мекемесіндемін ғой. Ол сені кеше тағы да сұрады, - деді бір қалтарыста Раушан.

Мақтым оның сүйіп қосылған жары. Екеуі бір-біріне ғашық болып қосылған-ды. «Оның көзіне шөп салғанда қайбір опа табамын. Бір-бірімізге адал болуға серт берісіп едік қой. Күнәһар болмайын» деп ойлаған Күлпаш құрбысының арбауынан бойын аулақ ұстаған-ды. Күннен күнге жағдайлары ауырлап барады. Содан да екі ойдың жетегінде басы қататын болып жүр. Мақтымның да, Күлпаштың да қарайласа қоятын жақын-жұрағаты бұл қалада жоқ. Сонда кімге барып пана таппақ? Әрине, Жұмағазы қатын қылып үйіне кіргізіп алмас. Раушанға салса, онымен әмпей-жәмпей болуы керек қой. «Байыңды, балаңды таста» десе қайтпекпін? Күлпаш осыны ойлағанда жылан көргендей жиырылды.

Күлпаш Раушанның аузынан Жұмағазыға жұғысып жүргендердің жардай болып семіріп алғандарын, кейбіреулерінің басына үй, астына машина біткенін есітіп әрі-сәрі күй кешті. Жуанқарын коммерсанттың жасы жетпісті алқымдап қалғанын ойлап және жабырқады. Бір бала тапқаны болмаса Күлпаш әлі уыздай. Жасы әлі отызға да жеткен жоқ. Осы уілжіп тұрған мінсіз сұлу қалпымен ол месқарын Жұмағазының қойынына қалай кірмек? Әкесімен жасты екенін былай қойғанда оның сүйкімсіз екенін қайтерсің. Екеуінің арасындағы сыпсыңды былайғы жұрт естімей тұрар деймісіз. Сонда Күлпаш қалай жер басып жүре алады? Раушан айтқан көңілдестер қолтығы тер сасыған кәрі текенің қойнында қалай жатады екен?

Біреуге бар, біреуге тар зар заман-ай! Айналаңдағы аш-қарақтық, қайтсем байимын деген дүниеқоңыздық, тойымсыздық әлсіздерді өз иіріміне тартып, шыңырау қара түнекке шым батырып әкетеді екен ғой. «Бір қарын майды бір құмалақ шірітеді» деген рас сөз болып шықты. Аштықтан, жоқшылықтан өзегі өртеніп жүрген күндерінің бірінде Күлпаш:

- Менде қандай ес қалды дейсің? Мақтымның жатысы анау. Енді адам бола ма, жоқ па, белгісіз. Мен де тырбанып көрейін. Біреудің есігінің алдындағы күңі болсам да теңге төлейтін бір жұмыс тауып бер, - деді құрбысына.

III

Күрк-күрк жөтеліп, өкпесін сүйретіп тірлік айыруға тырмысып базарға кеткен Мақтым ымырт үйіріліп, төңіректі қою қараңғылық тұмшаласа да үйге әлі оралған жоқ. Бір жерде өліп қалмаса келетін уақыты әлдеқашан болды.

Күлпаш пештің алдында отыр. Жанында бүрісіп Қали жатыр. Күлпаш ойға шомып отырып «уһ» деп ауыр күрсінгенін өзі де сезбей қалды. Бұл күрсіну күн батардың алдында қатындардың от жағып, тамақ асатынын еске түсіріп, күйеулеріне еркелегеннен шығаратын назы емес, бұл жүректе қаттап топтанып, жүрек, бауырын елжіретіп, бойын удай жайлаған қалың қасіреттің, ауыр дерттің ұшқыны еді. Бұл дертті Күлпаштың кіршіксіз таза жүрегіне салып отырған құрбысы Раушан. Бұған қосымша бұларға ызғарын төгіп бүрліктірген жоқшылық. Айналасындағы ашкөздік. Қурай басын сындырмай-ақ дүние-мүлікке белшесінен малынып, сөйлеуге ерініп қалған кербез келіншектер. Осыдан барып енді Күлпаш өткен өмірінде түсіне де кірмеген жат адамнан жәрдем сұрауға мәжбүр болды...

Ертең өз босағасынан кетпек. Сонда көзі қиып Қалиын қайда тастайды? Босағасын кімге тапсырады? Оған өзінің де көзі жетпейді.

Күлпаштың ойынан Мақтым кетпей-ақ қойды. Екеуінің алғашқы танысқаны есіне түсті. Автобуста Мақтым байқамай Күлпаштың аяғын басып кеткен. Қыз аяғын басып кеткен адамның сыбағасын бермек болып, жалт қарады да, аузына біреу құм құйғандай үні шықпай қалды. Жігіт аса көркем еді. Ұзын бойлы. Үстіне киген киімі өзіне сондай жарасымды.

Осы кездесуден соң олар орталық саябақта ұзақ-ұзақ серуендейтін болды. Бірін-бірі қия алмай, жұлдыздар жамырағанша жүретін қимас түндер естен шығар ма. «Екеуіміздің құшағымызды қара жер ғана айыратын шығар» деп бір-біріне серт те беріп еді-ау. Енді сол Мақтымын ол тастап кеткелі отыр. Сезімсіз сергелдеңнің соңы немен тынар екен? Жоқшылық, кіріптарлық оны бұлаң кезінің бұлтағына салғызбаған. Ешкім тағдырын таңдап тумайды екен-ау, егер жоқшылық жағадан алмағанда, күйеуі жұмыстан қысқарып, оның үстіне аурушаң болып қалмағанда Күлпаш өзі қаламайтын адамның қол астына жұмысқа барар ма еді?

Тентіреуік көңіл әлдебір жұмбақ сауалдың соңына ертіп, Күлпаштың жанын бұрқан-тарқан етті. Оның көкірегі қарс айырыла жаздап, өкпесін біреу сығымдап суырып алғандай өксіп-өксіп жұбанбастан ұзақ жылады. Тағдырына лағнет айтты.

- Мама, а , мама?!
- Ау, құлыным!
- Көкем келді ме?

IV

Сықырлауық есік «әндетіп» ашыла берген. Келген Мақтым екен. Есіктен кіре бере қолындағы дорбасын тастап, отыра кетті. Күлпаш жүгіріп барып, күйеуінің етігін шешпекке әрекеттенді.

- Атасына нәлет! Базар іші қалың қар. Арба түгілі адам жүре алмайды. Бүгін қолға ештеңе түспеді. Есесіне доста-

рым теңге жинап берді. Кейін қайтарамын ғой. Нан, вермишель, пісте май, тауық еті, тағы бірдеңелер әкелдім. Ертең үйге отын түсіремін, - деді Мақтым.

Осы таяуда Күлпаш Раушанмен бірге Жұмағазының жұмыс орнына барған. Сонда ғой, Жұмағазының ұры көзі жылт-жылт етіп жұмыртқадай аппақ келіншекке қарай берген. Раушанмен алдын ала келісіп қойған ба, олар іркілместен кеңседен шығып, бір қымбат мейрамханаға келіп орнықты. Қазы-қарта, жал-жая, ішімдіктің түр-түрі үстелді қайыстырып жібере жаздаған. Қанша күн тоя тамақ ішпесе де Күлпаш тартына алып отырды. Қали мен Мақтымның ашқұрсақ отырғанын ойлағанда мына ас та төк молшылыққа ызасы келді. Біреулер бір үзім қара нанға зар. Ал, екінші біреулер нанның үстінде отырып насихат оқиды. Не деген әділетсіздік! Не деген жауыздық! Екі дүние ортасында аумалы-төкпелі күй кешіп отырған Күлпаш қалың тұман ішінде жалғыз адасқандай күй кешті. Раушанмен ілесіп барғандағы ас та төк дастархан есіне түсіп, Күлпаш шарт кетті. Ол булыққан, арпалысқан ойдың құшағында отырып, әлдеқайдан ауызына түскен сөзді іркілмей айтып қалды.

- Тоңмойын топастық пен тоғышарлық жайлаған жерде жақсылыққа, ізгілікке, мейірімге, имандылыққа орын қалмайды екен-ау! Аңқаулардың атқорадан шығар күні бар ма екен? Мынадай аязды күнде кім вермишельмен ілдебайлап отырады. Абай ата айтып кеткендей, аш қарын жұбана ма майлы ас жемей?

Қанша қорлық көрсе де Күлпаш бұлай таусылып сөйлеуші еді. Соңғы күндері үйге Раушан келгіштей бастағалы келіншегі осындай бір «өнер» шығарып жүр. «Мұны да оқыта бастаған екен-ау» деп Мақтым іштей күрсінді.

- Раушан келіп кетті, - деді Күлпаш күйеуінің ойын тап басқандай.

- Не дейді?

- Жұмыс тауып беремін дейді.

- Қайдан?
- Жұмағазының жанынан.
- Оның кім екенін білемісің?
- Білмеймін. Маған жұмыс тауып берсе өзгесінде не шаруам бар? Мына қапас қорада қашанғы қамалып отырмақпын? Біздің де бір жарқырап жүрер күніміз болады ма, жоқ па?
- Көктем шығысымен Атырауға кетеміз. Ол жақта жұмыс та көп, табыс та жақсы дейді ғой.
- Ауру адамды кім жұмысқа ала қояды екен?
- Оған дейін жазыламын ғой...
- Көктемге дейін кім бар, кім жоқ? Мені қойшы, мына Қалиыңды ойламайсың ба? Сорлы қабырғасы қабырғасына жабысып, құр сұлдері жүр. Енді бұған төзе алмаймын. Ертеңнен бастап жұмысқа шығамын. Аурусың ғой, балаңа қарап, үйде отыр, - деді Күлпаш.
- Жұмысқа шығуыңа қарсы емеспін. Бірақ, ана Жұмағазының жанына да жуымайсың.
- Шіркін-ай, ә! Сонда мені кім жұмысқа ала қояды? Жұмысты әлде сен тауып бересің бе? Үндемейсің,ә. Демек, қолыңнан келер қайран жоқ. Соны біліп, тыныш отырмаймысың?
- Жоқ, отыра алмаймын. Жұмағазыдай жұлымырдың жанына жібергенше арам қатқаным жақсы.
- Ол немене адам жейді ме екен?
- Одан да адам жегені жақсы.
- Не дедің?
- Иә, не естісең сол. Жарылқағыш Жұмағазың қарамағындағы қыз-келіншектерге қырғидай тиеді деседі ғой.
- Қырғидай тисе несі бар? Саған ұқсап жадап-жүдеп, жерге қарап отырған жоқ. Жемсауы тоқ, бөтегесі майлы.
- Сол майға шылқ етіп бата қалмақ екенсің ғой.
- Дәл солай. Мына қаңыраған қорадан бүйірің тоқ жүретін жер жақсы.
- Сұм Раушан сені де арбаған екен-ау. Сиқырланыпсың,

арбалыпсың, Күлпаш. Дімкәспін, шарасызбын, қолымнан келер амал бар ма? Қайтейін, алған бетіңнен қайыра алмадым-ау. Өзің біл!-деп Мақтым жылап отыра кетті.

- Көке, маған бәтеңке әкелдіңіз бе? Мектепке барайын десем, бәтеңкем жоқ, - деп Қали әкесінің мойнына асылды.

V

Қақаған қыс тым ұзаққа созылды. Қар үстіне қар жауды. Үскірік аяз бет қариды. Боран басылмады. Мұның өзі жығылған үстіне жұдырық болды. Қала шетіндегі қараша үй қалың мұңға оранды.

Қала іргесіндегі шағын ауданға автобустың қатынамағаны қашан. «Қаланың өзіне жетпей жатыр» деген желеумен шағын ауданның газ бен жарығын әлдеқашан сөндіріп тастаған. Көптеген кедей үйлердің қысқа деп жинаған азын-аулақ отыны лезде-ақ түгесілді. Еті тірілері ағаш пен көмірді қайта түсіріп алған. Сырқаты меңдеген Мақтым үйден ұзай алмады.

- Шешең кешікті ғой. Кеткеніне ай толды, ол әлі оралған жоқ, - деп Мақтым ұлына қарады.

- Көке, қарным ашты. Апам қашан келеді? - деп Қали кемсеңдеді.

... Жұмағазыға жұмысқа тұрғалы Күлпаштың жағдайы күннен күнге жақсара түсті. Жұмағазы оны мейрамханаға даяшы етіп жұмысқа қабылдады. Мейрамхананың екінші қабаты қонақ үй болатын. Соның екі бөлмелісі Күлпашқа тиген. «Таңертең ерте жұмысқа үлгермейсің» деп осында түнетеді.

Күлпаш жұмысқа орналасқан алғашқы күндердің бірінде оның бөлмесіне Жұмағазы келді. Қасында бір топ нөкері бар. Олар әп-сәтте-ақ үстел үстін жайнатып жіберді. Жап-жақсы отырыс болды. Көп кешікпей нөкерлер түрлі сылтау айтып, тарай бастады. Бөлмеде Жұмағазы екеуі ғана қалды. Олар кетісімен Жұмағазы Күлпашты бас салып

құшақтап, сүйе бастады. Ішкіліктің буы буын-буынын алған Күлпаш оған қарсылық таныта алмады. Ыңғайына тез көнді. Осы кездесуден соң Жұмағазы осы бөлмеде жиі қонып қалатынды шығарды. Аюдай қорбаңдаған қақпастың қылығы ұнамаса да шыдап бақты.

Думанды орта, ас та төк дастархан, бұрын иығына да іліп көрмеген қымбат киімдер Күлпашты мас ете түсті. Ол өзінің адал жары, сүйікті баласы барын ұмыта бастағандай еді. Ішкіліктен басы айналып, бұлыңғыр бір мұнардың ішіне сүңгіп, мәңгүрт күй кешетін. Осындайда ол жоқ пен бардың арасында селсоқты күй кешеді.

Аракідік есін жиғанда мына баяны жоқ өмірдің қалтарыс-бұралаңы көп екені жанын жегідей жейді. Істеп жүрген тіршілік-тірлігі есіне түскенде ұяттан жерге кіріп кете жаздайды. Мақтым мен Қалидың беттеріне қарағысыз еткен тағдыр-талайына нағнет айтып жылаған түндері қаншама.

Жұмағазы жылтыр-жылпоздың нағыз өзі болып шықты. Күлпашқа қолы бір жетіп алғаннан соң одан бірте-бірте суына бастады. Бұрынғыдай өліп-өшпейді. Көмектесуді де сирексітті. Кейде жекіп сөйлейтін болған. Ал, кеше ғой, Күлпаш оның көрші бөлмеден бір жап-жас қызбен шығып бара жатқанын көрді. Жұмағазы «мені көрдің бе?» дегендей мұның көзінше жас қыздың бетінен сүйіп, қыпша белінен тас құшақтап алыпты. Жас қыз да қымсынар емес, теңгенің тепкісі болар, сірә, кәрі текенің жуан белінен қапсыра құшақтап, сақалымен ойнайды.

Күлпаш осында келгелі Жұмағазының көп сырына қанық болған еді. Бұрын жұрт айтса, сенбеуші еді. Енді көзі жетіп жүр, Жұмағазы қыз-келіншектерді қолғапша жиі ауыстырады. Ендігі кезек бәлкім, Күлпаштікі болар.

Осыларды ойлап, Күлпаш сары уайымға салынды. Егер Жұмағазы мұны жұмыстан босатып жіберсе, қайда барады? Екеуінің арасындағы сыпсың ендігі Мақтымның құлағына да тиген шығар. Сонда бұл ошағына қай бетімен оралады?

Кеше түсінде Қалиды көрді. Мұңайып тұр. Тіл қатпайды. «Саған көп-көп кәмпит әкелемін. Өзің айтып жүрген жақсы киімдерді де әперемін» деп кетіп еді. Кешіккеніне, уәдесінде тұрмағанына өкпелеп жүр ме екен? Күлпаш ұлын «келе ғой» деп шақырады. Қали қашқақтайды. Күлпаш бастығырылып қалыпты. Орнынан шошына тұрса, өне бойы қара терге түскен екен.

Бүгін, міне, ол түсінде Мақтымды көрді. Күйеуі ашулы. Қабағы қарс жабулы. Бұған бұрылып та қарамады.

Өзінің бір күндік рахаты үшін адал отбасын қалай қиып кеткеніне бүгінде Күлпаштың өзі қайран қалатын болып жүр. Жұмағазының жылуы азайған сайын ол өзін елсіз аралда қалғандай сезіне бастады. Оңбай алданғанын кеш түсінді. Жұмағазыдай жексұрынға қор болғанын ол енді ұғынды. Ар отына күйгенде мына жарық дүниені тастап та кетпек болып бекінді. Бірақ, жан тапсыру оңай емес екен. Мақтым мен Қалиды кімге тастайды?

Мақтым соңғы кезде тым жүдеп кетіп еді. Өз көңін әзер сүйретіп жүрсе де бұларға тамақ тауып әкелемін деп таңмен таласа тұрып, базарға кететіні есіне түседі. Табан ақы, маңдай термен табылған сол бір үзім қара нанға ештеңе де жетпейді екен-ау. Ойлап отырса, ол бүгінге дейін надандықтың нәжісіне батып, арамнан ас ішіп келіпті. Ақ жүрек адамның қадірін білмеу астамшылық екенін ойлағанда келіншек бармағын шайнады, сыңсып жылады.

Бірде оны Жұмағазы азық-түлік әкелуге жұмсады. Күлпаш үшін осыдан асқан қолайлы кезең жоқ еді. Ол келгелі тыққыштап жүрген теңгелерін алып шықты. «Қалидың айтып жүрген күрткасы мен етігін ала барсам қуанып қалады ғой» деп ойлап қойды. Күлпаш азық-түлікті де мол етіп сатып алды. Бәлкім, қымбаттылары алдындағы кешірілмес күнәсін осылай жуғысы келді ме екен?

Ол өзі тастап шыққан үйіне жеткенше дегбірі қалмады. Қали жатырқап, жолай қоймас. Сонда да маңдайынан бір иіскеп, бетінен сүйер ме еді? Мақтым, әрине, теріс айналар, шырай бермес. «Бізді ұмыт. Бұл табалдырықты қайта ат-

таушы болма» деп еді-ау кетерінде. Аппақ арына кетпес дақ түсіріп оралатынын жаралы жүрегі сезген болар-ау.

Тұрмыс тауқыметі тығырыққа әкеліп тіремегенде Күлпаш бұл тірлікке барар ма еді? Өзін осылай ақтап алғысы келген келіншектің жүрегі атқақтап, ілгері басқан аяғы кері тартып келе жатты.

Ол таксиді үйіне жетпей тоқтатты. Ондағы ойы такси жүргізушісіне өзінің қоңсыз күйін көрсеткісі жоқ-ты. «Осында тосыңыз» деп азық-түлік, киім-кешек толы сөмкелерін мықшия көтеріп үйіне жүрексіне беттеді.

Жақындағанда байқады, үй төбесіндегі мұржадан будақтап түтін шығып жатқан жоқ. «Бұ сорлы әлі отын түсірмеген бе? Қали тоңып қалмады ма екен?» деп ойлап қойды.

Үйіне жақындай жүрегі ауызына тығылды. Қорқақтап, өз-өзінен шошынып келе жатқанында алдынан бір қарайған шыға келмесі бар ма. Онсыз да қорқып келе жатқан келіншек құлап қала жаздады. Есін әзер жинап қараса, алдынан ойда жоқта қарақшыдай қалқиып шыққан адамы көршісі маскүнем Қыбырай екен. Әдеттегідей жұтыңқырып алыпты. Сонда да Күлпашты жазбай таныды. Үстінен қоламсы жаман иіс шығып тұрса да мұнтаздай таза келіншекке жиіркене қарады.

- Неменеге тесіліп қарайсың? Танымай тұрсың ба?-деді Күлпаш.

- Таныдық.

- Танысаң, амандық қайда?

Қыбырай бұған қымсынудың орынына сылқ-сылқ күлді. Сосын:

- Сені анадайларға қосылып кетті деп еді...-деп жұмбақтай сөйледі.

- Анадайларың кім-ей, албасты?

Қыбырай ләм-мим деп жауап қатпастан ұзай берді.

Үйге жақындағанда Күлпаштың жүрегі бұрынғыдан да атқақтай соқты. Ауланың қары күрелмепті. Мақтым өкпесін сүйретіп жүрсе де ауланы қардан тазаламай жатпаушы

еді. Әлде қатты қысылған соң туыстарының бірінің үйіне көшіп кетті ме екен?

Ол қырау басқан терезелерден үңіле қарап, күңгірт бөлмелерден ештеңе айыра алмады. Есікті тартып көріп еді, құлып салынбапты. Есік ішке қарай оңай ашылды. Есесіне, Күлпаштың жүрегі тарсылдап, кеудесінен шығып кете жаздады. Электр жарығы болса да сөніп қалғанын ол білетін еді. Сондықтан қалтасынан фонарик алып жарқ еткізгенде ауыздары ашылып, көздері бақырайып, тістері ақсиып жатқан Мақтым мен Қалиды көрді. Әкелі-балалы екеуі бірін-бірі қапсыра құшақтап жатыр еді.

Күлпаш күйеуі мен баласының үстіне сылқ етіп ес-түссіз құлап түсті. Одан арғысын сезген де жоқ.

Көршілер шашы аппақ қудай болып ағарып кеткен, беттерін жұлып тастаған келіншекті жынданып кеттіге балады.

Сол күні көрші үйдің күшігі түні бойы аласұрып, ұлып шықты.

ҚАНАЙ-ХАНЕКЕ!

(Әңгіме)

Дүрия дүние дөңгеленіп бір орнында тұрмайды екен. Сағымдай бұзылып, сабындай еріп мың құбылады. Адамдар да замана ауанына қарай төңкеріліп, жаңа қоғамға лезде-ақ бейімделіп, бірі ұтқан сайын жұтынып, бірі қаптаған иірімдерге жұтылып, білімі мен біліктілігіне, айласы мен ақылына, қулығы мен сұмдығына қарай өмірден өз орындарын табады екен. Талай тереңдерге үңілген тарихшылардың айтуынша, бабаларымыздың бабалары, тіптен әрідегі Адам Ата мен Хауа Анамыздан кейінгі ұрпақтары тас, қола дәуірлерін бастап кешкен ғой. Аш-жалаңаш жүретін қайран бабаларымыз өмір сүру үшін әуелі тас, ағаштан қару жасап, мамонттарға, динозаврларға топтанып шабуыл жасап, оларды бір ойпаңға не жыраға аудап әкеліп, тасборан жасап өлтіріп, етін шикілей жеп күнелткен. Бірте-бірте үстіне жай түсіп өлген аңның дәмін татып көріп, қақталған еттің дәмді болатынын біліпті. Осыдан соң от тұтатуды үйренген. Бертін келе кен қазып, темір қорытып, қылыш, найза, қалқан, жебе жасап, жауларын ойсырата жеңудің оңай жолын тапты. Түп-түқияндары осындай тапқыр адамдар болғанда, басқасын былай қойғанда баласына дейін баскесер болып тұрған құбылмалы, кезенейлі кезеңде адамдар айланың неше атасын меңгерді. Оларға тіптен адамнан – Алдаркөсе, аңнан – түлкі ілесе алмай қалды.

Ұстараның жүзіндей мың құбылып, алуан рет аударылған осындай заманның көшіне жүгі аумай әлескендердің бірі Қанабек еді. Кеңес үкіметі күйреп, ескі жүйе жүресінен омақасып, жаңа қатынастар орнай бастағанда Қанабек ылдым-жылдым ептілігімен танылып, едәуір жонданып алды. Бәз көріп-білмеген, бабаларымыздан аңыз болып

жеткен Айдахар деген жалмауыз ұйқысынан оянғанда қарыны ашқаны сондай қомағайланып аран ауызына не болса соны тоғыта берген дейді ғой. Сол сияқты Қанабек те ата-бабалары аштықтан көнек ауруына қшырап, ісіп-кеуіп өлгелі жатқандай тапырақтап, қармап қалудың жолында ашкөздене ұмтылды. Молшылық пен тоқшылықтың майы сыртқа теуіп, семіздіктен жарылғалы тұрған бақарлы-шақарлы кеңшар тарады да жайылымдағы үйір-үйір жылқы, келе-келе түйе, табын-табын сиыр, отар-отар қойдың біраз бөлігі директордың еншісіне тиді де, қалғанын өңшең «бастар» бөлісіп алды. Бұл «бастарда» да едәуір салмақ бар еді. Кеңшар деген кішігірім құрылымның өзінде бас зоотехник, бас малдәрігері, бас есепші, бас экономист, бас агроном, бас инженер-прораб, бас селекционер-малдәрігері сияқты бірталай «бас» бар-ды. Бас болған соң оларда да көз, құлақ, тіл бар. Бәрінен бұрын қанша асаса да тоймайтын аран ауыз бар. Қаптаған ауызға әлдене тастамасаң қауып алады. Арғы-бергінді қазбалап, жұмысыңнан әлдебір кемшілік тауып алады. Кеңшардың бірқатар мүлкі «бастарға», одан қалғандары ферма, қойма меңгерушілеріне, партия ұйымының хатшысы, ауылдық кеңестің төрағасы, жастар ұйымының жетекшісі сияқты белсенділерге қыл үстінен үлестілірді.

Құдауанда, осы кезде қырдағы қора-жайлар, небір мықты қоймалар, бітпей қалған құрылыстар, шабындық басында қалып кеткен техникалар, тауарлы-сүт фермасының, гараж, шеберхананың әп-әйдік ғимараттары, көп-көрім клуб пен айтулы асхана, мал бордақылау пунттері ешкімге керексіз болып қалды. Тіпті, иесіз қалғаны соншама, оларды «түбінде керек болады-ау» деп ойлаған пенде табылсашы. Қолына машина, трактор, бес-он тұяқ мал тигендер «осыған да қанағат» деп миықтарынан күліп, тоқмейілсіп тымырайып жүрді. Міне, осы кезде жоғарыдағы қырғын қазынаға аш бөрідей тиген осы өзіміздің Қанабек еді. «Әй дейтін әже, қой дейтін қожа» болмаған соң кеңшардың түкке керегі болмай қалған ырғын дүниесі талан-таражға түсті. Оларды қисық шегесіне дейін түгін қалдырмай тасып әкеткен қырғи Қанабек.

Көп ұзамай ауылда «ойбай, несін айтасыз, Қанабек қалаға барып үлкен кәсіпкер, жаңа қазақ болыпты» деген сөз желдей гуледі. «Сонда жаңа қазақ болғанда анасынан қайта туып па?» деп әйелдер беттерін шымшыласты. «Ауылда жүргенде шөп басын сындырмайтын еді, үлкен кәсіпкер боп не тындырыпты?» деп еркектер таңырқасты.

Несің айтасың, айналдырған екі-үш жылда Қанабек қанардай қомпайып шыға келді. Бұрын салдырлатып ескі «Жигули» мініп жүруші еді, бұл жолғысының сорты да, сұрқы да алабөтен. Еңгезердей болғанмен, ерен жүйрік келісті көлік. Қанабек те көлігіне сай керги қалыпты. Шікірейіп, шіреніп жүрісі қандай! Екі езуінен түтінін будақтатып темекі шегуі қандай! Барлы-сайлы екенін әсте ұмытпайды. Шалқая түсіп, шырт түкіріп, ретті-ретсіз шарт кетеді. Тоқтықтан кекірік атып тұрса да аш иттей қабаған. Құтты бір ата-бабасынан қалған қанды кегі бар адамдай анаған да, мынаған да зәрлі көзін кектене қадайды. Оның сұсты да суық безерген бетін көргендер ық жағынан өтпесе, қарсы алдынан келе алмайды.

Бақыт дегеніңіздің өзі кейде қарап отырсаңыз, көзсіз көбелек тәрізді. Айналып келіп кейде соқырдың, кейде қотырдың басына қона салады. Бақыт құсын қайда қондырарын Жаратушы Иемізден басқа білетін ешкім жоқ. Аядай ғана ауылда көптің бірі, қолдың кірі болып елеусіз жүрген ебелектей Қанабекті еңселі де екпінді кәсіпкер болады деп кім ойлаған? Дегенмен өзі ауылда жүргенде жә деген көкпаршылардың бірі болатын. Бойы мықыр болса да, күші тықыр емес еді. Мен деген көкпаршының тақымындағы көкпарды жұлқа тартып жұлып алғанда алпамсадай алып адамдардың өзі қайран қалатын. Сірә, осы жұлқа тартып, көлденең килігіп, ұрымталдан ұрмалап, айласын асырып, сұмдығын жасырып көкпардан үйренгені бойына құт болған шығар-ау, жырымдап жинаудан, әлсіздерді қинаудан, жоқтан бар жасаудан, бір жүріп, екі асаудан алдына жан салмай жүр. Кешегі көкпаршы, бүгінгі кәсіпкер Қанабек жаңа дәуіріне сай жаңа есімге ие болған! Бұрынғы аты қырт

Қанабек, әрі кеткенде көкпаршы Қанабек еді, бүгінде оны Қанай, Қанаға деп аспандатады. Кім барып көрген, қонақ үйлері мен сауналарындағы жалдамалылары, бәлкім жалшылары «Хан аға!» , «Ханеке!» деп табынатын көрінеді.

Шіркін-ай, кездейсоқтық деген керемет күш қой. Бір замандарда қазан төңкерісі жасалып, кедейлер байларға қырғидай тиді. Кедей белсенді болды. Жарлы жарылқаушы болды. Енді келіп дәуір дүрбелеңі килігіп, дәлдірдер мен дүмбілездер дүние кілтін ұстап тұр. Бүгінде екінің бірі – президент, үштің бірі – бас директор. Оңаша ортада да, қияндағы қалтарыста біреулер «хан» атанып жүр. Бұдан асқан қой үстінде бозторғай жұмыртқалаған заман болар ма? Бұдан асқан демократия болар ма?

Заманына қарай амалы. Өкімет өгейсінген соң ауыл тұрғындары өз беттерінше тіршілік етуге көшті. Енді адамдардың арасалмағын ажырататын айна пайда болды. Екі тізгін, бір шылбыр қолға тиген соң адамдар бай, кедей болып бөліне бастады. Қанабек сияқты қақатұяқтар қожайынға айналды. Үйлерінде малай ұстайтындар да табылды.

Бір күні ауыл дүрлікті.

- Несін айтасың, Қанай ағай ауылдан фабрика ашады екен,- десті білетіндер.

- Фабрика емес, ферма ашады, - деп түзетті оны екіншісі.

- Жоқ, шағын кәсіпорын ашады, - деп нығарлады Қанабектің маңайында жүріңкірейтіндер.

Сол жүріңкірейтіндердікі жүдә бек шындыққа жанасады. Қанабек өзі ту-талапайын шығарып ауыл іргесіне автокөліктер қапталты да құрылыс материалдарын үйіп тастады. Бұл ауыл жастарына кәдімгідей жанбағыс көзі болып қалды.

Кейін білді ғой, салынып жатқан құрылыс шлактан құйылған кірпіш шығаратын шағын кәсіпорын екен. Бүгінгінің тілімен мұны шағын бизнес деп те атайтын көрінеді.

Пәленің бәрі өнім шығарғанда басталды емес пе? Ауыл жастары жұмыстан ат-тондарын ала қашты.

- Әй, күшік! Саған мұндай жағдайды кім жасайд, ә? Үйіңнің дәл іргесінен жұмыс тауып беріп тұр. Істе де теңгенді

алып, қажетіңе жұмса. Қазір мұндай жұмысты еш жерден итпен іздесең де таппайсың. Сонда сенікі қай мастану? Қай дандайсу? - деп әкелер балаларын бықпырт тигендей етті.

Ауылдың әр-әр жерінде осы тектес ұрыс-керіс бұрқ-сұрқ қайнап жатты. Жастар ауылдарындағы кәсіпорынды көрсе кірпідей жиырылды.

Сөйтсек, Қанабек «хан» жастарды 10-12 сағат ауыр жұмысқа жегіп, дуананың алдына тастайтындай ғана тиын-тебенді қолдарына ұстатады екен. Бұған қала көріп қайтқан жастар өлсе көнер ме?

Қанабек қарап отырмады. Ол ауыл жастарын жұмыстан тырқыратып қуып шығып, орындарына ала шапанды ағайындарды қойша тоғытты. Шіркіндерде шаршау деген болсашы. Таңғы сағат бестен кешкі он-он бірге дейін бір тынбайды. Шлакоблок тау болып үйілді. Алушылар бірінен соң бірі ағылғаны сонша онсыз да топырағы шығып жататын жол ми батпаққа айналды. Шаңға батып қалған ауыл тұрғындары ауыр жүк көлігін көрсе бөжей көргендей тіксінді. Бірақ бұл қырман да ұзамай сарқылды.

«Қанабектің жұмысшылары қашып кетіпті» деген сөз суық желдей сумаңдап ауыл-ауылға лезде тарады.

Артынша Қанабектің оларды да қыспаққа алып, қаржыдан тарықтырғаны белгілі болды.

Ауылдағылардың Құдайы беріп қалды. Көшені көктей өткен автокөліктердің күрк-күрк жөтелі, дыбыс ұлғайтқыштарының құлақ тұндырар ащы айқайы, соңдарында көпке дейін ыдырамай қалып қоятын тыныс тарылтар қою қоймалжыңды шаң тиылды. Бірақ қай жыртқыштың да соңында ізкі қалады емес пе? Ойдым-ойдым, балшық пен шалшыққа барынша мелдектеген жырым-жырым жанайқайлы жол, кәсіпорынның қаңқасы бір кездері Қанабек деген дөкейдің салтанат құрғанын айшықтап айқайлап тұрды.

Ескі жараның орыны қарақотырланып біте бастағанда Қанабек үлкендігі пілдей, салмағы зілдей автокөлікпен екпіндетіп тағы келіп қалды. Қасында төрт-бес нөкері бар. Қабағы-қатулы, сәлемі-сатулы. Бұл жолғы жоспары да ерек,

жосығы бөлек. «Ауылды гүлдендіремін, тұрмыстарыңды түрлендіремін. Жеке-жеке уақ шаруа қожалықтарының басын қосып ірілендіремін» дейтін көрінеді. Басқа да жоспарлары пішен.

Иә, күшенсең, қолыңда нақты бизнес-жоспары бар Қанабек сияқты күшен!

Бқлай боларын кім болжапты? «Соқыр атқа қотыр ат үйірсек» демекші, Қанабектің маңайына кілең бір әлдекедей жалаңдаған жылпос жәдігөйлер мен әккілер жиналақ қалыпты. Бұларға көңілшек келіншектей көрінгеннің көлеңкесіне тығылатын жылтырлар қосылған. «Қашайын деп тұрған киікке тәйт деген соң не жорық?», тұтанғалы тұрған отқа май құйған соң оңа ма, өрт лаулай түсті. Ауылда «түлкі заманды тазы болып шалар» ыңғайын күтіп жүрген жылмағайлар да бар еді. Қанайдың ығына жығылып, айдауында жүретіндер бір қауым ел болып қалыпты. Олардың арасында аңғал да, арам да жүр.

Негізінен бұрынғы бос қалған бірен-саран қорада Қанабек мал өсіреді. Осында көкпарға ат баптаиды. Қанабектің қарасын кеңейтіп жүргендер арасында жалдамалы жұмысшылары да бар.

Япырай, жымын білдірмей, жібін ілдірмей жүретін жандардың жолы қашан да ашық-ау. Қай әкімнің кезінде келіп заңдастырып алғанын итім білсін бе, қожайынның қыр, беткейлерде нәленбай гектар егістік алқабы да бар екен. Күзге салым астық орған комбайндар дала төсін дүбірлетіп жатады.

...Ауылдың ардақты ақсақалдарының бірі Алтынбектің үйіне он төрт-он бес жасар балап алқынып жетті.

- Ата, сізді ертең сағат тоғызда ауыл әкімдігінде өтетін жиналысқа шақырады,- деді хабаршы бала.

Енінен таныды, құрдасы Біләлдің немересі. Кетпекке асығып тұр.

- Кәрі қойдың жасындай жасы қалған мені әкім неге керек ете қалды? - деп Бауыржанға сұрауды жүзбен қарады.

- Білмедім, ата, - деп Бауыржан велосипедіне мінді.

Ұзап бара жатқан балаға қарап Алтынбек ауыр күрсінді. Өтіп бара жатқан заман-ай десеңші! Күні кеше осы неменің тұсаукесер тойында Біләл екеуі біраз жырғап еді-ау. Сол бала да әне-міне мектеп бітіргелі жүр. Өзі қолқанат болуға жарап қалыпты.

- Балам! Жиналысқа атаң да келеді ме? - деп айқай салды Алтынбек ұзап кеткен баланың соңынан.

- Келеді, ата келеді!

«Е, онда менің де баруым керек екен» деп ой түйді Алтынбек. Шұғыл шақыруларына қарағанда маңызды мәселе бар ғой. Әйтпесе, тілерсегі тілерсегіне соқтығысып, құлағалы жүрген өлмелі шалды олар бастарына шайнап жаға ма?

Әкімшіліктің аядай бөлмесіне бұл кіріп барғанда едәуір адам жиналып қалған екен. Көптен көрмеген бірер шалшауқанмен шұрқырап табысты. Өткен-кеткенді, биылғы егін шығымын, мал-жан амандығын әңгіме етісті. Балалардың, келіндердің, немере-шөберелердің амандық-саулығын сұрасты.

- Әй, мына жиналыстың мәнісі не екен?- деп Тоқтарбай қария әңгімені бөлді.

- Үкімет коронавируске байланысты жұмыссыз қалғандарға 42500 теңгеден беріп жатыр ғой. Соны кімдер алатынын, кімдерге жәрдем берілетінін айтатын шығар, - деп алдын-ала болжам жасап қоюға шебер Өтемұрат килікті.

- Соны да бізбен ақылдаса ма? Өздері үйме-үй аралап көріп, кімге жәрдемақы тиесілі, кімге тиесілі емес, осылай анықтайды емес пе? Меніңше, бұл жолғы жиынның жөн-жосығы басқарақ, - деп Орынтай жағдайға қанық екенін аңғартты.

Тауасар, Ерболат, Әукен сияқты ауыл ақсақалдары бір-бір ауыз сөз қыстырды. Атынша құрқылтайдың ұясындай шағын бөлме араның ұясындай гуілдеді.

Кенет жиналғандар жым-жырттана қалды. Әлдекім «дөкейлер келе жатыр!» деп дабыл қаққан сыңайлы.

Ауыл әкімі Оңғарбаймен бірге Қанабек бастаған қағынды топ акт залына кіріп келгенде жиналғандардың таңданысын көрсеңіз. Бәрінің де жүзінде «Ә, мынау тағы не бүлдіргелі жүр?» деген сауал аңталап тұр еді.

Оңғарбай орындығына орнығып болып, жан-жағына «әй, мені жауға жығып бергелі отырмысыңдар?» дегендей жалынышты қарады. Содан-ақ бұл жиналыстың зорлықпен, әлдекімнің күштеуімен өткелі отырғанын аңғарды көпшілік.

Әкім орнынан сылбыр көтеріліп, бүгінгі жиынның күн тәртібін хабарлады.

- Жолдастар! Ағайын-туыстар! Ақсақалдар! Күн тәртібінде бір ғана мәселе. Мына қыратта игерілмей жатқан бірнеше гектар жер бар. Соны мына Қанабек жерлестеріңіз алып, ел игілігіне пайдаланбақ. Ауыл тұрғындары тұрақты жұмыспен қамтылады, - деп бір тоқтады.

- Қай жерді айтып отырсың?

- Анығырақ айтшы.

- Игерілмей жатқан қандай жер өзі?

- Сол жер Қанабекті күтіп жатып па?

- Бұл құлқыны өмірі тоймайтын Қанабектің 100 гектар бидай, 50 гектар арпа, 30 гектар көкөніс егетін жері бар емес пе? Сонда бұл өзі тағы қай жерге көз тігіп отыр?

Жиналғанар ұлардай шулады. Әкім сасқалақтады. Со-сын қолындағы қаламымен шыны ыдысты ұрғылап, жиналғандарды тыныштыққа шақырды.

- Әкім бала, мына дөй қай маңды сұрап отыр? Нақтырақ айтсаңшы.

- Оған жер жетпей қалды ма?

- Жерге тоймайды екен өзі.

Әкім қолын көтеріп, жұртты сабырға шақырды. «Не айтар екен?» дегендей жиналғандар тынши қалды.

- Мына Қаражонның арғы беті көптен бері бос жатқан жоқ па? Қанекен сол жерді игеремін деп отыр, - деді әкім кекештеніп.

Алтынбек шоқ басып алғандай ыршып түсті. Жиналғандар түс-тұстан айқайға басты.

- Ой, Алла-ай! Мына жалмауыз енді жұрттың жан бағып отырған жалғыз жайлауына қол салмақ екен ғой. Сонда ауыл малы топырақ жейді ме? Онсыз да ауыл іргесінде жайылымдық ұлтарақтай жер қалмады ғой. Енді кеп Қаражонның арғы бетін алса, күнкөрісі малға қарап отырған ауыл адамдары шеттерінен оба тиген жан сияқты қырылады десеңші!-деп Алтынбек ақсақал қалай мінберге барып қалғанын өзі де аңғармай қалды.

- Жер жұтқыр, жерге тоймайды екен, - деп Бәтима кемпір жер тоқпақтады.

- Бұл Қанабек елді жарылқаймын дейді. Қане, жарылқаны? Ана жылы ауыл жастарын қанап, бейбіт елді бір бөріктіріп еді. Ендігісі не? - деп Әукен таяғымен үстелді ұрғылады.

- Ей, Қанай! Онда барсаң сенің жерің, мұнда барсаң сенің жерің. Сонда мына ағайындарын ай мен күннің аманында ұйқамаққа қамалып, аштан қырылсың дейсің бе? - деп Тауасар ашудан тұтығып сөйлей алмай қалды.

- Ата жауымыз жоңғардан да жаман болдың ғой, енді тартып алмаған неміз қалды? - деп Кеңбай шал кейіншектеп барып орнына қайта отырды.

- Ағайын! Елім! Жұртым! Мына жемірдің атын Қанай деп бекер шатасып жүрміз. Негізінде мұның ныпсысы Қанау болу керек. Елді қанағаннан басқа бір түйір пайдасын көрдік пе? Айтыңдаршы, қане? - деп Салқынбек мінберге қарай тұра ұмтылған еді, оны жанындағылар жібермей ұстап қалды.

- Ана жылы шлакоблок құямын деп ауылға ауыр жүк көліктерін қаптатып, шаң-топырақ астында қалдырып еді. Енді өрісімізді топыраққа айналдырмақ екен ғой. Жарылқағыш екенінді көрейін, сенің жұмысыңды істеймін деп екі баласы бірдей мүгедек болып қалған Тұрғанкүл әжейге қандай қамқорлық жасадың? Әне, екі бірдей соқталдай жігіт үйінде іріп-шіріп жатыр. «Мен кінәлі едім-ау. Көмек көрсетейін» деген ниетінді көрмейміз,- деп Жұман жұлқынғанда жиналғандар бөрі тиген қойдай дүрлікті.

Осы бір оңтайлы сәтте орайын тауып мінберге шыққан Қанабек:

- Ту-у, ұлардай шулайсыңдар-ау, түге! Мен жер алсам, сіздердің қамдарыңыз үшін алып жүрмін. Жыл сайын үйлеріңізге екі-үш қаптан ұн беремін. Мектепке, балалар бақшасына, жалғызілікті қарттарға жыл сайын демеушілік жасап тұрамын. Басқа да көмегімді аянып қалып жатқаным жоқ. Қаражон иесіз жатыр. Мен ол жерді өз пайдама алғалы отырғаным жоқ. Бәрі сіздердің қамдарыңыз. Жыл сайын қыста барлықтарыңыз шөп таппай қиналасыздар. Мал көп. Шөп аз. Ол жер шабындық. Мен сіздерге жыл сайын жеткілікті шөп түсіріп беремін. Тек балаларыңызды науқанға жіберсеңіздер болды. Айтыңыздаршы, қане, мұндай көмекті сіздерге кім береді? - деді әлі де көпшілікке тізгін бергісі келмей.

- Мынау не шатып тұр? Жайылымды алғаның – малымызға қол салғаның. Жайылымы жоқ мал жұтамай ма? «Іріген ауыздан шіріген сөз шығады» деген. О, несі-ей!, - деп Ерболат шаптықты.

Жиналғандар тұс-тұстан жамырап сөйлеп қайыру бермей бара жатқан соң әкім тағы да шыны ыдысты ұрғылады. Бірақ бұған басыла салған адам көрінбейді. Есесіне шу үдей түсті.

Ауылдық ақсақалдар кеңесінің төрағасы Тұран түтігіп кетті.

- Шырағым Қанай! Сені бір тәуір жігіт пе деп жүрсем, бас пайдаңнан басқа ешнәрсені ойламайтын оспадар жан екенсің. Мыналарға қарашы, бәрі өз ағайының. Сен осылардың соңғы ырзығын тартып алғалы отырсың. Адамгершіліктен, иманнан жүрдай екенсің. Жүрдай болмасаң, осыны істермісің? - деп қамшысымен үстелді салып қалды.

Сарт ете қалған сақман дауыстан отырғандар селк етті. Іле шыбынның ызыңы естілетіндей тыныштық орнады. Қанабек осы мезетті де құр жібергісі келмей, орнынан тұрды.

- Мен бұл шешімді жеке-дара қабылдап отырғаным жоқ.

Бастаманы ауыл белсенділері, кооператив төрағалары қолдап, маған келді. Мен оларға қарсылық көрсете алмадым. Жайылымды тиімді пайдалану жөніндегі жоспарымызды хаттап, аудан әкіміне апарып тапсырдық. Олар да бізді қолдайды, - деп кәсіпкер «енді қайтер екенсіңдер?» дегендей отырғандарға қоқилана қарады.

- Оу, мынау не деп тұр? Сонда мұның қолтығынан су бүріккен белсенділер кімдер? Жоспар жасағаны несі? Біз оны неге білмейміз? - деп Тұран жан-жағына сезіктене қарады.

Іштері қылп ете қалған төрт-бес жігіт сырғақтап сытылып кетпекке тырысты.

- Пәдеріңе нәлет! Сендер екенсіңдер ғой, мынаны емексітіп жүрген. Жауыздар. Сатқындар. Бұлар ма, бұлар отыз жетінші жыл келсе, беттері бүлк етпей сіңіріңді созып, сирағыңнан ұстап жатырластарын да жауға ұстап беруден тайынбайды. Құдай бетін әрі қылсын, ашарылық келсе бар ой, бірінің етін бірі жейтіндер осылардан шығады. Өй, өңшең қаныпезерлер. Боқшаларыңды жинаңдар да, залдан шығыңдар, - деп Алтынбек басқа айтарға сөз таппай булығып қалды.

Бұдан әрі жиналғандар тоғанды жарып өткен тасқын судай екпіндеп алды. Біреулер Қанабек пен оның жарамсақ қолшоқпарларына бөріктерін атты. Ызаға булыққан көпшілік Қанабекті ағаш атқа мінгізіп жіберді. Боқтық пен айқайдың, қарғап-сілеудің арасынан зорға шыққан кәсіпкер залды да, аталарын да, туыстарын да тастай қашты.

Ертесіне ауылдық ардагерлер кеңесінің төрағасы Тұран бастаған топ аудан әкімінің есігін күзетті. Аудан әкімі кәсіпкердің әлдеқандай қағазға жергілікті тұрғындардың қолдарын қойғызып әкелгенін жасырған жоқ.

- Мен «ауылға барып жалпы жиналыс жасаңдар. Көпшіліктің ұйғарымына сай ойланып көрерміз» дегем. Алайда, оның жайылымдық жер екенін білмедім. «Бос жатқан жер, ешкімге керегі жоқ. Игерілгені дұрыс емес пе?» деген соң сеніп қалғаным рас. Дегенмен, қателеспеппін. «Ауылдың

барлық тұрғындары қатысқан жиналыстың хаттамасы керек» дегенім дұрыс болған екен, - деді аудан әкімі Жолан.

Сазарып барған ақсақалдар сабаларына түсіп қайтты.

Япырай, бір жылдары адамдарды қызмет баспалдағы да білімі мен біліктілігіне, тәлім-тәжірибесіне қарай жоғарылатушы еді. Бүгінгінің бәрі – би, бәрі – қожа. Тіпті, әріпті таяқ деп білмейтін дүмбілездер дәуірлеп тұр. Ұры-қарылар, есіріктер мен есектің миын жегендер, қаныпезерлер, қарақшылар ірі-ірі компаниялардың тізгінін ұстайды. Заман ауаны осылай кете берсе бай мен кедей арасы алыстай түсеріне дау жоқ. Зұлымдық бар жерде оған қарсы күш пайда болмаушы ма еді? Сол тегеуірінді топ бөгетті жарып өте алады ма, жоқ па? Биліктегілер «бай мен кедейді теңестіреміз» деп аңғал, етекбасты қазақтың аузын аңқитып жүр емес пе?

Аңқиған аузға шыбын тезек тастап кетеді. Тезек пен қидан тазару үшін сілкініс керек. Серпіліс керек. Кедей байғұс қалай сілкінеді? Қалай көшке ілеседі? Бұл да жұмбақ.

Айтпақшы, өткендегі жұлқынысты жиналыстан соң ауыл тұрғындары жайылымға күзет қойыпты. Бүгінде төрт аяқты қасқырдан екі аяқты қасқыр қауіпті. «Іштен шыққан жау жаман». Жоңғарға, моңғолға, шүркітке, қытайға, орысқа, қызылбастарға бұйырмаған Ұлы Дала жалбақбай жапа-лақтың қолтығында кетіп қалмасына кім кепіл?

Ағайынды бір-біріне алакөз жау етіп қойған заман-ай десеңші! Алаң жұрттың көңіліне аужар етер жұбаныш табылар ма? Келер күндердің келбеті күңгүрт. Оны Жаратушыдан өзге ешкім де болжай алмақ емес.

Бүгінде қаражондықтар ауылына көлденең көк атты келсе шошынатын болыпты...

ҚАСКӨЙ

(Әңгіме)

Дастан даладан тағы да жылап келді.

Мұрыны пыс-пыс етеді. Ызаланғаны сондай, терісіне сыймай тұр. Құлағына дейін қызарып кетіпті.

Алдынан шыққан інісі Қайыржанды шалып құлатты.

- Мұның не? Бауырыңды өлтіресің бе? О несі-ей, түге?! - деп әкесі Мейіржан орнынан тұра беріп еді, Зайыржан оның қолын шап беріп ұстай алды.

- Ата, велосипедімнің доңғалағы тағы да жарылып қалыпты, - деп Досжан атасына мұңын шақты.

- Кеше ғана кәмерін жаматтырып беріп едім ғой. Тағы да жарғанбысың? Өзің де ылғи шөп-шалам, күл-қоқыс тастаған жермен жүресің. Шеге ме, шөңге ме кірген ғой, - деп Мейіржан әдеттегінше көл-көсір ақыл айтуға көшті.

- Тәйт!, - деп оны Зайыржан тыйып тастады.

Дастан – Зайыржан атасының баласы. Мейіржанды әкем деп мойындамайды. Атасындай Алатауы бар болған соң да еркелігі басым. Талай рет тентектік жасап, сыбағасын алуға шақ қалғанда оны азаптан құтқарып қалған алтын атасы ғой. Сондықтан шағымын атасына айтпай, кімге айтады?

- Оу, Мейіржан! Мына баланың көзінің сорасын ағыза бермей, қазір барып дөңгелегін жаматтырып кел, - деді Зайыржан қатуланып.

Үнінде ызғар бар.

- Ту-у, әке-ай! Кеше ғана кәмерін жаңадан алып, ауыстырып салып бердім емес пе? Осы-ақ велосипедін бұзады да жүреді. Жұрттың баласы велосипедін күтіп ұстайды, жылдап мінеді. Бұл болса... Бүгін жұмыстамын ғой, демалыс күні кәмерін жаматып берейін, - деп Мейіржан киініп, жұмысына кетуге қам жасай бастады.

- Демалысқа дейін бұл бала көзі жәутеңдеп, басқалардың соңынан салпақтап жүгіріп жүреді ме? Жұмысыңнан сұра-

нып келіп, жөндеттіріп әкеліп берсең нең кетеді? - деп Рыскүл де немересі үшін күйіп-пісті.

- Осы ауланың барлық балаларында велосипед бар. Зырылдатып әрі-бері шапқылайды да жүреді. Олардың соңында қашан көрсең Досжан мен Қайыржан алаөкпе болып жүгіреді де жүреді. Жүгіре-жүгіре өкпелері күйіп, бір күні құласа қайтесің? Қарашы, әне, екеуінің де құлақтарынан күн көрінеді. Әбден жүдеп бітті. Бұлар ма, бұлар, баланың жайын ойламайды. Өздері аспаннан салбырап түскендей, - деп Зайыржан ашуына мінді.

- Ата! Апа! Мейіржан кеше ғана екеуінің де велисopedін жөндеттіріп берді емес пе? Күнде-күнде жөңдей-жөңдей мезі болды. Күтіп мінбей ме? Қит етсе, Мейіржанға ұрсасыздар. Балаңызды тиып алмайсыз ба? - деп Әсемкүл екіленіп келе жатыр еді, енесі Рыскүлдің қабағына қарап екпіні басылып қалды.

- Әдірем қал, әдірем қалғыр! Күйеуінің сөзін сөйлей қалыпты ғой. Бай сенде ғана бар ма? Қарашы-ей, айтып тұрған сөзін? Одан да ана байыңа ақша беріп, мыналардың белесебедін жөндеттір. Сендердің түктерін де кетпейді. «Жұмыс, жұмыс» деп кешке дейін қара көрсетпей қаңғырасыңдар да жүресіңдер. Таңертеңнен кешке дейін бұлардың бар азабын тартатын біз, - деп Рыскүл бұрқ-бұрқ қайнай бастады.

- Жә, жетер! Сұңқылдай берме! - деп Зайыржан зекіп қалғанда Рыскүл жым болды.

Осы бір үнсіздікті пайдаланып, бала мен келін зып бсріп далаға шықты. Көп өзамай «Мерседестің» ауладан шығып бара жатқан дауысы естілді.

Олар кеткен соң Зайыржан әлденені күбірлеп, ауық-ауық жөтеліп, бір орнында тынши алмай, екі қолын арқасына қойып үй ішінде әрі-бері жүріп алды. Еденді сықырлатып бос айналшықтап жүрген шалына қарап Рыскүл күрсінді. Шалының шәркез-шадыр мінезін білетіндіктен ләм-мим деп тіс жармады.

Ұл мен келін жұмыстарына кеткен соң Зайыржан немерелерді бір ауық таза ауада ойнатып қайтуды ойлады.

Жаздың жайсаң күні жадырап, дүние нұрға балқып тұр. Аспан шайдай ашық. Күн көтеріле күшіне енетін рай байқатады. Іргедегі тау таңғы саф ауада бар бітім-болмысымен айқын көрінеді. Тылсым тыныштықты көшеге шығып, алаңсыз ойын қызығына берілген балалардың шаттыққа толы дауыстары ғана бұзып тұр.

Зайыржан айналасына сүйсіне қарады. Шау тартып, өмірлік қам-қаракеттің, жүріс-тұрыстың азаюы көңіліне көлеңке ұялатып, дүние дидары көгілжім мұнармен тұмшаланып, көкірегінен ел көшкендей жетімсіреп жүр еді, шеке-сіне шуақ түсіп, оқыс жадырады. Айнала құс базарына айналып кеткендей. Дүниеде балалардың алаңсыз күлкісіне жететін қандай күдірет бар?! Құлағына әр-әр тұстан талып жеткен сиқырлы сыңғыр қарттың жүрегін жібітті. Бейопа дүниенің алдамшы екенін ойлап, дене тоңазығанда сол шыңыраудан баланың бал қылығы мен жұпар иісі суырып шығаратыны бар ғой. Зайыржан да зұлматты өлім жайлы ойларынан арылып, бойы жадырап қалды.

Әлден соң жол бойындағы орындықтарға екеу-үшеу, үшеу-төртеуден жұптасқан кәрі-құртандар жайғаса бастады. Аққырау шаштылар өзара қауқылдасып, шат-шәлекей көңілдерінен күдік-күмән кептерін ұшырды. Аракідік асыр салып ойнап жүрген балаларға ұрысқансып айқайлап қойғандары болмаса, сіңірлеріне ілініп жүргендердің көңілдерінде көп кіді қалған жоқ.

Осы бір алаңсыз әңгіме өрбітіп, біріне-бірі көңілқостық білдіріп отырған жаймашуақ сәтте Зайыржан жоқ жерден шала бүлінді де қалды.

- Ойбай-ай! Мына баланың өкпесін шаң қапты-ау! Ауырып қалмаса игі еді, - деп орнынан атып тұрды.

- А-а, не дейсің? Шаң қапқаны несі?

- Кімді ит қапты дейсің?

- Кім ауырып қалыпты?

Кілең бір саңыраулардың сұрықсыз сауалы Зайыржанды одан сайын діңкелетті. Жан-жақтан жамырай сөйлеп, онсыз да әңгіменің ұшығына шығып үлгермей жатқан осы топтан бағана-ақ сытылып кетуді ойлап отырған Зайыр-

жан бұдан әрі аялдай алған жоқ. Ол велосипедтегі әр баланың соңынан салпақтап жүгіріп жүрген немерелерін іздеп тауып, әлгі құрып кеткір белесебедті өзі-ақ жөндеттіріп беруге оқталды. Бірақ бұл құрғырдың бөлшектері қалада ғана бар екенін естігенде әуелгі аптығы басылып қалды.

- Осыдан Мейіржан келсінші! - деп күйінді.

Өне бойын тер басқан Дастан мен Қайыржанды іздеп тапқанда қарттың жүрегі атқақтай соғып тұр еді. «Әй, кәрілік-ай! Аяғымды тұсауладың-ау!» деп жалын ата күрсінген қарт ентігін зорға басты.

Бұл жолы да Мейіржанның жаңғалақтығы ұстап, кәмір әкелуді ұмытып кетіпті. Немерелер томсарған соң үйде қайдан жылу болсын, бұл түні отбасы мүшелері түгелдей қойындарына құрбақа кіріп кеткендей дөңбекшіп шықты. Ертесіне екі немересінің көзі кіртііп қалғанын көріп Зайыржан баласына қатты зекіді.

«Енесі тепкен, құлынның еті ауырмас» дегенді айтқан қазақтың көріпкелдігіне дауа жоқ. Әкесінің ұрсып-жекігені Мейіржанға шыбын шаққандай да әсер етпеді. Сол баяғы жұмысбастылық одан қалса ұмытшақтық Мейіржанның мықты қорғаны. Зайыржан оңашада отырып: «Осы мен жаңғалақ баланы қалай таптырдым? Рыскүлдің бір істі екі айтқызып жасайтыны бар еді. Сірә, жаңғалақтық нағашыларынан келген болды ғой» деп ой қорытты. Екі тентек көздері боталап тағы қалды. Оларды көргенде Зайыржанның жүрегі аунап түсті.

Зарықтырған, сарғайтқан сенбі де келді. Зайыржан екі немересінің алаңжарлы күйлерін көріп, «бүгін демалыс екен-ау, келіннің қасында жатыр-ау» демеді, айқай салды:

- Әй, ұйқыбас! Шаңқай түске дейін шәниіп жата бермек-пісің?

Рыскүлдің белі бүкірейіп жүріп адвокаттығы мықты. Бұл жолы да соңысына басты.

- Шал-ау! Алжыған әтеш сияқты азанымен айқай салғаның не? «Беймезгіл шақырған қораздың басы жұлынады» дегенді білмеуші ме едің?

Зайыржанның бұл күтпеген құқайы еді. Қаны басына шапшып, көзі қарауытқанда Рыскүл қайта екпін алды.

- Құдайдың екі күн демалысында балаларға тыныштық бермейсің. Күн шықпай тұрып алып, үйді дүрліктіресің де жүресің. Келіннен де ұялмайсын. Тыныш ұйықтасын да олар, - дегені шатақ шалдың шымбайына аяздай батты.

- Сені ме, сені, көксоққыр!

Зайыржанның аузына кәпелімде басқа сөз түспеді. Жас кезі болса дырау қамшымен жон арқадан шып-шып еткізіп тартып-тартып жіберер еді. Келін, немерелер оның қолын байлап тұрғанын көрмеймісіз. Шал көкірек жара күрсініп:

- «Сен салар да мен салар, атқа жемді кім салар?» деген осы. Мына екі жәутеңкөздің белесебедін кім жөндеп береді? - деп кемпіріне кектене қарады.

Шалының шаптыға қарағанын шайпау кемпір елең қылмады. Самауырынға от тастап отыра берді.

Бөлмедегі бажылды есітіп Мейіржан «інінен» шықты. Әкесі «қашан інінен шығады?» деп тышқан аңдып отырған мысықтай сақ отыр еді, баласын тыпыр еткізбеді. Қолағаштай мұрыны зорайып, шұбар өңі түктеніп кетіпті.

- Тасбауыр неме! Мына екі баланы қашанғы зарлатасың? - деп ұлына зілдене қарады.

Шаруаның бар азабы бір өзінің қабырғасына батып жүргендей әншейінде аһылеп-үһілеп жүретін Мейіржан бұл жолы құрақ ұшты.

-Қазір, әке, қазір. Шайымды ішіп аламын да базарға барамын, - деді шаһар шалдың айбарынан сескеніп.

Мейіржан бұл жолы таңғы шайды мейірі қанып іше алмады. Кесесін төңкеріп, орнынан созалаңдай көтерілді.

- Баланың шайын да ішкізбедің ғой, - деп Рыскүл бұрқылдады.

- Тәйт! Албаты лақпай, тыныш отыр!

Мықыр шалдың әлі де мықтылығы бары еске түсіп, Рыскүл пыс болды.

Мейіржанның баруынан қайтуы жылдам болды.

Екі немере қол шапалақтап қуанды. Әлден соң екеуі де өз велосипедтерімен құлдыраңдап бара жатты.

- Ит-ай! Баяғыдан осылай етсең болмас па еді? - деп Зайыржан ұлына сүлейсапа күйде қарап тұрды.

Ой, несін айтасыз, екі күн Дастан мен Қайыржан үшін мерекеден кем болған жоқ. Бой-бой болып терлеп келген екеуінің киімін ауыстырудан Әсемкүл де шаршамады. Түні бойы телефон шұқылап өздері де, өзгені де ұйықтатпайтын екеу тұяқ серіппей қалың ұйқыға кетіп жүрді.

Бірақ мемлекеттің берген демалысы екі күн ғана! Ала-кеуімде орындарынан тұрып, мектебіне кеткен олар сабақтарынан келген соң тағы да велосипедпен әрі-бері шапқылап ойнап жүрген. Күн екіндіге ауғанда Әсемкүл жұмысынан оралып, ақ тер, көк тер болып жарысып ойнап жүрген екі баланы «сабақтарыңды қараңдар» деп үйге қуып тықты.

Талайдан күткен қызық ойынға мелдектеп тоя алмаған екі ұл мұрындары пысылдап, бар ынта-ықыласы даладағы ойында болып кітапқа самарқау қарайды. Өздері құрыптас талай балаға ертеңгі сабақ жоқ сияқты. Олардың шулаған дауыстары екі ұлдың онсыз да тулаған жүректеріне шок салды.

Ертеңгісін сабақтан оралған екі ерке ойбайлады да қалды. Құдауанда, қас қылғандай екі велосипедтің де доңғалағы тесілген. Тіпті, бірінің доңғалағын қиқы-жиқы етіп кескілеп тастапты.

-Бұл қай қаскөй болды екен? - деп шал шыр-пыр болды.

Жұмысынан оралған Мейіржан немерелеріне емешегі үзіліп отырған әкесіне «Соншама әздектеп едіңіз. Велосипедтерін ылғи да шеңгелді жерлермен айдайтын өздерінен көрсін» деп есе қайтармақ болды.

- Әр аптаның басында осы екеуінің белесебебіне пәле көрінеді де тұрады. Сен шал, осы сарайға адыраспан түтетіп, жын-шайтанды аластасаң қайтеді?-деді Рыскүл қарап отырмай.

- Атаңның басы! Жын-шайтан сенің мына шақшадай басың тұрғанда балалардың белесебедін қайтсін? - деп Зайыржан зілденді.

Дегенмен, осы оқиға қайталана берген соң Зайыржанның жүрегі зірк етті. Үйдегілер үрпиісіп қалды.

Бір күні Зайыржан дәрет алып келе жатып сарай есігінің ашық тұрғанын көріп қалды. «Әй, кім бар мұнда?» деп есіктен сығалағанда іштен Мейіржан атып шықты. Күтпеген жерден көлбең етіп атып шыққан бейне оған шайтан болып елестеді. «Біссімлда! Біссімлда!» деп кейіншектей берді. Қолынан құманы түсіп кетті. Су ақтарылып қалды.

Әлден соң есін жиғанда ұлының машинасын оталдырып жатқанын аңғарды.

Қаскөйдің қайдан келгені түсінікті болды.

Зайыржанның ойына ілгеріде өткен бір оқиға түсті. Сол жолы ол Мейіржанды көкпарға ала барып еді-ау.

Ұмар-жұмар көкпар қызығына түскен Зайыржан «осы арада тапжылмай тұр» деп тастап кеткен баласын ұмытқанда еді. Алқын-жұлқын көкпарда ойын қызығына масайрағандар «өлдім» дегенінді тыңдар ма? Көкпарды ала қашқан Зайыржанның соңынан бір топ атты қиқулап келе жатты. Мұндайда адамды есірік қысады. Есірікке еліткен адам есерсоқтау күй кешеді. Осындай желік үстіндегі Зайыржан астындағы атын үстін-үсті қамшылап, құстай ұшып келеді. Алдында терең құз болса да тізгін тартар райы жоқ.

Кенет ол қарсы алдында өзіне қарай құлдырандай жүгіріп келе жатқан Мейіржанды көзі шалып қалды. Егер жер қуырып келе жатқан жүздеген жүйріктің жолынан алып тастамаса ауыздығымен алысқан арғымақтар кіп-кішкентай баланы таптап өте шығары сөзсіз. Зайыржанның жеңіс деп керілген өр көкірегі дал-дал айырылып, су сепкендей басылды. «Ұлым жазым болады-ау» деген үрей оны есеңгіретіп тастады.

Мұндайда Тәңірімнің өзі жаңылғанға ес кіргізеді екен. Қайдан есіне түскені белгісіз, Зайыржан тақымындағы көкпарды тастай берді де алдынан құлдырандай жүгіріп келе жатқан ұлын қырандай бүріп көтеріп алды. Сол бойы ат-

тың басын ірке алмай едәуір жер ұзап барып кері бұрылғанда көргені соңындағылар түсіп қалған көкпардың әлегімен шоғырлана қалыпты.

- Уф! - деп демін зорға алған Мейіржан сонда тұңғыш рет бейқамдықтың сан соқтыратынын ойлап еді.

Бұлар тұратын көшеге асфальт төселгелі тұрғындар әуелгіде қуанғандарымен, соңғы уақытта жиі алаңдайтын болған. Баланың аты қашан да бала емес пе, астарындағы шайтан арбамен әрі-бері зырылдатып жарысады да жүреді. Көше бойымен жүре берсе қауіп те жоқ. Алайда, көше қиылысынан өту о дүниедегі қыл көпірден өтуден де қиын. Өйткені, әрі-бері ағылған автокөлік ырғын. Негізі машина руліне отырғандардың көбісінде желөкпе желік болады. Желік қысқан жанды жын да тоқтата алмайды.

Мейіржанның велосипед көрсе бәле көргендей тыжырынатыны осыдан.

Зайыржан осыдан талай жыл бұрынғы көкпарды есіне алып отырып, «әке жүрегі баласы үшін текке алаңдасың ба?» деп бір қойды. Қадағалап, бақылап тұрмаса көбелектей ұшып-қонған бала шіркін отқа да, суға да түсіп кетуі бек мүмкін. Ол бұл қауіпті басынан өткеріп еді ғой. Сондағы санаулы секундтарда басына не келіп, не кетпеді? Сол сұмдықты ойласа жүрегі әлі де зырқ етеді.

Қақпадан шығып бара жатқан автокөліктің ішінде ыржиып күліп отырған ұлын көзі шалып қалды.

- Тәубе! Тәубе! - деп Жаратқанға құлшылық етті.

Шалдың іші уілжіді.

ҚАТЕРЛІ ӨТКЕЛ

(Әңгіме)

Табан астында ұйытқи көтеріліп, кемпірдің қолындағы ұршықша шыр айналып, жолындағысының барлығын талғамай сыпырып-сийрып, иіріміне қомағайлана тартып алатын құтырынған құйын сияқты елірме есірік ешкімге опа бермеген.

Бәрі де ойламаған жерден болды-ау.

Алды-артыңды ойлатпайтын құйын мінез, ессіз есірік сезім-ай десеңші.

Қарғабайдың маңдайы таспен ұрғандай зеңіп барады. Сол күнгі тосын оқиға төбеден соққандай қаймықтырып тастаған, іші-бауыры мұз болып қатып қалды. Қойынына жылан кіріп кеткендей тұла бойы тітіркенді. Қаны басына шауып, көзі қарауытты.

Долы толқын жағалауды сабалап жатты.

Дәмелі келін болып түскен соң көпке дейін құрсағына шарана бітпеді. Былайғы жұрт «бедеу келін» деп сыртынан өсектей де бастаған-ды. Қарғабай сүйіп қосылған келіншегін жамандыққа қимады. Үркек көңіл үгілмелі емес пе, соңғы кездері жәудіреп тұратын жанарынан ыстық жас жиі ыршып түсетін болған. Көрші келіншектердің қай қалжыңы да қаңғып келіп Дәмеліні қабады. Сондықтан ба, сіркесі су көтермейтін боп алды, әзіл-қалжың десе бүйідей бүрісіп қалады. Қабағы бір жадырамай-ақ қойған келіншегінің көңілін табу үшін Қарғабай жанығып-ақ баққан. Әйткенмен, жүрекке тоң болып қатқан мұз ерімей-ақ қойды.

Сол күні Қарғабай жұмысынан кештеу оралды. Үйге Дәмелінің ағасы келіп отыр екен. Келіншегі қазанға ет салып қойыпты. Бірақ, осындайда әлдене жетіспей тұрады емес пе? Қарғабай қипақтады.

- Қап, дүкенге жүгіртіп жіберетін бала да жоқ. Өзім барып қайтайын, - деп киініп тысқа шықты.

Есік алдында Дәмелі теріс қарап тұр екен. Иығы солқ-солқ етеді. Ағасы келіп тұрғанда қыз деген қуанбаушы ма еді? Не жазып қалды? Шарбақтан шыға беріп Қарғабай «ай, қап!» деп санын соқты. «Жүгіртіп жіберетін бала да жоқ» дегені Дәмелінің жүрегіне шаншудай қадалмасына кім кепіл? Бүгінде әр сөздің астарына үңілетін болып алды. Күйеуінің жаңағы асығыста қопалдау айта салған бір ауыз сөзі адаспай соны іздеп тапқанын көрмеймісіз. Құдай-ай, бала туралы сөз ауызынан қайдан ғана шығып кетті? Жалпы, екеуі оңаша қалғанда да сәби, бала туралы әңгімеден айналып өтуші еді. «Қай сайтан түртті екен? Ағасына мұңын шағып, екеуіміздің арамыз алшақтап кетпесе жарар еді» деп Қарғабай тілін тістеді.

Ол үйден шыға анасының Дәмеліге қарата айтқан сөзін құлағы шалып қалды.

- Келін! Үйге ағаң келіп отыр. Жоқтан жау, болмастан дау шығармай, қабағанды ашып отырсаңшы. Не болса соған бұрттия берме. Ілуде бір келетін ағаңды жасытпа. Сенің қабағыңдағы кірбіңді көрсе, не ойлап кетеді? Әлде Қарғашым саған бірнәрсе деп қойды ма?

- Жоқ, апа! Бауырларымды сағынғандықтан шығар, - деген Дәмелінің үні құмығып шықты.

- Жасынды сұрт. Көзіңді құрғат. Ағаңның алдында жайрандап отыр, - деп Гүлдарига апасы келініне қарата тағы әлденелерді айтып жатты.

Бұл кезде Қарғабай ұзап та кетіп еді.

Екі-үш бөтелке ішімдік пен түрлі сусындар алып оралғанда анасы, қайынағасы және келіншегі үшеуі сары самауырынды орталап та қалған екен. Ішімдікпен бірге үйге жылы леп те кіргендей. Сол арада орталарына үйме табақ ет те келіп қалды.

- Құда бала, бір қойдың басын мүжитін ретің-ақ еді, Қарғабайым жұмысынан кеш оралып, мал соя алмадық. Бұл да бір үйің ғой. Асықпай аунап-қунап бірер күн жатарсың.

Ертең мал соямыз. Сыбағаңды жеп кетесің. Бүгінге әзірге риза бол, - деді анасы Гүлдарига.

- Апа-ау, әуре болып қайтесіздер? Мына еттің өзі жетпейді ме? - деді Ханәлі алдындағы жамбас жілікке қолын созып жатып.

- Құда бала! Бір қойдан кедей болып қалмаймыз. Салтымыз сондай. Ертең өзіне арнап мал соямыз. Сенің сыбағаң сол етте де бар. Қарындасың да сендерді сағынып жүр. Ақыры келіп қалған екенсің, екі-үш күн қонып, мейман болып кетсеңші. Дәмелінің де сағынышы басылсын. Ертең Қарғашым жұмысынан сұранып келіп, тауға апарар. «Қызық көргің келсе тауға бар» деген бар ғой. Тау-тасқа өрмелендер, айнала абат дүниеге көз салыңдар. Ертең ауылыңа барғанда не көрдім деп барасың? Ал, енді алдарыңдағыны алып қойыңдар, - деп анасы алғашқы рюмканы көтертіп жіберді.

Мұнан соң қонақ ашыла түсті. Ағасы қайтқанша Дәмелі бетінің қаны тамып, қуанғанын сыңғыр күлкісімен жеткізіп жүрді. Ханәлі кетерде томсарды.

- Келіп-кетіп жүрсеңдерші, - деп ағасына қиыла қарады.

Қарғабайдың секемшіл жүрегі оқыс бұлқынды. «Ағасына шағынып тұр-ау. Бұл үйден зорлық көріп жүр ме еді? Төркіндері келіп-кетіп жүрмесе оны біреу сабай ма екен?» деп ойлады. Бірде бетін, бірде ту сыртын беретін алдамшы өмір дегеніңіз осы. Сүйіп қосылған сыңары еді, сенімі сетінегені қалай? Ертең теріс айналса жүрегінің парша-паршасы шықпай ма?

Осыны ойлап Қарғабай қамығып қалды. Ол соңғы кезде тұйықтанып, тұңғыық терең ой құшағында жүретін келіншегін кінәлағысы келмеді. Дәмелінің жүрегінде бір ғана діт бар. Онымен қатар келін болып түскендер бүгінде үш-төрт қара домалақты шомылдырып жүр. Дәмелі соларға қарайды да көңілі құлазып сала береді. Соңғы кезде көбік ауыз кесірлердің өзі туралы не айтатындарын құлағы шалып қалып жүр. Бәрінен де бұрын жүрегін осып өткені «қысыр жылан сияқты қайқандайды да жүреді» деген удай ащы

сөз болды. Дәмелі қашан көкірегін керіп қайқаңдап жүріп еді? Құрсақ көтере алмай жүргені қашан да бетіне шіркеу болып, төменшіктей беретін әдет тапты емес пе? Сонда да бұл ауылдың әйелдерінің оябын табу қиын. Олардың кейбірінен өлген адамды тірілтпесе де одан бергінің барлығын күтуге болады. Сондықтан Дәмелі ауыл әйелдерінің алдына түсе бермеуші еді. Басын көтертпейтін бір бұйығы күйге түсіп, бедерсіз бұғалыққа байланды да қалды.

Соңғы кездері Дәмелінің төсегі де салқын тартып барады. Бұрын отша лапылдап тұрушы еді. Ыстық ерінінің балшырынына тоя алмайтын. Балғын денесі талшыбықтай бұралып, қорғасындай балқығанда Қарғабай от сезімнің құшағында ындынның ырқында манаурап жатып барлық дүниені ұмытып, келіншегінің еміренген үніне елітіп, есеңгіреп қалатын.

Дәмелі жатып қалған екен. Қарғабай шешініп, оның қасына жатқанымен келіншегінен ықылас-ынта болмаған соң теріс қарап аунап түсті. Ағасын шығарып салған соң көңілі ортайды ма әлде күні бойғы жұмысынан шаршады ма тырс еткен дыбысы білінбейді. Өзі тарс бүркеніп алыпты. «Ешкімнің де керегі жоқ» кейіпті таныған соң Қарғабай да тартыншақтады. Сарқылмастай көрінген сезімнің тез-ақ суынғанына өкінді. «Неге өкпелі? Неге бұйығылана береді?» деп те ойлап жатты. Көлденең тікенектің барлығы Дәмелінің дімкәс жүрегіне қадала беретіні несі?

Ана бір жолы Дәмелі жұмысынан алабұртып келді. Ауылдың тасыр келіншектерінің шығармайтыны болсашы. Қайсысының ақылы екенін кім білген, Дәмелі төсекке жатқан соң Қарғабайдың иығынан түртіп, өзіне қаратып алды да:

- Қарғаш, осы біз бір-бірімізді кінәлай бергенше, дәрігерге барып көрінейік те,- деді дауысына діріл араластырып.

Қарғабайдың бұл естиін деген сөзі ме еді, маңдайынан қара тер бұрқ ете түсті. О заман да, бұ заман «еркектігім күмәнді» деп дәрігерге қаралған қай қазақты көріп еді? Ра-

сында, кінәрат өзінде болса ше? Онда бұдан соң қалай жер басып жүреді? Бұл сөз ұры тазыдай жалмаңдап, әр босағаға кіріп-шығып тез тарап кетпей ме? Әтек атанып, абыройдан айырылғанша жарды емес, жерді құшқаны дұрыс емес пе?

Ал, кінә Дәмеліде болса ше? Жар болып қойынын жылытқан, ниеттес болып үйінің түтінін тұзу шығарған қосағын жаманатқа қия ала ма? Өз кемшілігін білсе Дәмелі сол күні-ақ төркініне кетіп қалары анық. Бүйтпесе ол Дәмелі болар ма? Уыздай уылжып тұрған келісті де көркем келіншегін Қарғабай қалай қияды? Осы оймен Қарғабай ұзақ дөңбекшіді.

Дәмелі күйеуінің күйзеліске түскенін осыдан-ақ аңғарды. Іштей қандай қорытындыға келгенін өзі біледі, содан кейін бұл тақырыпты қозғаған жоқ. Сонымен бұл тақырып жабулы қазан жабулы күйінде қалды.

Күздің ыбылыңқы-сыбылыңқы ұзақ күніндей бірде бие, бірде түйе әрі-сәрі тірлікпен айлар сырғып өтіп жатты. Анау-мынау қиындыққа оңай сынбайтын Дәмелі сыр бермеді. Кейде жайраңдап, кейде солғын тартып, бар мұңшерін ішіне бүгіп бақты. Толысып туған айдай ажарлы да ақылды келіншегін Қарғабай елжірей сүйді.

Жарылқаймын десе Жаратқанға не тұрады, бір күні Дәмелі екі беті алаулап отырып Қарғабай көптен күткен жүрекжарды қуанышын жеткізді.

- Қарғаш! Менің аяғым ауыр!

Бұл әлдеқашан сүйегі қурап кеткен әкесі тіріліп келгеннен де артық қуаныш еді, Қарғабайдың жүрегі жарылып кете жаздады. Қуанғанынан далақтап анасы жатқан бөлмеге жүгіріп барып кірді.

- Апа-ау, апа! Келініңіз, - дей берді ауызына басқа сөз түспей.

- Тыныштық па? - деп шошынып қалған Гүлдарига келінінің аяғы ауыр екенін естігенде орнынан үш ұмтылып тұра алмады.

Сол түні олар көз ілмеді. Көп ұзамай ауылдың ауызы жылдам келіншектері «құрсақ шашу» тойына бірі қалмай

жиналды. Дәмелінің соңынан сыпсың сөз жүгірткен, кейде тілі де тиіп кеткен келіншектер ештеңені бұлдірмеген жандардай жайрандап отыр. Тіпті, Дәмелінің құрсақ көтергеніне өздерінің де үлесі бардай еркінсиді, еркелейді. Қалай дегенде де қуанышқа келіп отырған соң Дәмелі өкпені ұмытты. Мынадай қуанышта өкпеге орын қалар ма?

Қуанышты хабарды естіп Дәмелінің анасы Несібелі де артынып-тартынып келіп кетті. Оның келген күні де кішігірім тойға ұласты.

Ай-күні жетіп Дәмелінің перзентханаға кететін күні де келді. Қарғабайда ес қалған жоқ. Келіншегінің қабағы кіртисе-ақ болды, жаны шығып кетердей қиналады. Немере сүйгелі жүргендіктен енесі де жомарт жүрегін кең ашқан. Дәмелі ақбөртеленіп толыса бастағанда-ақ келінінің асты-үстыне түсіп, жерден бір сабақ жіп те көтерткізбей қойды. Ас-суын алдына апарып беріп, келіндей қызмет көрсетті. Мұндайда Дәмелі:

- Апа-ау, қойыңызшы. Өзім-ақ істеймін ғой, - деп қызарақтап қалады.

- Қалқам-ау, Қарғашымның ұрпағын дүниеге әкелгелі жүрсің. Жазатайым жығыла қалсаң, өкініші өмірі кетер ме? Қозғалма. Қайта әрі-бері қозғалып, денем ширап қалды, - деп Дәмеліні тыпыр еткізбеді.

Оны айтасыз, үйге келген қонақтарды да «сұқ көзі өтеді» деп келіні отырған бөлмеге жолатпай қойды. Қонақтарға тамақты өзі беріп, шығарып салған соң ғана келінінің бөлмеден шығуына рұқсат етті.

Зарығып көрген ұлдың атын апасы ырым етіп Тауыпалды қойған еді.

Бір күні сәбидің дене қызуы оқыс көтерілді. Дәмелі оны жылы орап алды. Қарғабай екеуі дәрігерге көрсетпек болып жолға шықты.

Пәленің басы еді бұл.

Өкініші өрттей сапар болады деп кім ойлаған?

Аурухана дарияның арғы бетіне орналасқан. Бергі беттің тұрғындары дәрігерге көріну үшін қайықпен өтеді.

Дәрігер Қарғабаймен құрдас Тұрсынәлі деген жігіт. Үрейден естері шығып кеткен ерлі-зайыптыларды ол күле қарсы алды. Тауыпалдыны әрі аударып, бері аударып, тыныс алуын, жүрек қағысын тыңдап, ауызын ашып тілін, таңдайын көріп барып ол:

- «Кәрі қыз ұл таппайды, тапса қоятын жер таппайды» дегенді естігенім бар. Дәмелі, сол күйге түсіпсің. Қорықпа. Сәби шамалы суықтап қалған. Үйге барған соң мына дәріні ішкізіп, жылы орап жатқызасың. Ертең-ақ тәуір болып кетеді, - деп шкаф суырмасынан әлдебір дәрі алып, Дәмелінің қолына ұстатты.

Мұнан соң Қарғабайды ертіп тағы бір бөлмеге шығып кетті. Әлден соң оралған екеуі қызара бөртеп қалған екен. Ерлі-зайыптылар есіктен шығарда:

- Бұл батырдың тойы қашан? - деп сұрады Тұрсынәлі.

- Иә, иә, тойы болады. Жасаймыз тойды. Тұрсынәлі сені де тойға шақырамыз. Міндетті түрде келетін бол, - деді Қарғабай.

- О не дегенің? Сенің қуанышыңа бармағанда, қайда барушы едім? Тек хабарын екі-үш күн бұрын жібер.

- Жарайды.

Ауруханадан шыққанда күн екінтіге еңкейіп қалған екен. Бұлар қайыққа отырғанда дария сыбдырын білдірмей, момақан ғана ағып жатты.

Қайық жеңіл қозғалып сылаң қағып сырғи жөнелді. Қайық дария ортасына келгенде әлдеқайдан лүп еткен жел көтерілді де іле су беті толқынданып құтырына бастады. «Боранды күні бала мен ит құтырады» деуші еді бұрынғылар, қайдан келгені белгісіз бір желік Қарғабайды түртпектеді де отырды. «Мені құрдастарым әрсаққа жүгіртіп, әңгіме етуші еді. Енді көрсің менің кім екенімді?» деген өктем ой көкірегіне құлады. «Осыдан бір жылқыны жығып, көл-көсір той жасамасам ба?» деп күпісі көтерілді. Осы екпінмен ол келіншегінің қолындағы ұлын өзі алды да жоғары тік көтерді.

- Ей, адамдар! Көремісіндер, менің ұлым бар. Мен – әкемін! - деп айқай салды.

- Қойсаңшы, Қарғаш! Бала самалдап қалады, - деп Дәмелі жік-жаппар болды.

Пенденің желкөрік көкірегі керілмесін деңіз, Қарғабай келіншегі «қой» деген сайын құтырына түсті.

- Ей, дария! Ұлымды тербет менің!

Құдауанда, адам желбуаз қиялға берілгенде ақын да болып кетеді екен-ау. Қарғабайдың аузына бірер шумақ өлең келіп те қалды.

Қарғабай құтырынған сайын Дәмелінің алаңжарлы көңілі үркектей бастады.

- Қарғаш-ау, қойшы енді. Әке болған жалғыз сен емессің. Біреу-міреу естісе ұят-ты. Баланы маған бер! - деп жалбарынды.

Осы кезде қайық қайқаң ете қалды. Қаперсіз тұрған Қарғабай екі қолдап жоғары ұстаған баласына ие бола алмады, құндақтаулы сәби көз ілеспес жылдамдықпен суға шолп етіп түсіп кетті. Арман болған аққанат періште су бетінде сәл қалқып барды да қарабарқын тұңғиыққа батып көрінбей кетті. Нойыс неме іркіліп қалды. Ал бұл кезде Дәмелі қайықтан көз ілеспес жылдамдықпен секіріп, сәбиінің соңынан тұңғиыққа сүңгіген еді.

Қарғабай қайықтың ернеуінен ұстап, қоймалжынды тереңге қанша үңілгенімен ешнәрсе көре алған жоқ.

Жаратылыста жігіттің жігерсіздігінен, жүрексіздігінен, жасықтығынан асқан қорлық жоқ. Қос бірдей аяулысын құтқарып қалу үшін батылдық таныта алмаған мүскін қайық ернеуінде айналшықтап жүрді де қойды. Әншейінде үргөппе кеудемсоқтың бірі еді, тым құрыса ырымын жасап суға бір сүңгіп те шыға алмады. Жаңғалақ адамдай қайық ернеуін ұстап шыр айналған ол тағдырдың ызалы мазағына шыдай алмай өксіп жылап жіберді. Қайық бұлтың ете қалғанда жүрегі оқыс бұлқынып, сұмдық шошынды. Күйгелектеген ол енді суға кеткен қос бірдей қимасын емес, өз басының амандығын күйттей бастады. Мінемін

деп талпынғанда қайық қайқаң етіп көтеріліп, төңкеріліп түсе жаздады. Қайық суға кетсе, демек, Қарғабайдың да суға кеткені. Осыны ойлағанда Қарғабайдың зәресі ұшты.

Әупірімдеп жүріп қайыққа қайта оралған ол ескекті қалай қарай есерін білмей дағдарды. «Екеуін бірдей суға жібердім» деп үйіне қалай барады? Ертең қайынжұртына қай бетімен көрінеді? Ол қайық үстінде екі ұдай болып отырып қалды. Әлден соң қайығының ағыспен ығып келе жатқанын аңғарды. Басыр болған адамдай көз алдындағы көрсеші. Аса қымбат адамдарынан айырылып қалғаны есіне түсіп, іші удай ашыды. Тамағына өксік тығылып, кемсеңдеді. Сынық көңілі одан сайын суынып, шарасыздық иығын жаныштады.

Қос мұңлықтың судан енді қайтып шықпасын ойлағанда Қарғабай өкіріп жылап қоя берді. Оның ендігі бір ойы солардың соңынан кету еді, бірақ бір меңіреу күш оны жібермей-ақ қойғаны. Соңыра білді, бұл – қорқақтығы екен. Бойын үрей билеген жан ешқашан жеңіске жеткен емес. Қорқақта Отан болмайды. Осы уақытқа дейін өзін бір үйдің баскөтерері, алтын діңгегі, қорғанышы санап келген ол Алла алдында, Ар алдында есеп бере алмайтын дәрменсіз, жауапкершіліктен жұрдай, қорқақ екенін ойлағанда жігіт болып жер басып жүргеніне арланды. Қайық ернеуінен секіріп кетуді ойлаған оның бойын үрей билеп, кейіншектей берді. Кешіруге келмейтін қылмыс жасап алып, соның өтуін, жазасын тартуға келгенде қиғаштай бергені жанына батты.

Арада апта өткенде әлдекімдер бір әйелдің жағаға шығып қалғанын көріп, жан-жаққа сұрау салды.

Қарғабай ентігіп жеткенде мойылдай қара көздері мөлдіреп жатқан Дәмеліні көрді. Қалың қара шаштары тарқатылып, дария суына сусып түсіпті. Мың тарау қара шаш жағаға ұрған толқынмен бірге иректеліп, мың құбылып жатты.

Қарғабай Дәмелінің үстіне өкіре жылап құлағанда суып қалған дене бойын аяздай қарыды. Дәмелі «осыған сен кі-

нәлісің» дегендей оған шаншыла қарап қалыпты. Осы бір кінәлау, жазғыру Қарғабайды сұмдық шошытты.

Мұнда негізі шошынбаған адам қалмады. Содан бері «Қатерлі өткел» аталып кеткен осы маңға жан баласы жуымайды.

Мәйітті жатқан жерінен көтеріп зембілге салғандар адам сенгісіз көрініске қайран қалысып, таңырқады. Дәмелі ұлын омырауына басып алыпты. Бөбегіне еміренгісі, емізгісі келді ме екен?..

* * *

Жалпақ жұрт «Қарғабай жынданып кетіпті. Дарияның жағалауында еңіреп жылап жүргенін көрдік» десіп әңгіме айтушы еді.

Енді біреулер: «Жоқ, ол дарияға өзін тастап өлген. Жұрттың көріп жүргені оның елесі» дейді.

Мен осы әңгіменің екеуіне де сендім.

ТАҢДАЙДАҒЫ ТІКЕН

(Әңгіме)

Оның ақ мұнардай аппақ әлемі бар еді. Көңіл айдынындағы кірнесіз күміс күмбірлі күмбезді әлдебір кердең пәршек-пәршегін шығарып талқандап кеткендей жан әлемі жетімсіреп қалды. Содан бері басыр болған адамдай көз алдындағыны көрмейді. Қимас дүниесінен айырылып қалған баладай жан-жағына елегізі қарайды, жәутеңдейді. Бұрынғы желкөкірек көңілі де көнетөз тартып, жадырамайды. Бар қызығын бір ауыз сөздің бодауына берген сынық көңілдің шарасыз мұңы нардың белін қайыстырардай.

Ту-у, не болып кетті өзі?

Әзімбердінің таңдайына тікен қадалғандай өңешінен ас өтпей, ине жұтқан иттей ілмиіп қалғанына бүгін аттай алты күн. Ол мұншалықты қалың қайғыға белшеден батамын ғой деп әсте ойламаған еді. Бәрі табан астынан басталды ғой.

Сол күні ол таң бозамықтана өрген отармен ілесе кеткен. Күндегі әдеті. Шілде айы болғандықтан да отар таңғы төрттерде-ақ тыпырши бастайды. Бәрінің де көшбасшысы сақалы қауғадай, қос мүйізі найзадай ақ серке! Табиғатынан тынымсыз жаратылған неме ғой, сүмеңдеп тінткілемейтін жері жоқ. Өрістен келісімен үйдің маңайын торуылдайды, қап, қоржын, жәшік көрсе маңайынан шықпайды. Түртінектеп жүріп бірдеңе тауып жейді.

Осы серке орнынан атып тұрды болды, дүниені дүбірге бөлеп, сиқырлы әуен төңіректі түрлендіріп жібереді. Ақ серкенің мойынында күміс қоңырау бар. Соның бір сыңғыр еткені жетіп жатыр, жеті жүзге жуық қой-ешкі командирден бұйрық алған солдаттардай орындарынан атып-атып тұрып серкенің соңынан ереді. Ақ серке «қане, менімен таласатын қайсысың бар?» дегендей айналасына маңғаз қа-

рап, шайқатыла басып, қауға сақалын шошаң-шошаң еткізіп маң-маң басып кетіп бара жатады.

Әзімберді аға шопан көкесіне көмекші болып келгелі құқайды осы серкеден-ақ көріп бақты. Таңғы елең-алаңда көзін тырнап ашқызып, мал соңында салпақтатқанымен бітпеді оның әуресі. Кейде қасына төрт-бес «нөкерін» ілестіріп көзді ала бере сайға немесе жықпылға лып беретіні бар. Кеңшардың жоңышқалығына өшпенділігінде есеп жоқ. Енді бірде отардағы өзімен шамалас текемен мүйіз түйістіреді. Өзі шектен тыс ызақор, жеңіліп қалса күйгелектеп әр ешкіге бір барып сүйкенеді, түртпектейді. Күйі келген бурадай ауызынан жыны шығып, көзі аларып, көбігін шашады. Қырқымға барғанда да, той тоғыты кезінде де ай мүйізді ақ серкенің қой бастайтын көсемдігі болғандықтан да пышаққа ілікпейді, ұры иттей сумаңдауын қоймауы да кешірімді.

Бүгін сол ақ серке сақалы сапсиып, мүйізі қақшиып суатқа ерте тартты да тұрды. «Командир» суатқа бет алған соң «жауынгерлер» жиналып, соңынан ерді.

Әзімберді атын борбайлатып қыратқа шыға келгенде еңістегі ақбоз үйді бірден көзі шалды. Үй маңайы ығы-жығы адам. Екі-үш машина үй маңына ерекше көрік үстемелепті. Малшы қауым әр бұлақтың басындағы жалғыз-жарым үйді де «ауыл» деп атай береді. Мына көрінісінде Тілеубердінің үйі де ауыл деп ауыз толтырып айтуға жарап қалыпты.

Үйдің маңы қарбалас. Жерошақтан шыққан түтін түйенің шудасындай будақтап-буралаңдап көкке шаншыла көтеріліп жатыр. Осы көріністің өзі жапандағы жалғыз үйге ерекше реңк беріп тұр. Таңертең шұбарына жайдақ міне салып қой соңынан кеткен Әзімберді қопан-қопаң етіп қырдан түсіп келе жатып «е, ферма басшылары келген екен ғой» деп ойлады.

Көмекші шопан ақ серкенің сезімталдығына таң қалды. Әрине, қадірлі қонақтар келгенде бір қойың басы үйітілуі тиіс. Үй маңында отарға ере алмайтын ақсақ-тоқсақ, жылан шаққан, көзіне шөп-шалам түскен, құрттаған қой ғана жатады. Оларды қонақ місе тұтпайды. Мұндайда ағасы боз

жорғасын шайқалтып келіп, отардың ішінен таңдап бір семіз қойды іліп кетуші еді, бұл жолғы жайбарақаттылығы түсініксіз. Сірә, тосыннан келген қонақтар амандық-саулықтан арыға мұрша бермей жатқан сияқты. Сонда ана жерошақтан будақтап көтерілген түтін ненің белгісі? Анасы қадірлі қонақтарға сүр ет аспаушы еді ғой.

Әзімберді үйден оқшау сырыққа атын байлай салды. Әдетте үйге мейман келгенде көңілділік қозы көш жерден кекірік атып тұрушы еді. Бұл жолғының жөні бөлек сияқты, тыстағылардың да, үй ішіндегілердің де жүздерінде байсалдылықтан бөлек бір алаңжарлы толқу бар. Сырттан келгендердің жүрісі суыт тәрізді. Әзімберді бұрын-соңды бұл адамдарды көрген емес-ті. Құдайы қонақтардың сөздерінде – астар, тұспалдарында – терең сыр жатқан сияқты.

Әзімберді түкке де түсінбей анасына, одан ағасы мен жеңешесіне жаутаңдай қарады. Олардың жүздері әлдебір суық хабарды естіген жандай алабұртып, ысып-жанып тұр екен. Ал, төрдегі теке сақалды жайдақ сөзбен жорғалата бастырмалатып төпеп отыр.

- Бұл кісілер кімдер? - деп Әзімберді жеңгесі Жадыраға жалтақ-жалтақ қарады.

- Кейін түсінесің, мырза бала! - деп Жадыра әлдебір тығыз-таяу жұмысқа асыққансып, ошақ жаққа ығысып кетті.

Енді ол жөн-жосықты анасынан білмек болды. Әншейінде өрістен келгенде маңдайынан иіскеп, құшағына басатын анасы бүгін қатуланып алыпты. Сонда мына қонақтар әлдебір суыт хабарды естіртуге келген бе? Өздері шеттерінен табаққа тиген иттей неге төменшіктей береді? Қыз алып қашып, кешірімге келетіндей бұл үйде бойжеткен жоқ. Сонда бұл келіс қай келіс?

- Аға, мына кісілер кімдер? Не үшін келіпті? Жолдан арасып жүрген құдайы қонақ емес тәрізді. Сонда бұлар біздің үйден не іздейді? - деп ағасын сұрақтың астына алды.

Тілеуберді жауап берудің орнына көзін ежірейтті. Шегір көзінен ұшқын шашырады.

Түкке түсінбеген Әзімберді тамағын жеп, қымызын ішіп болып, бұлақтың басына кетті. Әлдебір уыт ішін күшікше тырнап жатты. Оған тосын қонақтардың сықпыты ұнамады. Әрі аунап, бері аунап оның бойын енжарлық биледі. Көштен қалып кеткен адамдай көңілі жабырқады. Жеңешесі күні бойы күн астында жүріп еріндері тілім-тілім болып, өңі қарауытып келген қайнысының алдынан қымыз алып шығып «мырза бала» деп еркелетуші еді. Кейде жас аралығы жақын болғаннан, соң «Тетелес» деп те атайтын. Бүгінгісінің пейілі бөтен. Әлде әр сөзін бұлдап өткізіп, қазбалап сөйлеп, тақымдай берген таңсық қонақтарына алаңдай ма екен?

Алыстан алты жасар бала келсе де алдынан шығатын қазақ емеспіз бе, қонақтарға бас тартылып, кәделі сый ұсынылды. Аңдысқан жаудай біріне-бірі сараң сөйлеп, есепті қызмет көрсетіп отырған соң ба, үйде шаттық шуағы шашылмады. Керісінше, шайтанның отындай ғана өлеусіреген жарық жылу болып жарытпады. Қонақтар да, үй иелері де өлген күннен бір-біріне құрмет көрсеткенсіп отырған сыңай бар. Осы бір салқындық екі жақтың да мысын басқан, еңселерін тіктетпейді.

Әзімберді самаурын қойысып көмектескісі келіп еді, жеңешесі шырай бермеген соң жырақтап қала берді. Ол енді ертерек отарын өргізуге асықты.

Сол түні ай толысып туды. Төңірекке сүттей сәуле себезгілеп, жердегі инені тауып алуға болады дейтіндей жарық төкті. Ай жарығымен шөпті бырт-бырт үзген отардың асығатын сыңайы байқалмайды. Күндізгі аптапта ыстықтан әбден зәрезап болған қой екеш қой да түнгі салқынды тиімді пайдаланып қалғылары келетіндей.

Әлдеқайдан шегіртке шырылдады. Оған бірнеше шегіртке қосылып, дала оркестрі өзгеше бір күйді шырқай жөнелді. Әзімберді осы бір тылсым сәтті бұзғысы келмеді. Әншейінде радиоқабылдағышын қосып, «Шалқар» бағдарламасынан концерт тыңдаушы еді. Бытырай жайылған отардың шөпті бырт-бырт үзуі, оған шегірткелердің шы-

рылы қосылып, әуезді бір әуен құйқылжыта төгілгенде бала шопан басқа дүниеге назар жыққысы келмеді.

Шаруаторы жирен аты да оқта-текте құлағын қайшылап, басын жерден оқыс көтеріп алғаны болмаса, әдеттегі жем мен тыныштық іздеп бұлақ басына тартып кетер тосын мінезінен тиылған. Тек оқта-текте ауыл жақтан көпек иттердің еріне үрген дауысы естіледі. Олар «таң атуға таянды ғой, үйіңе қайтпайсың ба?» дейтіндей. Бірақ неге екені белгісіз, Әзімбердінің жүрегі алабөтен атқақтайды. Әлдебір күш «үйіңе қайтпа, онда саған не бар?» деп сыбырлайтындай.

Таң бозында бұлақ басына отарын иірген бала шопан төсегіне сүріне құлады. Көзі ілініп бара жатып «мыналар әлі қайтпаған ба? Біздің үйден не іздеп жүр?» деп ойлап үлгерді.

Ертесіне анасы оны тағы да ерте оятты. Отар түні бойы тоқ жайылғанына қарамастан қырға тырмысып барады екен. Таңғы асын асығыс-үсігіс ішкен Әзімберді отар соңынан тағы да шұғыл аттанды. Бұл кезде өтпек жолаушылар әлі де ұйқы соғып жатыр еді.

Сәске түсте отарды суатқа беттетіп келе жатқан Әзімберді үй маңындағы көліктердің ғайып болғанын бірден байқады. «Кеткен екен ғой». Жас шопан күтпеген қонақтардың кеткендеріне өкінген де, қуанған да жоқ.

Үйге кіргенде ол әлдебір салқындықты бірден аңғарды. Анасы да, ағасы да сең соққан балықтай мең-зең, селесоқ бір күйге еніпті. Оларға бірдеңе десе болды отқа түскен тұздай шартылдайды. «Оу, мыналарды жын иектеп кеткен бе?» деп ойлаған көмекші шопан аң-таң күйде әрқайсысының бетіне жалтақтап қарай берді. Ол үңіліп қараған сайын анасы да, ағасы да кінәлі адамдай күйгелектеп, жүздерін ала қашады. Жеңешесі Жадыра болса екі оттың арасында қалғандай екіұдай болып шарасыз күйде отыр. «Япырай, дәу де болса кешегі келіп кеткендер адам санасын жадылайтын жалмауыздар болмасын. Олар келіп-кеткенге дейін мыналар дені-бастары сау адамдар еді ғой» деп ойлады. Түкке де түсінбеген Әзімберді түнімен дөңбекшіп шықты.

Қағанағы қарқ, сағанағы сарқ болып мейманасы тасып ойнап-күліп отырған тату түңліктегі салқындық сызаты көпке дейін ыдырай қоймаған. Анасы ағасын, ағасы анасын кінәлайтындай, бірінен-бірі суып барады. «Олардың арасындағы осы бір ойда-жоқта түскен сызатты қалай жамаймын?» деп Жадыраның амалы таусылған тәрізді. Қашан көрсең анасы да, ағасы да ауыздарына су толтырып алғандай тымыраяды да отырады. Анасы Рәткүл әкесі бүгін өлгендей ауыр күрсінгенде ауызынан жалын атқылайды.

Күтпеген күйзелістің сыры неде? Бұл неткен жабырқау? Сүттей ұйып отырған отбасына қонақтары қандай шоқ тастап кетті?

Көлденең көк аттылар келіп-кеткелі Тілеуберді боз жорғасына мініп алып әлдеқайда жоғалып кететінді шығарды. Кейде буыны кеткен адамдай былқ-сылқ етіп бұлғақтап удай мас болып оралады. Сауранбай аталатын штабта аралас тауарлар дүкені бар. Ал, онда «Москваның айрықша арағы» жәшік-жәшігімен қаланып тұрады. Дүкен сатушысы Жолтай қолы ашық, жомарт адам. «Киіз кітабына» кімнің қанша арақ алғанын жазып қояды да шүлен үлестіргендей тарата береді. Штаб басына кімдер келмейді дейсіз? Малшылар да, шөпшілер де штаб басын аңдиды. Кеңшар директоры немесе партком хатшысы, ауылдық кеңестің төрағасы Құдай айдап келе қалмаса, басқаларынан қыңбайды. Әзімберді ағасының штаб басын жағалайтындарға қосылғанын ә дегеннен-ақ білген. Бірақ қолдан келер қайран жоқ. Үлкенге қарата сөз айтып көргенсіз атанғысы жоқ. Әрі ағасының жуан жұдырығынан да тайсақтайды. «Бір күні болмаса бір күні ішуін өзі-ақ тоқтатар» деп ойлайды. Ал, шешесі Рәткүл ұлы Тілеубердінің кешіккенінен сұмдық шошынады. «Әлденеге ұрынып қалды ма екен, сорлы бала!» деп жаман ырым шақырады да отырады.

Жадырадан да жайдарылық жоғалды. Қыр-қыраттан әлдене қылт етсе тесірейе қарап, сазарған күйі ұзақ тұрады. Соңғы күндері ол да жүнжіп кетті. Әншейінде жұмысын ән салып жүріп тындырушы еді. Бүгінде бойындағы сәні

де, ауызындағы әні де жоғалған. Екі иығы қушыып, жағы солып, көзі үңірейіп, шашы қобырап, өзіне-өзі қарай алмайтын күйгелек бір күйге енген.

Сол түні иттері қасқыр көргендей шабалана үрді. Ат оқырынды. Отардың бір шеті дүр етіп үркіп, қайта жатты. Түннің әлдебір уағы болса да күндізгі қапырық қайтпай қойды. Жеңешесі жиі-жиі уфілеп, ауа жетпегендей қарманып, дөңбекшіп жатты.

Таңертең штаб жақтан суыт шыққан жүк көлігі шаңын бұрқыратып келіп есік алдына кілт тоқтады. Кабинадан шыққан екеу былқ-сылқ еткен ағасын сүйрелеп үйге кіргізіп бара жатты.

- Ойбай-ай! Мына бала өліпті ғой,-деген шешесінің жан дауысы шықты.

Жадыра қыстығып жылап жіберді.

Ағасы удай мас еді. Үсті-басы қаннан көрінбейді.

- Аттан жығылды, - деді келгендердің бәрі.

- Үзеңгіден аяғы шықпай қалып, ат біраз сүйретіпті. Ат тұяғы бетіне де тиген, - деді екіншісі.

- Ойбай! Неғып тұрсындар? Немене мұны тамашалауға алып келдіңдер ме? Штаб басында дәрігер отырмаушы ма еді? Соған неге көрсетпедіңдер? - деп апасы шыр-пыр болды.

- Фельдшер ауылға кетіп қалыпты.

- Ойбай, Құдай-ай! Енді қайттім? - деп анасы таусыла сөйледі.

Содан кейін жер тоқпақтап жылады.

- Мынаның қу сұлдерін сүйретіп үйге әкелгенше, ауылға ауруханаға жеткізбедіңдер ме? - деп баласын мынадай халде үйіне жеткізген екеуге зілдене қарады.

- Апа-ау, мас адамды аурухана қабылдамайды ғой. Учаскелік инспекторды шақырса, ауданға апарып қамап тастауы мүмкін. Бұл мастығынан айыққанша ауылға кеткен фельдшер де келіп қалар, - деп шофер қарсы дау айтты.

Мұнан соң Рәткүл тынышталғандай болды. Жадыра күйеуінің көйлегін шешіп, қанын сүртіп әлек.

Ертесіне Тілеуберді түрі танымастай болып оянды. Беті гүп болып ісіп кеткен. Көздері ашылмай қалыпты. Рәткүл оған өзі білетін ем-домын жасап бақты. Арада үш-төрт күн өткенде фельдшер Сартай келіп жарасын қайта танып, бір уыс дәрі қалдырып кеткен.

Осы оқиғадан соң Тілеубердінің бет-әлпеті ғана емес, мінезі де күрт өзгерді. Арақ ішіп келсе болды, «кетемін» дейтінді шығарды. Қайда кетеді? Неге кетеді? Әзімберді түкке түсінбей, басы қатты.

Әдеттегідей отарын Көсегенің көк жонынан төмен қапатып, өзі атынан түсіп, маңайға көз салып отырған. Жотадан бір атты қылаң берді. Жорғасын маң-маң бастырып, атының үстінде тербетіліп келе жатқан Бекжанды ол алыстан таныды. Бекжан өзі секілді шопан. Мал өргізе шыққанда шаруаторы атын мінетін еді. Төгілдіріп жорға мінгеніне қарағанда маңызды шаруамен әлдеқайда бет алған тәрізді.

- Сауранбайға бара жатыр едім. Ертеңдері үйге қонақтар келмек. Соларға керек-жарақты алуға шыққаным ғой, - деді ол амандық-саулықтан соң маңғаздана.

- Кімдер келеді?- деді Әзімберді әңгіме болсын деп.

- Ой, сұрама. Нағашылар, құдалар келмек. Үйде той болайын деп жатыр, - деп Бекжан шалқайды.

Әзімбердінің есіне тосыннан келіп, тымырайып кеткен қонақтар түсті.

- Жарайды, мен кеттім, - деп Бекжан жорғасын жолға салды.

Сиыр сәскеде Бекжан қырдан түсіп келе жатты. Қоржынының екі басы тоқ. Өзі тым көңілді. Сары тістері ақсыып, сонадайдан күліп келеді. Қызара бөртіп алыпты. Штаб басынан қайтқандардың өзгелерге көрсетер бір қыры осы. Бекжан да дауыс жетер жерден айқай салды:

- Әй, Әзім! Совхоздың қойы арам қатар деймісің. Бір уақ бел жазып, демалсаң қайтеді?

Бұл енді Бекжанның соқтығарға қара таппай келе жатқандағы алғашқы айласы.

- Қойларын жарылуға шақ қалыпты ғой. Шетінен соя беруге болады. Осы сен қойды не беріп семіртесің? Біздің

отардағы қойдың іші-ішіне жабысады да жүреді,- деді ішінде ішімдіктің уыты бар Бекжан.

- Отарды торға қамап, күн тас төбеге көтерілгенде ғана өргізсең, қалай қоңдаңады? Осы сен қойды түнделетіп жаю дегенді білмейсің-ау,- деді Әзімберді.

- Түнімен қой жаятын мені бір ақымақ көремісің? Совхоз бәрі бір сыйлық бермейді, - деп қыңырайды Бекжан.

- Бермесе қойсын! Отарды қысқа қоңды етіп түсірмесең, көктемге дейін көтерем болып титықтап қалады. Шығын да көбейеді. Сосын ферма басқарушысынан сөгіс аласың. Әлген малдың құнын төлейсің,- деді Әзімберді.

- Сен-ақ білгіш екенсің, - деп Бекжан ежіреді.

- Білгішсінгенім емес, турасы осы ғой,- деді Әзімберді онсыз да ілік іздеп, ұрынарға қара таппай дызақтап тұрған сөршісінің ығына жығыла салғысы келіп.

- Мұның турашылдығын қара! Турашылым сол! Турашыл болсаң, туған ағаң Тілеубердінің шешеңнің соңынан әріп келгенін неге айтпайсың? Өткенде ағаңның туыстары селіп, қона жатып кетіпті. Сыңайлары ағаңды өздерімен бірге алып кетпек. Ал, турасын айтқыш батырым, әңгімені осыдан бастасайшы, - деп Бекжан мүттәйім тырқ-тырқ, кырқ-жырқ күлді.

Әзімбердінің қақ шекесінен әлдекім дойыр қамшымен алып қалғандай мең-зең күйге түсті. Атынан түсіп, меңіреу салыпта ұзақ отырып қалды. «Саған керегі осы ма еді? Өзің ілеп алдың» дегендей Бекжан бұған сыңарезулене бақырая қарап тұрды да атын тебініп жүріп кетті. Жай кетіп бара жатқан жоқ, артына жалтақ-жалтақ қарап, мырс-мырс сүледі. Кекесінді күлкісінен жымысқылықтың неше атасы кыланша ирелендеп тарап, түсіп жатыр.

Әзімберді көпке дейін есін жия алмады. Бір әке, бір шепеден туылдық деп жүрген жан көкесі сонда жат болып шыққаны ма? Жо-жоқ, бұлай болуы мүмкін емес. Мүмкін емес. Әзімберді басын ұстап әлі отыр. Басының зеңіп ауырғаны соншалық, ол отырған жерінде құлап қала жаздады.

Қанша жатқаны белгісіз, бір кезде көзін ашқанда отарды ақ серке бастап, суатқа құлап барады екен. Орнынан қанша ұмтылып, тұрамын дегенмен зіл тартқан денесі қорғасындай басып, қозғала алмады.

«Қалай барамын үйге? Таңертең ғана туған ағам болып қалған көкем түске жетпей жат болып шықты. Бұл мүмкін бе?» деп ойлады ол. Ой түбіне жете алмай басы қатты. «Бұл қалай болды өзі?».

Ілгері басқан аяғы кері кетіп, жүрісі өнбеді. Өз үйі өзіне жат көрінді. Бәріне де өзін кінәлі санады. Айдаладағы Бекжанмен кергілеспесе бұл құпияның беті ашылмас па еді? Енді жан анасының, ағасы мен жеңешесінің бетіне қалай қарайды? Ол отарының шып-шырғасы бұзылмай суатқа құлағанын көрген соң атының басын кері бұрды да тебініп қалды. Қайда бара жатыр? Не істемек? Мұны өзі де білген жоқ. Кірнесіз көңіліне түскен көлеңке қайтсе кетеді?

Иен даланы жаңғырта ағыл-тегіл жылап келе жатқан оны көрген былайғы адам шошынып қалғандай еді. Оның жүрегіне түскен салмақты ешбір безбен таразылай алмақ емес. Зіл батпан салмақ жүрегін жаншығаны соншалық, ол атынан қалай ауып түскенін сезген де жоқ.

Сол күні оны шөпшілер, малшылар жабыла іздеп, түннің бір уағында ес-түссіз жатқан жерінен тапты. Үлкендер «айдалада шайтан иектеп кеткен ғой» десті. Осы жорамалмен қара суды теріс ағызады деген Насыролла молдаға ат шаптырды. Ауданға хабар жіберілді.

«Шайтан иектеп кеткен» Әзімбердінің жағы қисайып қалмағанымен, мінез-құлқында бұрын байқалмаған бір ерекше құбылыс пайда болды. Меңіреу болған адамдай айналасындағылардың сөзіне елең етпей мәңгіп отырады да қояды.

Осы оқиғадан соң-ақ анасы совхоз басшыларына қайта-қайта барғыштаған. Ақыры отарды басқа шопанға санап өткізіп, олар ауылға көшіп келді. Аядай ғана ауылда сөз жатады ма, анасының соңынан еріп келген бала жайлы әңгіме өзекті тақырыпқа айналып үлгеріпті. Бәлкім, осы қаңқу

себепші болды ма екен, ағасы мен жеңгесі «ауылда жұмыс жоқ» дегенді желеу етіп, жаңадан бой көтеріп келе жатқан қалаға ірге аударды.

Сол жылы күзде Әзімбердіге әскери комиссариаттан шақырту келіп, онсыз да ауылға симай жүрген ол азаматтық борышын өтеуге қуана-қуана аттанып кетті.

Тілегі қабыл болды ма, ол тым-тым алысқа, Сібірдің ну орманды бір түкпіріне барып түсті. Сарышұнақ аязда қасат қарды кірш-кірш басып, әскери саппен кетіп бара жатып, Әзімберді көңіліндегі кірбінді кетіргісі келді. Құлағына анасының: «Балам, бір емшекті тел емдіңдер. Бір төсекте жатып, тай-құлындай тебісіп өстіңдер. Анасы бір адамдар бір-біріне бөтен болмайды. Қашқақтап ағаңның көңіліне қаяу сала бермесеңші» дегені келді. «Бәлкім, сағынысып табыссақ, бәрі де ұмытылар. Апам дұрыс айтады ғой» деп ойлап келе жатқан Әзімберді сапта сүрініп қала жаздады.

- Солдат! Көзіңе қарасаңшы! - деп ақырды аға сержант.

Әзімберді аяғын зорға жинап, жауынгер достарына қосылды.

Уақыт алға қарай жылжыған сайын Әзімбердінің ауылға деген сағынышы маздай түсті. Ол анасын, ес білгелі қасынан бір елі ажырамай келе жатқан ағасын, таулы ауылдардың бірінен ағасы алып келген сүп-сүйкімді жеңгесін, інісін сағынды. Кеудесін сарытап сағыныш кернеп, жүрегіне шоқ түскендей әлденеге алаңдап жүрген күндерінің бірінде ол ағасы мен жеңгесінен хат алды. Сондағы булығып жылағаны есінен кетер ме? Сағыныш пен қимастық сезім астасып, оның жан дүниесін алай-дүлей еткен. Осыдан соң хат артынан хат келіп тұрды. Ара-арасында ағасы конверт ішіне ақша салып жібереді. Бауырдың аты қашан да бауыр екен-ау.

Екі жыл екі күндей болмай зымырап өте шықты. Туған жерге асығып жеткен Әзімберді әуелі анасына асықты. Туған-туыспен, көршілермен, сыныптастармен қауышып, мауқын басқан соң қаладағы ағасы мен жеңгесіне келді. Ағасы мен жеңешесі оны құшақ жая қарсы алды. Әзімберді

әскерде жүргенде қарындасты болғанын естіген. Былдыраған тәтті тілімен құлдырандап алдынан шыққан титтей бауырын көргенде Әзімбердінің тіпті есі қалмады.

Сол күні ағасы қаладағы ағайын-жекежатты, көрші-қоланды, достарын шақырып, інісінің азаматтық борышын өтеп келгенін атап өтті. Жеңгесі де сағынып қалыпты, ба-рын қайнысының ауызына тосты.

Ақ жайлауы-ағасының үйінде екі-үш күн аунап-қунап, сағынышы басылған Әзімберді ауылына қайтты.

Ауылда ыңғайлы жұмыс шыға қоймады. Әр жұмыстың басын бір шалды. Осыны естіген ағасы оны қалаға шақырды. Мұнда жұмыс көп әрі еңбекақысы да жоғары. Бірақ, Әзімберді Алматыны таңдады. Өзі бала күннен армандаған мамандықты иеленгісі келген.

Өмір-өзен өз өрнектерімен өзгеше. Тағдыр- Тәңірінің тартуы. Бір анадан туғанмен, бірге жүрмек жоқ. Әр шаңырақ өз арбасын өзі сүйремек. Сол арбаның бір доңғалағы басқа ағаштан жасалды ма әлде өлшемі артық-кем болды ма, кім білсін, оның отбасы орта жолда шоқырақтап қалғандай еді.

Әзімберді әскерде жүргенде ағасының қияндағы туыстары тағы да іздеп келіпті. Ағасының не деп жауап бергені, қалай қарсы алып, қалай қоштасқаны белгісіз. Алайда, осыны естігелі Әзімбердінің көкірегіне күдік, жүрегіне шок түсті. Ол ішіне қатқан қырауды қанша әрекеттенсе де еріте алмады. Оның үстіне ағасының бұрын-соңды көрмеген әпкесі табыла кетіп, ол Тілеубердінің үйінен шықпай-ақ қойды. Осы әпкесі көрінсе-ақ болды, Әзімберді кірпідей жиырылатын әдет тапты.

Міне, содан бері да талай уақыт өтті. Ештеңені де елең етпестен ағасына сағынып жеткенімен, қуана қауышқанымен, таңдайына тікен қадалып қалғандай қолайсыздау күйден шыға алмай-ақ қойғаны. Бұрынғыдай ағасына емін-еркін еркелей де алмайды. Сырласпайды. Әлде адамдар есейе келе бір-бірінен алыстай түседі ме?

Таңдайдағы тосын тікен қадалып тұрып алды. Оның қашан түсері тағы белгісіз. Тамағын мысық тырнап жатқандай өзін жайсыз сезінген Әзімберді батар күннің жалқынына қарап отырып, ауыр күрсінді.

Сансыз ой қажаған Әзімбердінің көңілі қоңылтақсып, тәлейіне бұйырған тағдырына налыды. Ең асыл дүниесін жоғалтқан жандай іші уілжіді, көңілі босады. Әлдеқайдан құйын көтеріліп, көз алдында шыр көбелек айналып тұрып алды...

ТӘЖ-ТАЖАЛ

(Әңгіме)

Ымырт үйіріле ойламаған тұстан жердің асты үстіне, үсті астына түскендей әлемтапырақ, сұрапыл сұмдық басталды. Әлдеқайдан шаңды дауыл көтеріліп, жолындағылардың барлығын жалмауыздай жапырып жайпап өтті. Қарақошқылданып түнере түскен аспан жаққа қараудың өзі қорқынышты. Шарт-шұрт ойнаған найзағай қараңғылықты қақ жарып өтіп, жерге от болы түсіп жатты. От түскен жерден ілезде өрт тұтанып, жалыны маңайын шарпи бастады. Қарашобыр қауым бөрі тиген қойдай дүрлігіп, беті ауған жаққа жөңкіле қашты. Аяқ астында қалған шал-шауқан, кемпір-сампыр, бала-шағаның құлындаған жан дауысы төңіректі түршіктірді. Қосүрейлі мүскін топ бірін-бірі жаншып өтіп, қапас қорқынышты қоюлата түсті.

Аспаннан жай оқ болып түсіп, жерден шоқ ұшып жатқан осындай астаң-кестең аласапыран аздай, көк күмбездің түбі сөгіліп жүре берді. Суық та ызғарлы торғайдай-торғайдай бұршақ аралас нөсер шелектеп төгіліп, онсыз да елірме күйдегі адамдарды аяусыз соққылады.

- Ақырзаман! Ақырзаман!- деп Әлмерек молда мешіттен көздері атысып, аласұрып атып шықты.

- Апокалипсис! Апокалипсис! - деп шіркеу қызметкері Иван әкей қолдарын көкке сауды.

Жандалбасада сәлдесінің бір шеті ағытылып кеткен екен, шұбатылған шүберек аяғына оралып, сүрініп омақаса құлады. Ол сол жатқан жерінен тұра алған жоқ.

- Ей, Құдайдан қорықпаған, әбілет басқырлар! Ақыры сендерді әбілет басты ғой.

Абайлаңдар, арам істерден, арамзалықтан аулақ болыңдар деп сендерге Құдайдың зарын айтып, талай ескерттім. Тыңдадыңдар ма мені? Ал, енді не болды? - деп Жағыпар ишан жер бауырлап жатып еңкілдеп ботадай боздады.

Мешітке, шіркеуге, басқа да мықты деген ғимараттарға келіп тығылған онсыз да абыр-сабыр күйде еді, ишанның сөзін естіген жоқ. Біреулер «Алла Тағалаға жалбарынып, құлшылық қылыңдар! Құран оқыңдар! Тәубеге келіңдер!» деп өңешін жыртып айқайлап жатты. Құлақ тұнған айқайдан онсыз да үрейлі қауымды бөріктіргендер топ ішінде жұтылып кете барды. Бір-біріне қияметтік серік, өмірлік дос боламыз дескен пенденің желкөрік көкірегі әншейінде екен. Шыбын жандарының қуыс кеуделерінен шығып кетпеуін ойлап шырқыраған пенделердің біріне-бірі қарауға мұршалары жоқ. Бірін-бірі демеу, қолтығынан сүйеу, қамқорлық, жанашырлық деген ұғымдар топас тобырдың қаперіне де кірмейді. Адамды адам танымас долы дүрбелең басталып кеткен еді.

Құдауанда, үш күннен соң көк дауыл ішін тартып тына қалды. Бас сауғалап пана, ықтасын болар қуыс-қуысқа тығылған пенделер іннен шыққан суырдай сілейіп, астаңкестеңі шыққан меңіреу дүниеге қарап қимылсыз сіресіп қалды. Осы талмаусыраған өліара сәтте адамдардың тілі байланып қалғандай еді. Үзіліп соққан бөктердің желіндей үп етіп леп ессе ұйқыдағы ажал-аждаһалар оянып кетіп, маңайдағылардың барлығын аш өзегіне тартып алатындай. Тізелері дірілдеп, буын-буындары босап, көздеріне үрей үйірілген адамдар сілтідей тынып қалыпты. Япырмай, Табиғат-Ананың мұншалықты долданғаны, тулағаны несі? Назырқанбайтын, назаланбайтын табиғаттың бар пәлені қара бұлттай қаптатып әкеліп, тілесін-тілемесін көп момынға жаналғыштай жамыратып жібергені қалай? Осынша азап тартатындай олар қай жерде жаңылып, жаза басты?

Қырсық қырық ағайынды. Кетеуі кеткен заманда топас-тықпен тоқсан баулы. Жайрап жатқан жер-жаһанда жындай жылжып тағы бір мұтқақым мерез келе жатты.

Сол күні Жер бетінде белгісіз, пенде біткен естіп-білмеген дәлдүріш дерт, опасыз оба ойнақ салып, арнасынан асып-төгілген топан судай жалмауыз тілін сумаңдатып жайыла бастады. Емші, дәруіштер, қара суды теріс ағыза-

тын молда-бақсылар тосыннан төнген тажалдың шипасын таппай, жанып тұрған отқа түскендей шырғалаңды шарасыз күйге түсті.

* * *

Жер бетін аждаһадай жайпап келе жатқан, дию дерттің дауасы табылмағаны Көктегі Періштелердің де жандарын күйзелтті. Олар адам кейпіне еніп, қалалар мен елді мекендерді шыр айналып шығып, көңіл жайлайтын жұбаныш таба алмады. Пенделердің көздері бітеліп қалғаны соншалық, ешбір ақыл-айлаңа, үгіт-насихатыңа, бәтуа-бітіміңе құлақ аспайды. Шаршап-шалдыққан Періштелер мұнарлы Көкке қайта оралып, ұзақ кеңесті. Олардың жүгінерлік, тоқтамға келтірер бір ғана Құдіреті бар еді. Ол – Алла Тағала болатын!

Мұнарлы Көкте көсіліп ұшып келс жатқан Періштелер сондарына ілескен әлдебір қараны көзі шалды.

- Соңымызға түсетіндей бұл не қылған тобыр? - десіп қалып еді Періштелер.

- Не де болса тосалық, - деп Періштелердің бірі ұсыныс айтты.

Мөлдір әлемнің тұнығын лайлап, шексіз де шетсіз заузаңғарды шаңдатып, зобалаңға орап бықсыма арамдықпен сондарына сүмектеліп ілескен Ібіліс, Әзәзіл, Шайтан мен Жын екен.

- Қайда асықтыңдар? - деп сұрлана сұрады Ібіліс жол болсын айтудың орынына.

Біліп тұрсыңдар ғой, - деді Періштелер қосарлана.

- Адамның азғындыққа ұшырап, Аллаға да бас имейтінін мен әу баста-ақ айтқанмын. Көріп қайттыңдар ғой, балшықтан жаралғандардың шалшыққа белден батқандарын. Оларға енді несіне араша сұрамақсыңдар?-деді Ібіліс қабағынан қар жауып.

- Адамдарды дұрыс жолдан тайдырып, уасуаса айтып азғырғандарың аздай, енді біздің соңымыздан келіп, райымыздан қайтармақсыңдар ма? Азғыруларыңа көне алмас-

пыз. Жолымызды бөгемендер. Жайларыңа жүріңдер! - деді Періштелер.

Жын мен Шайтан сиқыр мен зұлымдықтың неше атасын меңгерген зұлмат күш иелері болғанымен, Періштелердің пәк жүректеріне бойлап ене алмады. Төрт дүлей долданған күйі жерге суыт аттанды. Адам Ата ұрпағынан кегін алып, кінәсін қайтаруды ойлаған Ібіліс тобының тағы қандай топас-тарпаң тірлікке баратыны Раббы Алламызға ғана аян еді.

Шырылдаған, азғырушылардың арандатуларынан сескенген мүбәрәк Періштелер Жаратушы Жаппар Иеміздің алдына дейін тоқтаусыз ұшты.

- Жүрістерің суыт қой. Не жағдай? - деп сұрады Алла Тағала алғаш өзі жаратқан Періштелерінің қандай күйде, не мәсеелемен келгендерін біліп тұрып.

- Уа, Раббы Иеміз! Асқан құдіретіңізбен, шексіз сүйіспеншілігіңізбен жасаған Сапиолла зәузатына зобалаң келді, - деді Періштелердің үлкені шыр-пыры шығып.

- Білемін, - деді Алла Тағала.

Құдіреті күшті Жаратушымыздың білмейтіні болушы ма еді.

- Ерекше қамқор, аса қайырымды Раббы Иеміз! Сіз адамдарға қандай ауру жіберсеңіз де дауасын да қоса жіберуші едіңіз ғой.

Періштелер қол қусырып, тағзым етіп қаздай тізіліп тұра қалды.

- Адам Ата ұрпағына мен қашан да қамқормын әрі кешірімдімін. Жаратқаннан бері назарымнан шыққан да емес. Адамзатты жаратпақшы болғанымда сендер «Міндеттерімізді орындамағандықтан немесе арамызда әлдекім Алла Тағаланың тілегіне қайшы келгендіктен осылай болған шығар. Өзіңізді ұлықтап, мадақ айтушы біз тұрғанда жер жүзіне басқа біреуді жаратып, ие етуіңіз қалай? Олар қалай да салтымызды бұзады, билікке, мүддеге таласып бірін-бірі қырады, қан төгіс жасайды. Ұлықтығыңызға шек келтірмей, құлшылық етуші біз ғанамыз» деп сарыуайымға салынғандарың естеріңде ме? - деді Ұлы Жаратушы.

- Есімізде, есімізде, - деп келісті Періштелер.

Алла Тағаланың шексіз шарапатына алғаш бөленген Періштелер Раббыларының құдіретін жасы біледі. Олар Алланың еркін ойын терістеп, парасатына күмәнданбақ емес. Әу бастан Адам Атаның ұрпағын жамандамақ ниеттері болған жоқ. Бұл жолы да адал, ақ ниеттерінен айнымаған.

Иә, сол күні Алла Жер жүзінің мұрагері Адам Атаны топырақтан жаратып, оған жан берді, жүрегіне нұр құйды. Мұнан соң Алла Тағала Періштелеріне Адам Атаға жүгінуге әмір берді. Күнә-күмәннан пәк Періште іркілген жоқ, Адам Атаға ізетпен бас иді.

Ібіліс табиғатында кекірейген кердең, тәубесінен тәкаппарлығы терең күншіл де қызғаншақ еді. Сондықтан Алла әміріне бағынбады. Қырсықтығы мен қыңырлығына басып, Сапиоллаға тағзым етуден бас тартты. Сөйтіп, Алла Тағалаға шек келтірді.

Қиямпұрыстанып тұрған қыңырдан Алла өз Жарлығына қарсы келуінің себебін сұрады.

- Адам Атаны құдіретіммен және сүйіспеншілігіммен жараттым. Сен оған ізет-ілтипат көрсеткің келмейді. Мұның мәнісі неде?

- Мен Адамнан әлдеқайда зерделімін. Мәртебе жағынан менімен шендесе алатын, нәсіл жағынан маған тең келетін жан жоқ. Адамды балшықтан, мені оттан жараттың. Сондықтан одан артықпын, - деп дау айтып күпінді Ібіліс.

Ібіліс менмендік атты іріңді індетке шалдыққан еді. Оның азғындағаны сонша, Алла әмірін елегісі келмеді. Оттан жаратылған Ібілістің жүрегі мұз болып қатып қалды. Құдіреті күшті Алланың ұлы туындысы Адам Атаға көз қырын салуды өзіне артық санады. Бұл енді асқынған күпірлік еді.

Аса мейірімді ерекше қамқор Алла Тағала азғындықты кешіре алмады.

- Бұл арадан қараңды батыр. Сендей кәсәпірге қарғыс рауа, нәлет қамыты қиямет-қайымға дейін сенен алынбасын, - деп оған жаза берді.

Ібіліс жата кетіп, Жаратушыдан кешірім сұрады.

- Адамзатқа қиямет-қайым болғанша тірі жүрсем, - деп жалбарынды.

Алла шексіз кешірім иесі! Сол күнге жеткенге дейін Ібіліске кеңшілік етті.

Қара жүректі де қайырым болмайды. Алла Тағаланың рахымына бөлене тұрып Ібіліс рахметін қимады. Жауыз жүрек жақсылыққа жамандық сайлады.

-Мені азғырған өзің, - деп Аллаға кінә қойды, - Адам баласына үнемі дұрыс жол сілтерсің. Сол жолда Адамды тосамын да тұс-тұсынан тап беремін. Түбінде Адамдар өзінді де алдайды.

- Таңдаған жолыңмен жүре бер. Талай теріс тірлік жасарсың. Тек демеспін. Зор дауысыңмен Адамдарды үрейлендірерсің, зорлық арқылы оларға қарсы тұрарсың, дүние-мүлкін, перзенттерін тартып аларсың, оларға сұрқиялықпен уәде де берерсің, бұлдыр үмітті де меңзерсің. Жәдігөйдің уәдесінде опа болмас. Өзіме иман келтірген Адамды алдауыңа жол бермеспін қалайда. Сені ешқашан оларға қожандатпаймын. Олар да саған бағынбайды, айтқаныңа көніп, айдауыңа жүрмейді. Азғындық жолы-азап! Оны кәсіп етсең сен де берекет таппассың. Адамдарды азғырғаның үшін сені де, саған ілесушілерді де тозаққа тоғытамын, - деді Алла Ібіліске ескерте сөйлеп.

Періштелер Алла Тағаланың байтақ әлемді, Жер мен Көкті жаратқанын жақсы білетін. Өздеріне рақым-шапағат нәсіп еткен Аллаға өздерін жаратқан күннен сиынып, құлшылық етіп келе жатқандарын ойлады. Сөйткен Тәңірінің Адамдарды азғындық жолына итермелеуші Ібіліс пен Әзәзілдің жолын кеспеуі қалай? Жер бетіндегілердің нәпсісі үшін нәпақа іздеп, небір сорақы сұмдықтарға барып жүргенін құдіреті күшті Құдайдың білмеуі мүмкін бе? Оларды Ібіліс, Әзәзіл, Шайтанның арбауына беріп қоюы неліктен?

- Сендер Біләл оқиғасын ұмытпаған шығарсындар? - деп сұрады Алла Тағала.

Ол былай болып еді. Біләлдің Мұхаммед (ғ.с.ғ) пайғамбарға жиі баратыны жөнінде Омеййя бин Халефилге

әлдекім өшпенділікпен өршелене жеткізген. Біләл сырын жасырған жоқ. Омейия жарылып кетуге шақ қалды.

- Менің қара табан құлым екеніңді білемісің? Басқа бұйымдарым сияқты сен де менің жекеменшігімсің. Ақша төлеп сатып алған күннен бастап тәнің ғана емес, жаның да, ақыл-ойың да меің еркіме өткен. Терісезуленіп жаңсақ қимылдауға саған ерік жоқ, - деп долданды Омейия.

Біләл айылын жимастан жауап қатты:

- Сіздің құлыңыз екенім рас. Жеті түнде тұрып, дарияны бөге десеңіз, ми қайнаған ыстықта нені тасы десеңіз де жарлығыңызды табанда атқарамын. Алайда, ақыл-ойым, сенімім өзімдікі. Қай дінге сенем десем, өз еркімде. Мен табынған ислам дінінің сізге қандай залалы тиді?

Омейия бұған қатты шатынап, ызаға булықты.

- Қара табан құлым. Сені барынша қатты жазалаймын. Көкірегіңде қиял торы өрнектеген екен. Оны бұзбасам болмас, -деп шаптықты.

Осыдан соң ол Біләлдің қол-аяғын мықтап байлап, көшенің бұзақы балаларына тапсырды. Олар Біләлді допша тепкіледі. Ымырт жабыла Омейия құлына келді. Біләл итихатынан (ой-ниетінен) қайтты ма екен, соны білгісі келген.

- Біләл, қандай шешімге келдің? Итихатыңда берік тұрсың ба? Әлде жөніңе келесің бе? -деп сұрады қатулана сұрланып.

Жүрегінің басына шер байлаған Біләл оған жиіркенішті көзбен ызалана қарады. «Қамшың денемді қанжоса етіп осар, жібің талша мойнымды қияр, садағыңның жебесі жүрегімді түйреп өтер, сонда да өз иелігімдегі, сенімімдегі асыл дінімді жан-дүниеммен мызғыта алмайды» дегенді оның отты жанарынан анық оқуға болатын еді.

Екінші күні Біләлді өртеніп тұрған ыстық құмды далаға алып келді. Біләлді жерге жатқызып, кеудесін үлкен таспен бастырды. Біләл оттай ыстыққа күйіп, зілдей тасқа жаншылса да жүрегіндегі иманды, дін жөніндегі ұстанымын өзгерткен жоқ.

- Қинаудың қандайын көрсетсең де иман-идаятымнан әсте таңбаймын, -деді ол тәлейіне бұйырған азаптан қиналып жатса да.

Омейия оны азаптауын жалғастыра түсті. Күндердің күнінде оны азаптан Абубәкір құтқарды. Алла Тағала екеуін де тозақтан ада етті. Абубәкір дүние-мүлкін садақаға атады. Ол жақсылықты басқаларды өзіне борышкер, міндеткер ету үшін емес, Ұлы Пәруэрдигәрдің ризашылығын алуды ғана мақсат етті. Омейия тозақтың лаулап тұрған от-жалынына қақталды.

- Қауырсын қанаттарың дір ете қалды ғой,- деді Алла Тағала Періштелерге қарап.

- Уа, Раббы Йеміз! Сенің шексіз рахымыңа, қамқорлығыңа, өлшеусіз мейіріміне мұхтажбыз,- деп Періштелер қол қусырып, тізе бүгіп, Аллаға сыйынды, дәргейіне бас ұрды.

Алла Тағала кешірімді, кешіргенді жақсы көреді. Ол қол қусырып, тұнжыр томсарып жағалай тұрған пәк Періштелеріне разы-хоштықпен қарады.

- Мен байтақ Жерді мекен ету үшін Адам Атаны, оның ұрпақтарын жараттым. Олар Жерде еңбек етіп, тіршілік етуге, өсімдіктермен қоректеніп, жерасты байлықтарын ашып иеленуге, сол арада өсіп-өніп, ұрпақ жаюға дәрмен-қуат бердім. Сендер өздерінді олардан әлдеқайда білімді әрі ақылды санадыңдар. Сондықтан Адам Атаға білім сіңіріп, көз аясын кеңейттім. Он сегіз мың ғаламның атын үйреттім. Адам Ата мен Хауа Анаға Жұмақ сыйладым. Алайда, Адам Ата мен зайыбының Жұмақта рахатқа кенеліп жүргенін көріп, ішқұса болған Ібіліс оларды азғырды. Міне, содан бері Адам Атаның ұрпақтары Ібілістің, Әзәзілдің, Шайтанның арбау-азғыруынан шыға алмай келеді. Олардың сұрқиялықпен берген уәделеріне иланып, адамзаттың бар баласы дерлік Құдай болмаққа ұмтылып жатыр. Пенделердің дүниеқоңызданғаны соншалық мені де ұмытты. Қазір адамзаттың Құдайы-Ақша. Сол Құдай-Ақшалары арқылы бас-басына би болуды армандайды. Кедей-бай, бай-Құдай болсам деген пасық пиғыл барлығының әзиз жүректеріне қанды шеңгелін аямай салған. Сондықтан оларға тәж пішінді тажал жібердім. Менен қорықпайтындарға айта барыңдар, тәубелеріне келсін. Патша, корольдер, президенттер жердегі менің көлеңкем. Халық маған қалай ба-

ғынса, оларға да солай бас июлері керек. Алайда, бүгінгі көлеңкелерімнен ыңсап, парасаттылық, имандылық жоғалып барады. Қараша халықпен қас болған билеушілерден қадыр қашады. Олар мәңгілік емес. Мәңгілік Мен ғана. Сара санасына осы да жетпейді. Таққа отырғандардың барлығы тақуа болмайды. Олардың көбі мен сыйлаған тақты әкелерінен қалған мұрадай көріп жүр. Екі дүниенің рахым-шапағатын, обал-сауапты ұмытты. Пәни дүниедегі адамдар алдында дұрыс жол мен теріс соқпақ, иман мен сатқындық, жеңіс пен жеңіліс сияқты сынақ бар. Мұны Адамға жаратқан күні-ақ айтпап па едім? Барлық адам менің ғана құлым. Ал, билікқұмарлар, даңққұмарлар жеке-жеке құл ұстағысы келеді. Тәж киіп, топас тәкаппарлықтың торына түскендердің жазасы ауыр. Жер бетіндегі күнәһар пенделер көкірегінен кесірлі кесел- тәкаппарлық пен тәжқұмарлық, тоғышарлық тоқтағанда ғана обаның дауасы табылады, деді Алла Тағала.

Шексіз де шетсіз Мейірім-Шапағат иесі, құдіреті күшті Жаратқан Иеміздің кешірімі мен кеңшілігін пенделерге сүйіншілеп жеткізу үшін Періштелер Жерге қарай жай оғындай жарқырап түсіп келе жатты.

Жер жүзінің мұрагерлері бұған дейін де Алланың жазасына аз ұшырап па еді? Топан су, Помпей оғы, цунамилер, алапат жер қозғалыстары, опатты озбыр обалар, жанартаулар Жаратқандың жанашырлық ескертпелері емес пе еді? Ұлы Құдіреттің осы ескертулерінен қам сүт емген пенделер қорытынды шығарды ма?

Тәж-Тажал Жер бетін түгел жайпап, кінәлі-кінәсізді екшеп-таразыламай-ақ өлім ұрығын сеуіп келе жатты.

Уа, Раббы Иеміз! Бәрін білуші, бәрін жоспарлаушы өзің ғана. Күнәһар пенделердің қуыс кеуделеріне Сана сәулесін құя гөр!

МАЗМҰНЫ

Повесттер

Ақілгек.....	3
Олар – атасының балалары.....	37
Бетпақдала балладасы	64

Әңгімелер

Ешқайда бастамайтын сүрлеу	106
Жезде.....	120
Көрші	148
Жерұйық	155
Кермек дәм.....	160
Күлпаш	177
Қанай-Ханеке!	191
Қаскөй.....	203
Қатерлі өткел	211
Таңдайдағы тікен	221
Тәж-тажал	234

Сабырбек ОЛЖАБАЙ

АҚІЛГЕК

Повесттер мен әңгімелер

Рсдакторы

Тұрысбек СӘУКЕТАЙ

Пікір жазған

Құдияр БІЛӘЛ

Корректоры

Салтанат ӘШІМОВА

Компьютерлік верстка

Сәуле ТАБАЛДИНОВА

Теруге 12.06. 2021. «Жамбыл» баспасының компьютерлік орталығында беттелді. Басуға қол қойылды 20.07.2021. Қалыбы 84x108¹/₃₂.

Қаріп түрі «Cambria». Шартты баспа табағы 15,25. Офсеттік қағаз. Офсеттік басылыс. Таралымы 1000 дана. Тапсырыс № 0111.

Сабырбек ОЛЖАБАЙ

Қазақстан Жазушылар және Журналистер одақтарының мүшесі, Ғ.Мүсірепов, С.Адамбеков атындағы әдеби сыйлықтардың лауреаты, республикалық «Тарих. Тағылым. Тұлға» байқауының бірінші орын иегері. 2005 жылдың қорытындысы бойынша облыстың ең үздік жазушысы. «Алтын қауырсын» номинациясының иегері. Ресейдің халықаралық Психология академиясының құрметті мүшесі. Қазақстан Педагогикалық академиясының профессоры. Қазақстанның құрметті журналисі. Қазақ журналистикасының қайраткері. Баспасөз саласының үздігі. ТҮРКСОЙ-дың Құрмет грамотасының иегері. Созақ және Мақтаарал аудандарының құрметті азаматы.

